

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษา
น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

ปภัตรา บัวเจริญ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของความสมบูรณ์ของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารองค์การภาครัฐและเอกชน
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้

พ.ศ. 2557

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่โจ้

ใบรับรองวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารองค์การภาครัฐและเอกชน

ชื่อเรื่อง

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษา
นำปูร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

โดย

ปภัศตรา บัวเจริญ

พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมชัย ปิญาญาติ)

วันที่ 15 เดือน ก.ย. พ.ศ. 2557

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บงกชมาศ เอกเอี่ยม)

วันที่ 15 เดือน ก.ย. พ.ศ. 2557

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

(อาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์)

วันที่ 15 เดือน ก.ย. พ.ศ. 2557

ประธานอาจารย์ประจำหลักสูตร

(อาจารย์ ดร.เกรียงไกร เจริญผล)

วันที่ 15 เดือน ก.ย. พ.ศ. 2557

บัณฑิตวิทยาลัยรับรองแล้ว

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จาดุพงศ์ วาตุทธิ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ 16 เดือน ก.ย. พ.ศ. 2557

ชื่อเรื่อง	ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
ชื่อผู้เขียน	นางสาวปัทสรา บัวเจริญ
ชื่อปริญญา	รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารองค์การภาครัฐ และเอกชน
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมชัย ปัญญาดี

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) บริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง 2) ความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง 3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง และ 4) เพื่อศึกษาผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง การวิจัยครั้งนี้เป็นผลการศึกษาเบื้องต้นในเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว โดยใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยพื้นที่ศึกษาคือ น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ประกอบด้วยกลุ่มผู้บริหาร โครงสร้างน้ำพุร้อนสันกำแพง กับกลุ่มชุมชน ชาวบ้านและผู้นำชุมชนในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์พัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ (Structural-Historical Development Approach) และการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งผลการวิจัยมีดังนี้

1) น้ำพุร้อนสันกำแพงเป็นพื้นที่สงวนหวงห้ามตามกฎหมาย มีพื้นที่รวมทั้งหมด 75 ไร่ ถือเป็นที่ดินสาธารณะประโยชน์ที่อยู่ในพื้นที่เขตป่าไม้ถาวร แต่เดิมบริเวณน้ำพุร้อนสันกำแพงมีลักษณะเป็นทุ่งหญ้า มีธารน้ำร้อนและบ่อน้ำร้อนธรรมชาติ ชาวบ้านในพื้นที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกันในการเลี้ยงสัตว์ อาบน้ำแร่ และดื่มหน่อไม้ เพื่อความเป็นอยู่และการดำรงชีวิต และเมื่อนโยบายการท่องเที่ยวได้สนับสนุนและมุ่งเน้นสิ่งแวดล้อมและฐานทรัพยากรของพื้นที่ท่องเที่ยวเป็นสำคัญที่มุ่งหมายที่จะให้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติให้ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีการลงทุนร่วมกันระหว่างกา

ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด โดยใช้ชื่อว่า “น้ำพุร้อนสันกำแพง”

2) ผลของการกำหนดนโยบายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศไทยที่ต่อเนื่องมาถึง 5 ทศวรรษได้ส่งผลให้น้ำพุร้อนสันกำแพงได้รับการพัฒนาจากภาครัฐและกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดเชียงใหม่ จึงทำให้ความต้องการในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นรัฐจึงเข้ามาร่วมดูแลและกำหนดระเบียบการจัดการทรัพยากรในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพงเพื่อจัดสรรผลประโยชน์ในพื้นที่ จากความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นในรูปแบบของการขยายอำนาจรัฐเข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวนำไปสู่ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน รัฐจึงลดความขัดแย้งโดยการจัดการร่วมและใช้อำนาจรัฐแฝงในการเสริมแรงด้วยการสร้างงานให้คนในชุมชนทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นเพื่อสร้างเป้าหมายอื่นที่สำคัญเหนือความขัดแย้งในการจัดสรรการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน

3) ตัวแสดงหลักของความสัมพันธ์เชิงอำนาจจะเห็นได้ชัดในเรื่องของการจัดการทรัพยากรร่วมกัน และความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายรัฐกับปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยเฉพาะนโยบายด้านการท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ อีกทั้งการจัดการเชิงซ้อนก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร และการต่อรองเกี่ยวกับความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร เพื่อสร้างรายได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร ซึ่งรัฐในฐานะผู้ดูแลและจัดการทรัพยากรของประเทศ รวมทั้งเป็นผู้กำหนดนโยบาย ส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากร

4) แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง เป็นแหล่งทรัพยากรหลักของการจัดสรรผลประโยชน์ให้กับตัวแสดงต่างๆ ที่เข้ามามีบทบาทและความสัมพันธ์ทั้งในกระบวนการบริหารจัดการ ความขัดแย้ง กระบวนการจัดการความขัดแย้ง และการจัดการทรัพยากร ทั้งนี้การจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวก็ยังก่อให้เกิดกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดกฎกติกาเพื่อการจัดสรรทรัพยากรอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม และเกิดความพยายามในการแสวงหาจุดร่วมในการจัดการทรัพยากรระหว่างตัวแสดงด้วยกัน

Title	Power Relation in Resources Management for Tourism Development: A Case Study of Sankampang Hot Spring, Sankampang District, Chiang Mai
Author	Miss Papassara Buacharoen
Degree of	Master of Public Administration in Public and Private Organizational Administration
Advisory Committee Chairperson	Associate Professor Dr. Chalermchai Panyadee

ABSTRACT

The research aimed to study 1) context and development of beneficial usage from Sankamphaeng Hot Springs; 2) the conflict and conflict management of the resources sharing at Sankamphaeng Hot Springs; 3) the power relation and Sankamphaeng Hot Spring management; 4) and result from power relation management towards resources usage at Sankamphaeng Hot Spring. This was the fundamental research about the power relation in order to manage resources for tourism. This research was a qualitative research which focused on Sankamphaeng Hot Spring area. The key informants consisted of Sankamphaeng Hot Spring executive administrators and local communities, local people and community leaders. Data were analyzed by Structural-Historical Development Approach and Content Analysis. The results were as follows;

1) Sankamphaeng Hot Spring was legally conserved forest covering an area of 75 rai which could be called public benefits and located in the permanent forest. Originally, Sankamphaeng Hot Spring was a grass land. There was a hot stream and natural pond where local people used to raise animals, take a bath, and boil bamboo shoots for their well-being. When there was a tourism policy that supported and focused on the environment and fundamental resources, it aimed to enhance resources management, and support and protect the national environmental quality together with the economic and social development. According to the policy, it resulted in the fairness and a decrease in the difference in land usage and natural resources. Hence, there was an investment between the tourism authority of Thailand and Sankamphaeng agricultural cooperative which named “Sankamphaeng Hot Spring”.

2) The determination of the tourism policy to for over five decades resulted in the development of Sankamphaeng Hot Spring by the public sector and it became a famous tourist attraction in Chiangmai province. This incident caused and increase in natural utilization. Thus, the public sector had determined rules and regulations in order to allocate the benefits. Because of the changes between government and local communities, the state power changed communities' resources management. This power relation caused conflicts between the government and local communities. The government had decreased the conflicts by applying the cooperative management and infiltrate power to support local occupation.

3) The main indication of power relation were natural resources management and the relationship between government policy and the problem in natural resources management, and natural resources utilization; especially natural tourist attraction development. Moreover, the complex management caused the power conflicts and the rights in natural resources utilization, as well as natural resources fairness negotiation.

4) Sankamphaeng Hot Spring was one of the main natural resources that benefit had been allocated to many indicators that played important roles on the relationship of management, conflicts, conflict management, and resources management. Hence, the power relation management caused the cooperative process to determine the regulations in order to allocate the resources equally and fairly. Eventually, there was an attempt to seek for the coordination in mutual resource management

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากรองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมชัย ปัญญาดี อาจารย์ที่ปรึกษาหลักวิทยานิพนธ์ ผู้ซึ่งกรุณาให้ความรู้ คำแนะนำ และตรวจแก้ไขจนวิทยานิพนธ์เล่มนี้เสร็จสมบูรณ์ อีกทั้งให้ความช่วยเหลือและให้การสนับสนุนทุกๆ ด้านอย่างดียิ่งจนกระทั่งงานลุล่วงไปได้ด้วยดี และขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บงกชมาศ เอกเอี่ยม รวมถึงอาจารย์ ดร.สมคิด แก้วทิพย์ ที่กรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วมและ รองศาสตราจารย์ ดร.จักรพันธ์ วงษ์บูรณาวาทย์จากมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงที่ได้ให้คำแนะนำแก่ผู้ศึกษาเป็นอย่างดีมาโดยตลอด ผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ วิทยาลัยบริหารศาสตร์ทุกท่านที่ได้ให้ความรู้ แนวคิด และถ่ายทอดประสบการณ์ในศาสตร์สาขาต่างๆ แก่ผู้ศึกษา รวมถึงเจ้าหน้าที่ทุกท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลือและคำแนะนำในด้านต่างๆ ตลอดช่วงระยะเวลาของการศึกษา

ขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติที่อนุมัติทุนสนับสนุนในการทำวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณผู้จัดการและพนักงานสำนักงานกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง กำนัน และผู้ใหญ่บ้านตำบลบ้านสหกรณ์ ที่กรุณาให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ และครอบครัว ที่เป็นกำลังใจให้แก่ผู้ศึกษาด้วยดีตลอดมา และขอบคุณเพื่อนนักศึกษา รปม.รุ่นที่ 4 ทุกคนที่คอยช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ และเป็นกำลังใจซึ่งกันและกันตลอดมา

ปภัศสรา บัวเจริญ

กันยายน 2557

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(7)
สารบัญ	(8)
สารบัญตาราง	(10)
สารบัญภาพ	(11)
บทที่ 1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
คำถามการวิจัย	4
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
ขอบเขตการวิจัย	5
นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ	6
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว	9
แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ	12
แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	16
แนวคิดสิทธิชุมชนและสิทธิเชิงซ้อน	43
แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง	47
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	68
กรอบแนวคิดการวิจัย	73
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	
วิธีการศึกษาและขั้นตอนการศึกษา	77
ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	78
เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	79
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	81
การวิเคราะห์ข้อมูล	81

บทที่ 4	ผลการศึกษา	
	ตอนที่ 1 บริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง	83
	ตอนที่ 2 ความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง	105
	ตอนที่ 3 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง	118
	ตอนที่ 4 ผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง	122
บทที่ 5	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
	สรุปผลการวิจัย	127
	อภิปรายผลการวิจัย	131
	ข้อเสนอแนะ	137
บรรณานุกรม		139
ภาคผนวก		
	ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์	143
	ภาคผนวก ข แผนที่และที่ตั้งของน้ำพุร้อนสันกำแพง	149
	ภาคผนวก ค ภาพประกอบการศึกษาวิจัย	154
	ภาคผนวก ง ประวัติผู้วิจัย	158

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	ตารางความสอดคล้องของคำถามวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย และเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	79
2	ตารางแสดงจำนวนประชาชนตำบลบ้านสหกรณ์	87
3	ตารางแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้ง/ปัญหา กระบวนการจัดการ ความขัดแย้ง/วิธีแก้ปัญหา และทฤษฎี/แนวคิดที่เกี่ยวข้อง	112

สารบัญญภาพ

ภาพ		หน้า
1	ความสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้งกับทัศนคติและพฤติกรรมที่เสนอโดย โจฮัน กัสตุง	49
2	โครงสร้างโครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพง	84
3	แสดงที่ตั้งของตำบลบ้านสหกรณ์	86
4	แสดงที่ตั้งน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	90
5	แสดงที่ตั้งน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	91
6	ร้านค้าและศูนย์จำหน่ายสินค้าชุมชนภายในน้ำพุร้อนสันกำแพง	92
7	บริการต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยว	93
8	บ่อน้ำพุร้อนในอดีต	95
9	ป้ายด้านหน้าทางเข้าน้ำพุร้อนสันกำแพงและป้ายแสดงข้อมูลของน้ำพุร้อนสันกำแพง	96
10	แผนที่โครงการน้ำพุร้อนสันกำแพง ตำบลสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่	98
11	แผนที่โครงการน้ำพุร้อนสันกำแพง ตำบลสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่	99
12	บ่อน้ำพุร้อนกลางแจ้งสำหรับดื่มไข่	100
13	แผนผังโครงสร้างการบริหารจัดการกิจการของน้ำพุร้อนอำเภอสันกำแพง	102
14	แผนภาพสรุปพัฒนาการการใช้ประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง	104
15	โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม (The Tragedy of the Common)	108
16	อำนาจแฝงในการจัดการความขัดแย้งของแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง	111
17	ความสัมพันธ์ของความขัดแย้งของแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง	117
18	ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร	120
19	ความสัมพันธ์เชิงอำนาจภาวะผลประโยชน์ (Interest Sate) ของกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง	124
20	กลไกความสัมพันธ์ในการใช้ประโยชน์ public goods	125
21	กรอบแนวคิดจากผลการวิจัย	137

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในสังคมไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ทำให้เกิดความแตกต่างทางสถานะของคนแต่ละกลุ่มที่อยู่ในชุมชน จนเกิดการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ของคนกลุ่มต่างๆ ในความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนท้องถิ่น และเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรทั้งทรัพยากรในท้องถิ่น และทรัพยากรที่มาจากภายนอกด้วย (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2551) ดังนั้นทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นสิ่งสำคัญและเป็นต้นทุนหรือวัตถุดิบที่มนุษย์นำมาใช้เพื่อความเจริญทางเศรษฐกิจ บางทรัพยากรสำคัญต่อการดำรงชีพของมนุษย์ ขณะที่ส่วนใหญ่ถูกใช้เพื่อตอบสนองความต้องการ ทรัพยากรธรรมชาติยังอาจจำแนกต่อไปได้อีกหลายวิธี ซึ่งมีการถกเถียงอย่างมากทั่วโลกในเรื่องการจัดการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งบางส่วนเป็นเพราะความขาดแคลนที่เพิ่มขึ้น

จากความพร้อมทางด้านทรัพยากรของประเทศไทยในปัจจุบันได้ส่งผลต่อรูปแบบและแนวโน้มของการท่องเที่ยวที่กลายมาเป็นการท่องเที่ยวที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และการสัมผัสธรรมชาติที่บริสุทธิ์ ซึ่งรัฐบาลเห็นว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนมีความสำคัญต่อการจัดสรรทรัพยากรให้เกิดประโยชน์และเป็นธรรม จึงได้มีการจัดทำนโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540-2559 โดยมีความมุ่งหมายที่จะให้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติให้ควบคู่ไปกับการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม อันจะยังผลให้การพัฒนาประเทศเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนและเสริมสร้างคุณภาพแห่งชีวิตของประชาชน อีกทั้งยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ โดยการปฏิรูปการจัดการที่ดินโดยให้มีการกระจายสิทธิที่ดินอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน และผลักดันกฎหมายในการรับรองสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ออนไลน์) ซึ่งนโยบายหลักของรัฐบาลดังกล่าวได้นำไปสู่การพัฒนาแผนยุทธศาสตร์ของจังหวัดเชียงใหม่ในด้านการดำรงความเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและพลังงานสะอาด เพื่อมุ่งเน้นพัฒนาความพร้อมในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ และเพื่อมุ่งเน้นการลดข้อขัดแย้ง

ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและการใช้พลังงาน (แผนพัฒนาจังหวัด เชียงใหม่ 4 ปี (พ.ศ. 2554 – 2557))

จะเห็นได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงในชุมชนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากพลังจากนอกชุมชนมี สองด้านด้วยกัน ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น และการ ขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น เกิดขึ้นทั้งในรูปแบบของการขยายอำนาจรัฐเข้าไปเปลี่ยนแปลงระบอบทรัพย์สินที่อยู่ในชุมชน ท้องถิ่น และการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการกระจายอำนาจบางส่วนให้ชุมชน ท้องถิ่นดูแลตนเอง ซึ่งทั้งสองด้านนี้มีอิทธิพลต่อการปรับตัวชาวบ้านแต่ละกลุ่ม (อรรถจักร์ สัตยานุ รักษ์, 2551) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ได้ทำให้เกิดทั้งการสูญเสียและ การเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรต่างๆ ในชุมชนท้องถิ่น โดยที่กลุ่มคนจากภายนอกชุมชนที่มีทุน มากสามารถที่จะเข้าไปมีสิทธิเหนือทรัพยากรของชุมชนมากขึ้น พร้อมกันนั้นการขยายตัวเชิง พาณิชย์ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่าง “เมือง” กับ “ชนบท” อย่างลึกซึ้ง เช่นกัน ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวอาจนำไปสู่ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ระหว่างรัฐกับชุมชน

นโยบายรัฐถือเป็นส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยเฉพาะ นโยบายการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทรัพยากรธรรมชาติที่มุ่งส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวอย่าง กว้างขวาง จัดสรรงบประมาณให้มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว จึงทำให้เกิดแนวคิดการพัฒนาอย่าง ยั่งยืน ได้ถูกเปลี่ยนถ่ายเข้าสู่อุตสาหกรรมท่องเที่ยว โดยรวมอย่างเป็นทางการและกำลังปรับเปลี่ยน สภาพไปสู่การจัดการที่คำนึงถึงขีดความสามารถรองรับของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน และมุ่งเน้นสิ่งแวดล้อมและฐานทรัพยากร ของพื้นที่ท่องเที่ยวเป็นสำคัญ (แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. 2555-2559) ส่งผลให้เกิดการ ใช้ประโยชน์ในพื้นที่สงวนหวงห้าม โดยเฉพาะอุทยานแห่งชาติ น้ำตก ป่าน้ำคำธาร และแหล่ง ธรรมชาติประเภทน้ำพุร้อนที่การใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์ เชิงอำนาจใหม่และเกิดความขัดแย้งขึ้น

ดังเช่นในกรณีน้ำพุร้อนสันกำแพงก็เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนถึงการจัดการความ ขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร ผู้วิจัยจึงได้นำพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัด เชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทับซ้อนกันในหลายภาคส่วนมาเป็น กรณีสึกษา เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว

น้ำพุร้อนสันกำแพงอยู่ภายในพื้นที่ของโครงการหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพง ซึ่งเป็น โครงการตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระกรุณาให้จัดตั้งหมู่บ้านแห่งนี้

ขึ้นเพื่อจัดสรรที่ดินทำกินให้กับประชาชนบริเวณโดยรอบเพื่อใช้ประโยชน์สำหรับการดำรงชีวิต แจกแจงบริเวณโดยรอบน้ำพุร้อนสันกำแพงเป็นเพียงทุ่งหญ้าที่ล้อมรอบด้วยลำธารและบ่อน้ำร้อนชุมชนโดยรอบใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในเชิงการเกษตรเพื่อสนองต่อการดำรงชีวิตทั่วไป ต่อมาได้มีการพัฒนาน้ำพุร้อนสันกำแพงเป็นแหล่งท่องเที่ยวจากการร่วมมือกันระหว่างการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) กับสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัดในปีพ.ศ.2527 โดยร่วมกันบริหารจัดการน้ำพุร้อนสันกำแพงให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวดึงดูดใจสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการมาพักผ่อนท่ามกลางธรรมชาติและน้ำพุร้อน โดยใช้ชื่อ “ธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง” โดยมี ฯพณฯ ดร.ประกอบ หุุดสิงห์เป็นประธาน และต่อมามีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารจัดการ และเปลี่ยนชื่อเป็น “กิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง” ซึ่งปัจจุบันมี ฯพณฯ ชลิต พุกผาสุก เป็นประธาน

ภายในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง ความสัมพันธ์ได้เกิดขึ้น เมื่อเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทั้งในด้านสภาพแวดล้อมและบริบทของพื้นที่ วิธีการดำเนินชีวิตของชุมชน จากพื้นที่สาธารณะมาเป็นพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่ได้นำการบริหารจัดการเข้ามาผ่านทางนโยบายของรัฐด้วยความเข้าใจที่ไม่ตรงกันหรือคลาดเคลื่อนกันระหว่างรัฐกับชุมชน ก่อให้เกิดความขัดแย้งในความสัมพันธ์ในเรื่องของสิทธิในการจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง การเรียกร้องจากชุมชนในการเข้าถึงสิทธิเช่นเดียวกับรัฐยังคงเกิดขึ้นตลอดในทุกช่วงเวลาของการดำเนินการกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง ดังนั้นน้ำพุร้อนสันกำแพงจึงเป็นทรัพยากรที่ไม่ได้เป็นเพียงแต่ทรัพยากรในการผลิตเพื่อการดำรงชีพหรือความเจริญรุ่งเรืองทางสังคมเท่านั้น แต่ยังต้องผ่านกระบวนการทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างคุณค่าของทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของคนในสังคมที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็น การแบ่งปันผลประโยชน์โดยสร้างข้อกำหนดที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ ซึ่งอาจทำให้เกิดความขัดแย้งในการจัดสรรผลประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งอาจถือได้ว่าน้ำพุร้อนสันกำแพง เป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งในเรื่องสิทธิหน้าที่ของแต่ละคนและการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่จะดำเนินงานผ่านกระบวนการจัดการร่วมกันตามระบบคิดของคน เพราะฉะนั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะต้องดำเนินการให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างเป็นธรรมและดำรงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจึงต้องมีระบบการจัดการโดยผ่านการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resources) และการจัดการร่วม (Co-management) ของผู้ที่มีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีความซ้อนทับของสิทธิของแต่ละบุคคล เนื่องจากมีลักษณะที่ไม่อาจกีดกันการเข้าใช้ประโยชน์จากใครได้อย่างชัดเจน โดยผู้วิจัยจะนำข้อมูลมาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากร ความขัดแย้งและการ

จัดการความขัดแย้งของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากร เพื่อนำไปสู่การพัฒนา
เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวร่วมกัน

คำถามการวิจัย

1. บริบทและพัฒนาการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสัน
กำแพงมีความเป็นมาอย่างไร
2. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อน
สันกำแพงของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างไร มีการทับซ้อนในความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือไม่
อย่างไร
3. การจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง
เป็นอย่างไร การจัดการทรัพยากรร่วมมีส่วนในการแก้ไขปัญหาหรือลดความขัดแย้งอย่างไร
4. ผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่ง
ท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง และการจัดการทรัพยากรร่วมเป็นอย่างไร ทั้งในมิติของการใช้
ทรัพยากรบนฐานสิทธิชุมชน การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์และความยั่งยืนของ
ทรัพยากร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสัน
กำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อศึกษาความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร
ร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว
น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
4. เพื่อศึกษาผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่
แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการอธิบายถึงพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์การจัดการทรัพยากรในพื้นที่เขตสงวนหวงห้าม

2. ทำให้ทราบถึงความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งผลการวิจัยสามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการกำหนดมาตรการและกลไกในการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในมิติต่างๆ

3. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจะทำให้ได้เห็นถึงภาพรวมของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อรัฐบาล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรได้ใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน ในการกำหนดนโยบายแนวทางการพัฒนาการกำหนดกลุ่มองค์กรหรือกระบวนการจัดการทรัพยากรร่วม รวมถึงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่สงวนหวงห้ามอย่างยั่งยืนต่อไป

4. ทำให้ทราบถึงผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อที่จะนำไปกำหนดนโยบายในการใช้ประโยชน์ การแบ่งปันผลประโยชน์และความยั่งยืนของทรัพยากร

5. ผลการวิจัยช่วยขยายขยายแดนแห่งความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resources) โดยใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของอีลินอร์ สตรอม (Elinor Strom, 1990) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมในบริบทสังคมไทย รวมทั้งสามารถนำไปเสนองานสัมมนาและเผยแพร่ตีพิมพ์ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ 2 ด้าน ดังนี้

ขอบเขตเชิงพื้นที่

การศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเลือกแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีโครงสร้างและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทับซ้อนกันในการจัดการ

ทรัพยากรร่วมระหว่างการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด รวมทั้งชุมชนในพื้นที่ จึงทำให้ผู้วิจัยมองเห็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการบริหารจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด รวมทั้งชุมชนในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง โดยจะมุ่งเน้นเกี่ยวกับพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งจะใช้ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับนโยบายการท่องเที่ยวเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สิทธิชุมชน การจัดการทรัพยากรร่วม และการจัดการความขัดแย้ง มาวิเคราะห์และอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทับซ้อนกันในการจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วม

นิยามศัพท์

นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หมายถึง กระบวนการ ระบบการทำงาน และ โครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่มีความสลับซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายอย่างมากในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง ซึ่งจะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองของการใช้อำนาจ ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร และความสัมพันธ์ด้านความเคลื่อนไหวของอำนาจภายใต้บริบทพัฒนาการของแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง

การจัดการทรัพยากร หมายถึง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพงภายใต้ความต้องการอย่างหลากหลายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการทรัพยากร

การจัดการทรัพยากรร่วม หมายถึง กระบวนการจัดการทรัพยากรของแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพงที่กลายสภาพจากทรัพยากรสาธารณะมาเป็นเสมือนเป็นสินค้าประเภทหนึ่งที่มีมูลค่า มีลักษณะที่คิดกันได้ยากเนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่และนโยบายของรัฐ ซึ่งในขณะที่เดียวกันตัวทรัพยากรมีลักษณะต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (Rivalrous) คือ ยิ่งบริโภคหรือเก็บเกี่ยวมากเท่าไรจำนวนทรัพยากรที่ใช้ได้ก็จะน้อยลงเรื่อยๆ

การใช้ประโยชน์ในพื้นที่อนุรักษ์ หมายถึง การเข้าไปมีส่วนร่วม ดูแล จัดการและใช้ประโยชน์ในทรัพยากรที่อยู่ในพื้นที่สงวนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมถึงประชาชนในพื้นที่

ความขัดแย้ง หมายถึง ความไม่ลงรอยกัน หรือสถานะที่ไม่เห็นพ้องต้องกัน หรือความเป็นปฏิปักษ์กันระหว่างรัฐ ชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง ในประเด็นของค่านิยม หรือเกิดการแข่งขันกันในเรื่องของอำนาจ สถานภาพ เป้าหมาย และการแข่งขันทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด โดยการเรียกร้องสิทธิการเข้าถึงการจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง

การจัดการความขัดแย้ง หมายถึง วิธีการหรือกระบวนการในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรของแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพงและเป็นการจัดการความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนให้เหมาะสมสามารถนำไปสู่การจูงใจหมายที่พึงประสงค์และควบคุมความขัดแย้งในความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่ทับซ้อนกันได้

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษา “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่” ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าจากเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ เพื่อศึกษาบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และศึกษาความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง รวมทั้งศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง และศึกษาผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว
 - 1.1 แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ.2555-2559
 - 1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว
2. แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
3. แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
 - 3.1 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ
 - 3.2 แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources)
4. แนวคิดสิทธิชุมชนและสิทธิเชิงซ้อน
5. แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง
6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

การศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาน้ำพุร้อนสันกำแพง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่” ได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพื่ออธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของนโยบายรัฐที่ส่งผลต่อการท่องเที่ยวทั้งในเรื่องของการพัฒนาแหล่งทรัพยากรท่องเที่ยวและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว โดยมีรายละเอียดดังนี้

แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ.2555-2559

อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่มีการขยายตัวสูง มีบทบาทความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยเป็นอย่างมาก เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญนำมาซึ่งเงินตราต่างประเทศ การสร้างงาน และการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค นอกจากนี้การท่องเที่ยวยังมีส่วนสำคัญในการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานของการคมนาคมขนส่ง รวมไปถึงการค้าและการลงทุน

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสามารถอำนวยความสะดวกอย่างมหาศาลให้กับประเทศ ในขณะที่หากจัดการไม่เป็นระบบอย่างเหมาะสมก็อาจจะมีผลเสียมากกว่าผลได้ โดยได้มีดำเนินการกำหนดนโยบายการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมดังนี้

1. กำหนดกรอบการพัฒนาการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยมีมาตรฐานที่ชัดเจนให้ยกเลิกการท่องเที่ยวในพื้นที่เปราะบาง สนับสนุนการท่องเที่ยวในพื้นที่ที่มีศักยภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำหนดพื้นที่ที่เหมาะสมในเขตนุรักษ์

2. สนับสนุนการพัฒนาพื้นที่ธรรมชาติ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องระบบนิเวศนอกเขตนุรักษ์ ในเขตพื้นที่พุทธธรรมชาติ พื้นที่เอกลีนาและเขตชุมชน

3. วางแผนการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว และสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามขอบเขตของขีดความสามารถที่รองรับได้โดยการกำหนดเขตพื้นที่ท่องเที่ยวเขตสงวน เพื่อศึกษาและรักษาสิ่งแวดล้อม เขตกันชน และเขตพื้นที่ฟู

4. สนับสนุนการพัฒนากลุ่มแหล่งท่องเที่ยว และโครงข่ายการท่องเที่ยวในท้องถิ่น ระดับกลุ่มพื้นที่ให้มีความเชื่อมโยงและสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยให้มีการกระจายการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ในระดับที่สามารถทดแทนแหล่งท่องเที่ยวที่เกินขีดความสามารถในการรองรับได้

5. สนับสนุนการจัดระบบข้อมูลข่าวสารในการเดินทาง เพื่อใช้ในการจัดการการควบคุมปริมาณนักท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับความสามารถในการรองรับของแต่ละพื้นที่และการถ่ายเทนักท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียงอย่างเป็นระบบ

การกำหนดแผนพัฒนาการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มด้านการท่องเที่ยว สามารถแก้ไขปัญหาด้านพื้นฐานการท่องเที่ยว วางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะยาวสู่ความยั่งยืน และนำมาซึ่งรายได้และความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศประเด็นที่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวจำเป็นต้องให้ความสำคัญมี 5 ประการ คือ

1. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก โดยมุ่งเน้นการพัฒนาและปรับปรุงระบบโลจิสติกส์ และสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว การสร้างโครงข่ายเส้นทางคมนาคมและระบบเชื่อมโยงการเดินทางท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านและในภูมิภาค เพื่อเตรียมความพร้อมประเทศให้มีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งให้เอื้ออำนวยความสะดวกแก่คนทุกกลุ่ม (Tourism for All)

2. การพัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรมให้มีคุณสมบัติดั้งเดิม การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน การพัฒนาการท่องเที่ยวในลักษณะของกลุ่มการท่องเที่ยวเพื่อเชื่อมโยงระหว่างแหล่งท่องเที่ยวหลักและแหล่งท่องเที่ยวรอง และยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของแหล่งท่องเที่ยวให้มีมาตรฐานในระดับสากล และสอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาท่องเที่ยวเพื่อให้แหล่งท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบ มีคุณภาพ มาตรฐาน และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยวได้

3. การพัฒนาสินค้า บริการและปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยว โดยมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ กิจกรรม นวัตกรรมและมูลค่าเพิ่มด้านการท่องเที่ยว การป้องกันและรักษาความปลอดภัยให้นักท่องเที่ยว การเสริมสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้มีขีดความสามารถในการแข่งขัน เพื่อเสริมสร้าง โอกาสและแรงจูงใจเพื่อพัฒนาการค้าการลงทุนด้านการท่องเที่ยว ให้สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวได้

4. การสร้างความเชื่อมั่นและส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยมุ่งเน้นเผยแพร่ภาพลักษณ์ด้านการท่องเที่ยว สร้างสภาพแวดล้อมและพัฒนาระบบสนับสนุนการตลาดท่องเที่ยว เพื่อให้ นักท่องเที่ยวรับรู้และเข้าใจในภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศ สร้างความเชื่อมั่นให้แก่ นักท่องเที่ยว ชาวต่างชาติ สร้างกระแสการรับรู้ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าการท่องเที่ยว การดำเนินการตลาดเชิงรุกเพื่อประชาสัมพันธ์ ดึงงาน และจัดงานแสดงต่างๆ (Event) เผยแพร่ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว ในประเทศไทย โดยมีเป้าหมายเพื่อให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยมากขึ้น มีการใช้จ่ายมากขึ้น และสร้างกระแสการท่องเที่ยวภายในประเทศมากขึ้น โดยมุ่งเน้นการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพ เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

5. การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของภาครัฐ ภาคประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยมุ่งเน้นการสร้างและพัฒนากลไกในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว เพื่อให้การดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวมีเอกภาพ มีการบูรณาการร่วมกัน ลดความซ้ำซ้อนของภารกิจ และเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมการบริหารจัดการในทุกระดับ

แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว

ปัจจุบันมีการกระจายอำนาจและเปิดโอกาสให้ชุมชนและท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมากขึ้น โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ให้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมปัจจุบันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม โครงสร้างการบริหารจัดการยังขาดเสถียรภาพ ขาดองค์กรกลางที่มีอำนาจในการบังคับให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกระทำตามแผนรวม และบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ และรวมถึงกฎระเบียบของรัฐที่ตามไม่ทันการพัฒนาในภาคเอกชน การวางแผนที่ไม่นำไปสู่การปฏิบัติหรือการลงทุนขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน และภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และชุมชนขาดความรู้ด้านการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการจัดการภูมิทัศน์และการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น การลงทุนด้านการท่องเที่ยวเน้นการก่อสร้างมากกว่า การจัดการภูมิทัศน์ และขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนในท้องถิ่น และหน่วยงานทุกระดับ ทำให้การพัฒนาการท่องเที่ยวขาดความเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่น จังหวัด กลุ่มจังหวัด และประเทศ

นอกจากนี้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ให้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน รวมทั้งสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมทั้งรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งหมายถึงชุมชนย่อมมีสิทธิในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและสาธารณประโยชน์ร่วมกับธรรมชาติภาคีภาครัฐ ซึ่งการจัดการพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ เพื่อให้การใช้ประโยชน์เหมาะสมกับศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวและไม่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน โดยกำหนดการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อไม่ให้เกิดการใช้ประโยชน์เกินขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยว

ดังนั้นการพัฒนาทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวจึงต้องมีการวางแผนตั้งแต่ระดับนโยบายรัฐในการส่งเสริมการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่นเดียวกันน้ำพุร้อนสันกำแพง ซึ่งถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สำคัญ และมีบทบาทต่อระบบเศรษฐกิจ สังคมและการท่องเที่ยว รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชนในพื้นที่ที่เข้ามาแบ่งปันการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวทั้งทางตรงและทางอ้อม จึงต้องมีการกำหนดนโยบายหรือแผนเพื่อวางแผนทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพงในระยะยาวเพื่อความยั่งยืนและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และเพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพงอย่างเป็นระบบและมีคุณภาพ

แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเริ่มต้นในช่วงทศวรรษที่ 1980 เมื่อปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลกทวีความรุนแรงมากขึ้น เป็นแนวคิดที่มุ่งวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่นอกเหนือไปจากการวิเคราะห์ของนักสิ่งแวดล้อมกระแสหลักที่มองผ่านทั้งการเมืองและทางเศรษฐกิจ ที่เชื่อมโยงปัญหาทรัพยากรไว้กับปัจจัยทางประชากร เช่น การเพิ่มขึ้นของประชากร (Overpopulation) การขาดความตระหนักและการไม่รู้หนังสือของประชากร โดย Blaikie and Pierce (1995) (ชาญยุทธ เทพา, 2550) ได้เสนอว่าสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาสิ่งแวดล้อมประการหนึ่ง เกิดจากความล้มเหลวในการบริหารงานของรัฐที่มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมบนพื้นฐานของระบบทุนนิยม ซึ่งมีส่วนผลักดันให้รัฐตกเป็นเครื่องมือของชนชั้นนำทางเศรษฐกิจเพื่อเข้ามาหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่รัฐประกาศเป็นเจ้าของ และทำหน้าที่ดูแลรักษา นอกจากนั้นแล้วรัฐยังใช้อำนาจเข้ามาคัดค้านการทำกิจกรรมของกลุ่มผู้อาศัยอยู่ในชายขอบของสังคม (Marginal Group) โดยอาศัยมาตรการทางกฎหมายไม่ว่าจะเป็นนโยบายด้านภาษี นโยบายเรื่องที่ดิน รวมทั้งนโยบายทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตของชุมชน และก่อให้เกิดความขัดแย้งรวมทั้งปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร โดยเฉพาะประเทศโลกที่สาม ซึ่งในประเด็นนี้ Bryant (1992) ระบุว่าเนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศนี้ยังคงต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่มีภายในประเทศเพื่อดำรงชีวิตจึงมีแนวโน้มว่าจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐโดยไม่มีอำนาจในการเรียกร้องผลประโยชน์และสิทธิ์ที่สูญเสียไปจากกรณีดังกล่าวได้

เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ Bigg (1995) เกี่ยวกับ ปัญหาการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติในไทย ซึ่งมีสาเหตุเนื่องมาจากกระบวนการเร่งรัดพัฒนาความเจริญทาง เศรษฐกิจของรัฐ ทั้งจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งมีส่วนนำไปสู่ความแตกต่างทาง เศรษฐกิจและสังคม (Socio-economic Differentiation) ตลอดจนสถิติในการเข้าถึงทรัพยากรทั้ง ภายในท้องถิ่นระหว่างชาวบ้านผู้ยากไร้และผู้มีอิทธิพลในชุมชน ในระดับภูมิภาคระหว่างชุมชน ชาวบ้านกับผู้ที่เข้ามาจกฉวยโอกาสจากภายนอก ซึ่ง Bigg กล่าวว่าการที่ผู้ใช้ประโยชน์ล้วนเป็น ชาวบ้านผู้ด้อยโอกาสทั้งสิ้น ดังนั้นตามแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองจึงสรุปว่านโยบายของรัฐอยู่ ภายใต้อิทธิพลของระบบตลาดในโลกทุนนิยมปัจจุบัน มักก่อให้เกิดปัญหาข้อขัดแย้งในการแย่งชิง การจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นนั้นๆ

แนวคิดดังกล่าวนี้ให้ความสำคัญแก่สาเหตุทางสังคมในการอธิบายความสัมพันธ์ ของผู้คนที่ต้องสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอันเป็นการแสดงให้เห็นว่ากระบวนการทางเศรษฐกิจและ การเมืองมีส่วนในการกำหนดวิถีทาง รูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ นิเวศวิทยา การเมืองกล่าวถึงระบบนิเวศว่า มีขีดจำกัดและมีความเปราะบาง ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าการเพิ่ม ของประชากรและการพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมอย่างไม่จำกัดนั้น ในที่สุดแล้วต้องเผชิญกับ ขีดจำกัดทางชีววิทยา และมนุษย์เราต้องกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเป็นหลักประกันว่า การ พัฒนาและการเติบโตต้องไม่เกินขีดจำกัดทางธรรมชาติของระบบการดำรงชีวิตจนกระทั่งเกิดการ เสื่อมโทรมของทรัพยากร การแย่งชิงทรัพยากร แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นแนวคิดที่พยายามมุ่ง ศึกษาปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร และหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การทำความเข้าใจ ต่อนิเวศวิทยาเชิงกายภาพที่ก่อให้เกิดปัญหาและความขัดแย้ง และทำความเข้าใจในต่อปัญหา สิ่งแวดล้อม โครงสร้าง และพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็น องค์ความรู้ที่พิจารณาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองมาผนวกเข้ากับนิเวศวิทยาสังคม (ชูศักดิ์วิทยาภัก, 2541)

ในส่วนของแนวคิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เป็นแนวคิดที่มองว่า ประชาชนมีสิทธิ และอำนาจการตัดสินใจในการกระทำเพื่อบรรลุเป้าหมายของตนเอง แต่สิทธิและอำนาจนี้มักถูก แทรกแซงและถูกกำหนดโดยรัฐ และระบบทุนนิยมโดยผ่านระบบตลาดเสรีประชาชนต้องพึ่งพา หรือต้องขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์อันซับซ้อน และผลของความขัดแย้ง ความแตกต่าง การจำลอง ความคิดและอำนาจที่เข้ามาครอบงำตามกฎหมาย แนวคิดนี้เห็นว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ผลกระทบที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชน และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มีผลมาจาก การพัฒนาทางเศรษฐกิจสมัยใหม่และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เป็นธรรมก่อให้เกิด

ความขัดแย้งและการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติอย่างมาก กรณีเช่นนี้สามารถพบได้ทุกระดับชุมชนและในระดับโลกเช่นกัน

สิทธิและอำนาจที่สำคัญของประชาชน ในการกระทำเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตนเอง ได้แก่ อำนาจการได้มาซึ่งปัจจัยในการผลิตวิธีการจัดการและการตลาดการใช้ประโยชน์จากที่ดิน น้ำและป่าไม้การใช้อำนาจในลักษณะดังกล่าวนี้จะอยู่ภายใต้พลวัตรของสถานการณ์ที่ประชาชนถูกกดดันโดยระบบเศรษฐกิจทุนนิยม จากการปกครองโดยรัฐอย่างเป็นทางการผ่านความร่วมมืออำนาจ และขณะเดียวกันการกระจายอำนาจก็ถูกกดดันจากสถานการณ์การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ ถูกกดดันจากโอกาสที่แตกต่างกันในการรับรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ

ดังนั้นรูปแบบของความสัมพันธ์ในแง่ของความขัดแย้งการเข้าถึงทรัพยากร เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร (Access Right) และการต่อสู้ในท้องถิ่น (Local Struggles) เพื่อปกป้องสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของประชาชนผู้ด้อยโอกาส เพราะความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรจะเกี่ยวเนื่องกับระบบกรรมสิทธิ์และการควบคุมการใช้ทรัพยากรเป็นสิ่งสำคัญ (Debsou, 1993) จากการที่รัฐเข้ามาจัดการทรัพยากรนั้นก่อให้เกิดการกีดกันสิทธิของชุมชนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยเป็นการใช้อำนาจในเชิงสิทธิเดียว ไม่ได้มองในภาพรวมทั้งหมด ก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงในที่สุด ดังนั้นการศึกษาแนวคิดทั้งทางนิเวศวิทยาการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจจะช่วยให้การศึกษาเกี่ยวกับความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด สามารถมองเห็นปัญหา และสามารถหาแนวทางในการแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ โดยการทำความเข้าใจในสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาตินั้นๆ เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมตามสถานการณ์ได้เป็นอย่างดี

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชน

Micsonu (1971) กล่าวถึงอำนาจว่า เป็นการยินยอมที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของการครอบงำ เพราะพวกเขาขาดการจัดการความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมโดยรวม (ขาดระบบการรวมกลุ่ม) จึงไปสู่การกระทำที่ตรงกันข้าม นั่นคือ คนจำนวนน้อยที่อยู่บนสุด สามารถควบคุมที่ยินยอมอยู่ได้ที่สุด โดยจัดควบคุมด้วยสถาบันกฎหมาย และบรรทัดฐานของกลุ่มสังคม กฎไม่ใช่การบีบบังคับแต่หากเป็นหลักการพื้นฐานสุดท้ายของการควบคุมสังคมอย่างไรก็ตามผลที่ตามมาก็คือการบังคับมวลชนเพราะพวกเขาถูกตรึงอยู่ภายในการรวบรวมและการกระจายอำนาจการจืดระบอบควบคุมโดยคนอื่น ๆ กุญแจที่ไขไปสู่ความสำเร็จในการครอบงำแสดงให้เห็น โดยมวลชนที่ยอมจำนนอยู่ภายใต้ระบบที่เหนือกว่า โดยเฉพาะการแผ่กระจายอำนาจในโลกยุคร่วมสมัย ตลาดทุนนิยมได้โอบล้อม วางอำนาจ และจัดระบบชั้นการทำงานซึ่งเคลื่อนไหวโดยปัจเจกชนในรัฐชาติทุกวันนี้

รูปลักษณะของโลกสมัยใหม่ได้แผ่กระจายอำนาจของลัทธิทุนนิยมไปทั่วโลก การร่วมมือประสาน การครอบงำซึ่งแผ่ขยายมากขึ้น โดยเฉพาะการโอบล้อมเหนือชนชั้นที่เป็นรอง นำไปสู่การต่อต้าน และหาวิถีหลุดออกจากศูนย์กลางการควบคุมทุกหนแห่งของคนนอกจากนั้นอำนาจที่ตกลงร่วมกัน และโครงสร้างการครอบงำของรัฐและทุนนิยมนำไปสู่การต่อสู้ระหว่างการไม่สมส่วนกันของผลประโยชน์ของกลุ่มสังคมภายใต้การแบ่งที่ไม่เท่าเทียมกันการรวมอัตลักษณ์ใหม่ การคัดค้าน และกระบวนการจับได้เกี่ยวกับการครอบงำสังคม การต่อสู้ที่เรื้อรังโดยรอบของชุมชนเกี่ยวกับศีลธรรม ที่แตกแยก ตลอดจนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ในความหมายของคุณค่าจึงเกิดขึ้นภายใต้บริบทดังกล่าว

ในมุมมองของทฤษฎีอำนาจข้างต้น โครงสร้างอำนาจชุมชนภายใต้สมัยใหม่เป็น โครงสร้างความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนอยู่อย่างซับซ้อนและเป็นเครือข่ายของอำนาจที่ตัดขวางกัน ของบทบาทของคนในสังคมที่ส่งผลกระทบซึ่งกันและกันในลักษณะทวินิยม กล่าวโดยสรุปแล้วเราสามารถติดตามการปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนได้ 2 เส้นทาง คือเส้นทางของการ คัดค้าน และเส้นทางของการอยู่ใต้อำนาจ นอกจากนี้ทฤษฎีสังคมประเพณีที่มีอยู่ภายในชุมชนซึ่ง เป็นความเชื่อครึ่งหนึ่ง ในโครงสร้างของทวินิยมเป็นอำนาจที่มีเหตุผลที่ผูกมัดอย่างมีพลังและมีอยู่ คั้งเดิมโดยธรรมชาติ ชนชั้นอภิสิทธิ์จึงพยายามให้สิ้นสุดลง ฉะนั้นอำนาจสังคมจึงมีการแสวงหาเพื่อ ปรับเปลี่ยนไปในทิศทางที่ตรงกันข้ามเสมอ นั่นคือ การนำมาซึ่งความสามารถในการเปลี่ยนแปลง สังคม ด้วยเหตุนี้อำนาจที่กดขี่บังคับจึงไม่ได้มีอยู่อย่างถาวร

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการที่ความขัดแย้งเป็นเรื่องไม่เปิดเผยเสมอไป ก็เพราะเนื่องจาก กลุ่มที่มีอำนาจจะสร้างกฎของเกมส์ (Rule of the game) ขึ้นมาและจัดระบบให้กลุ่มที่เป็นรองเล่น หรือปฏิบัติตามกติกาที่พวกเขาตนเองกำหนดไว้เพื่อป้องกันการสูญเสียอำนาจของกลุ่ม ดังนั้นการ คัดค้านใจไม่กระทำบางอย่าง หรือการไม่คัดค้านของคนอีกกลุ่ม จึงเป็นผลมาจากการปฏิบัติการของ อำนาจโดยอาศัยวิธีการใช้อิทธิพลจัดการอย่างชำนาญ ทั้งนี้เพื่อป้องกันคนหรือกลุ่มคนจากการคิดที่ จะมีความขัดแย้งหรือเป็นไปในทางตรงกันข้ามที่จะเปิดไปสู่ความขัดแย้ง ความขัดแย้ง จึงเป็นผล จากการปฏิบัติการของอำนาจขณะเดียวกันความขัดแย้งและอำนาจยังมีปฏิริยาโต้ตอบซึ่งกันและ กัน อำนาจและความขัดแย้งจึงเป็นประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนภายใต้บริบทความสัมพันธ์ เชิงอำนาจในการจัดการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวที่น่ารื่นรมย์สัมภาระที่มีตัวแสดงใน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจหลากหลาย

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมือผู้รอบด้านซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม ถึงแม้ในอดีตและปัจจุบันไม่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ แต่ในอนาคตอาจจะมีประโยชน์ก็ได้ เช่น น้ำ ป่าไม้ และดินทรัพยากรธรรมชาติเป็นมรดกอันล้ำค่ามหาศาลที่ธรรมชาติให้ไว้ เพื่อให้มนุษย์ใช้สอยในการดำรงชีวิต จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาค้นคว้า เพื่อทำความเข้าใจทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่าง ๆ ให้ถูกต้องและใช้อย่างประหยัดไม่เช่นนั้นจะหมดไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้นจึงต้องมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ซึ่งประเด็นนี้อานันท์ กาญจนพันธ์ (2543) ได้จำแนกวิธีการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ 5 แนวทาง ดังนี้

1. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงอรรถประโยชน์

แนวทางการศึกษานี้ ตั้งอยู่บนฐานความคิดหลักเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและเน้นความเข้าใจระบบนิเวศน์ธรรมชาติ จากมุมมองด้านวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญ ซึ่งมักจะแยกศึกษาธรรมชาติเฉพาะในด้านที่เป็นรูปธรรมของความสัมพันธ์ ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมกายภาพเท่านั้น ขณะที่มองข้ามความหมายของธรรมชาติในด้านจิตใจ ด้านวัฒนธรรมและด้านสังคม จึงถือได้ว่าการมองธรรมชาติแบบแยกส่วน นอกจากนั้นยังถือว่าลักษณะธรรมชาตินั้นมีความเป็นสากล แม้ว่าการระบบนิเวศน์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติจะมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลายในภูมิภาคทางภูมิศาสตร์ (ยศ สันติสมบัติ, 2544) ดังนั้นจึงสามารถแยกระบบธรรมชาติออกมาได้อย่างเป็นอิสระจากระบบสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์หรืออีกนัยหนึ่ง ระบบธรรมชาตินั้นจะไม่เกี่ยวข้องกับหรือขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมใด ๆ แนวทางการศึกษานี้ยังมองเห็นธรรมชาติในฐานะที่เป็นทรัพยากรว่าความเป็นทรัพยากรเกิดจากพื้นฐานความต้องการของมนุษย์ที่มีความสามารถแสวงหาประโยชน์และควบคุมธรรมชาติได้ด้วยความรู้ทางเทคโนโลยี ดังนั้นมนุษย์จึงสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ ในธรรมชาติได้ ด้วยการสร้างเครื่องมือขึ้นมาจัดการกับการใช้นั้นให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุด ทั้งเครื่องมือที่เป็นกฎเกณฑ์ และเป็นเทคโนโลยีต่าง ๆ เพื่อป้องกันไม่ให้มนุษย์ทำลายทรัพยากรเหล่านั้น หรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมากเกินไป ความสามารถที่ทรัพยากรจะสามารถแบกรับได้ หรืออีกนัยหนึ่งเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนนั่นเอง ในแง่นี้เองทรัพยากรจึงถูกมองว่ามีลักษณะเป็นทรัพยากรสินสาธารณะ

ตามนัยข้างต้นนี้เอง เครื่องมือที่ถูกกล่าวถึง จึงถือว่าเป็นทั้งกลไกสากลที่คล้ายคลึงกันทั่วโลก และกลไกกลางของระบบสังคมทั้งหมด โดยทั่วไปมักหมายถึงระบบตลาดและระบบรัฐมากกว่ากลไกของสังคมย่อย ๆ หรือชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ร่วมกับระบบนิเวศน์นั้นอย่างเป็นทางการอันหนึ่งอัน

เดียวกัน ทั้งนี้เพราะแนวทางการศึกษานี้มีสมมติฐานที่สำคัญที่ไม่เชื่อว่าคนจะอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากแยกระบบธรรมชาติและระบบสังคมออกจากกันเป็นคนละระบบอย่างเด็ดขาด ดังนั้นหากทั้งสองระบบจะมีความสัมพันธ์กันได้ ก็จะต้องมีกลไกกลางอย่างกลไกรัฐและกลไกตลาดมาควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างระบบทั้งสองนั้น ซึ่งเป็นกลไกจากภายนอกที่ไม่ใช่กลไกภายในของระบบใดระบบหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เองแนวทางการศึกษานี้จะไม่สนใจและไม่ยอมรับกฎเกณฑ์ภายในของระบบสังคมย่อย ๆ ที่มีชีวิตอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยและผูกติดอยู่กับธรรมชาติ จนถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์เดียวกัน แม้ความสัมพันธ์ของระบบดังกล่าวจะสามารถอยู่ร่วมกันมาได้อย่างมั่นคงและอย่างช้านานเพียงใดก็ตาม ซึ่งมีผลให้แนวทางการศึกษานี้แทบจะมองไม่เห็นความสำคัญของชุมชนท้องถิ่น ในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรแต่อย่างใดเลย (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2549)

สำหรับวิธีการศึกษาที่นิยมใช้กันมากในการศึกษานี้ เน้นการศึกษาด้วยกัน 2 ด้าน คือ 1) ด้านนิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อม และ 2) ด้านเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาลักษณะทางกายภาพเชิงประจักษ์ และใช้การวิเคราะห์เชิงปริมาณในระดับมหภาค หรือการศึกษาเชิงโครงสร้างของสภาพที่เป็นอยู่ที่เป็นภาพนิ่ง โดยเฉพาะการประมวลภาพพื้นฐานของทรัพยากรสำหรับการพัฒนา การศึกษาสภาพของการใช้ทรัพยากรและสภาพการเปลี่ยนแปลงระหว่างช่วงเวลา การศึกษาผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในพื้นที่เฉพาะแห่งใดแห่งหนึ่ง การศึกษาทั้งสองด้านนี้ถือเป็นแนวทางการศึกษากระแสหลัก เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร เพราะเป็นแนวทางการศึกษาส่วนใหญ่ที่ใช้ในสถาบันการศึกษา สถาบันการวิจัย และหน่วยงานของภาครัฐ

ในด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมนั้น มักจะเน้นการศึกษาถึงแบบแผนของการใช้ทรัพยากรในแต่ละชนิดในเชิงกายภาพ การประเมินศักยภาพในการพัฒนาทรัพยากรในเชิงปริมาณและสาเหตุของความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ในบางกรณีอาจศึกษาทรัพยากรหลายชนิดที่อยู่ร่วมกันในระบบนิเวศ เช่น กลุ่มน้ำ แต่ก็จะเน้นเพียงลักษณะทางกายภาพของระบบดังกล่าวเท่านั้น ส่วนในด้านเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มักจะเน้นวิธีการศึกษาแบบเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก และมุ่งศึกษาทรัพยากรในฐานะเป็นปัจเจกการผลิตในระบบเศรษฐกิจ โดยการศึกษาทรัพยากรแต่ละชนิดแยกจากกัน ในระยะแรก ๆ จะประเมินความต้องการใช้ทรัพยากรประเภทต่าง ๆ เพื่อวิเคราะห์ผลประโยชน์และต้นทุน สำหรับการผลิตและการเติบโตของรายได้ ตลอดจนศึกษาความสัมพันธ์เชิงปริมาณ ระหว่างปริมาณการใช้ทรัพยากร และอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อม ต่อมาในระยะหลังปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา จะหันมาศึกษาในแง่ของการอนุรักษ์ด้วย โดยเพิ่มมิติของผลกระทบภายนอก (Externalities) สันค้ำสาธารณะ ระบบกรรมสิทธิ์ และความล้มเหลวของระบบ

ตลาด และนโยบาย เพื่อศึกษาลักษณะการใช้ทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพสูงสุดต่อสังคมส่วนรวม (สุริยา สมุทรคุปต์, 2536)

จากแนวความคิดพื้นฐานและวิธีการศึกษาข้างต้น แนวการศึกษานี้จะให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรเพียงบางประการ และจะเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาดังกล่าว ด้วยการเน้นกลไกของรัฐ โดยเฉพาะกฎหมายบังคับและกลไกตลาดเป็นหลักซึ่งมีนัยการจัดการเชิงเดี่ยว เพราะใช้หน่วยงานและระบบเดียวในการจัดการ แต่มักจะได้รับการยอมรับจากภาครัฐเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่า ภาครัฐจะเลือกข้อเสนอในการแก้ปัญหาหลายประการของแนวทางการศึกษานี้ไปกำหนดเป็นนโยบาย พร้อม ๆ กับนำไปปฏิบัติด้วย ในด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม จะสนใจปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและการเกิดมลภาวะในสภาพแวดล้อมเป็นหลัก ทั้งนี้มักจะอธิบายปัญหาดังกล่าวว่ามีสาเหตุมาจากการใช้ทรัพยากรในเชิงพาณิชย์ผลกระทบจากอุตสาหกรรม และการใช้อย่างทำลายหลายประการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเครื่องมือที่ใช้ เช่น เครื่องมือที่ใช้ในการประมงแบบอวนลาก และอวนรุน และระบบการใช้ทรัพยากรแบบทำลายของชาวบ้าน เช่น ระบบการทำไร่แบบย้ายที่บนที่สูง เป็นต้น สำหรับข้อเสนอในการแก้ปัญหาที่ตามมาจะให้ความสำคัญของกลไกของภาครัฐมากกว่ากลไกตลาด ในประการแรก จะเน้นมาตรการออกกฎหมาย เพื่อกำหนดมาตรฐานการใช้ทรัพยากรและการใช้ที่ก่อให้เกิดสารพิษต่าง ๆ แต่ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้บรรลุผลตามเป้าหมายอย่างจริงจังนัก เพราะมักจะมีปัญหาในการบังคับใช้กฎหมายและการเลือกปฏิบัติตามกฎหมาย ข้อเสนออีกประการหนึ่งจะเกี่ยวกับมาตรการในการกำหนดเขตอนุรักษ์ที่ไม่อนุญาตให้ทำกิจกรรมบางอย่าง เช่น อุทยานแห่งชาติและเขตนันทน์ เป็นต้นซึ่งมีผลต่อการกีดกันชุมชนท้องถิ่นในเขตนันทน์ซึ่งมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2529)

ทั้งนี้มีข้อน่าสังเกตว่า ข้อเสนอในการแก้ปัญหาบางครั้งก็ไม่ได้ตั้งอยู่บนเหตุผลจากการศึกษาอย่างแท้จริง แต่ตั้งอยู่บนอคติของผู้ศึกษาเอง เช่น การผูกติดอยู่กับวิธีคิดเน้นให้ความสำคัญแต่เฉพาะกับการเกษตรแบบถาวรเท่านั้น ทำให้การมองการทำไร่แบบย้ายที่บนที่สูงแต่ในด้านลบ ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีการวิจัยใดยืนยันอย่างชัดเจนว่า การทำไร่แบบย้ายที่ทุกประเภททำลายทรัพยากรบนที่สูงจริงทั้งหมด ขณะเดียวกันข้อเสนอต่าง ๆ ก็ไม่ได้คำนึงถึงเงื่อนไขและความซับซ้อนทางสังคมและวัฒนธรรมเท่าที่ควร ทำให้หน่วยงานที่รับข้อเสนอ ไปกำหนดนโยบายเพื่อปฏิบัติการ ต้องเผชิญกับภาวะล้มเหลวของนโยบายอยู่เสมอ ๆ ดังจะเห็นได้จากการเสื่อมโทรมและสูญเสียทรัพยากรมีอัตราเพิ่มสูงขึ้นตลอดเวลา

สำหรับประเด็นปัญหาในด้านเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ส่วนใหญ่จะวิจัยปัญหาที่เกิดจากสภาพการใช้ทรัพยากรแบบเปิด (Open Access) ว่าเป็นสาเหตุ

สำคัญที่ทำให้มีการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างเสรี ไร้ประสิทธิภาพ และไม่ยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นที่ป่า ดิน น้ำ ธรรมชาติ และน้ำจากระบบชลประทานและทรัพยากรการประมง ซึ่งจะนำไปสู่ปัญหาการสูญเสียและการเสื่อมโทรมของทรัพยากร มากกว่าเกิดจากการขยายตัวของระบบตลาด หรือแม้แต่ตัวชาวบ้านผู้ใช้ทรัพยากรเอง ดังที่แนวทางการศึกษาด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมมักจะกล่าวโทษอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้จึงมีข้อเสนอเชิงนโยบายที่ต้องตั้งกลไกรัฐ กลไกตลาด ควบคู่กันไป

สำหรับข้อเสนอประการแรกคือ การออกกฎหมายเพื่อกำจัดการเข้าถึงทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรประมง ประการต่อมาคือ การเสนอให้สร้างความมั่นคงในกรรมสิทธิ์เอกชน ด้วยการออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินประเภทต่าง ๆ ประการว่ารัฐบาลได้นำข้อเสนอทั้ง 2 ข้อนี้ไปปฏิบัติ แต่ก็ยังมีปัญหาในการดำเนินการให้เกิดประสิทธิภาพอย่างจริงจัง เพราะรัฐยังไม่สามารถบังคับใช้กฎหมายได้อย่างเต็มที่ขณะที่รัฐก็เลือกออกเอกสารสิทธิ์เพียงบางประเภทในบางพื้นที่เท่านั้น เช่น รัฐไม่ได้สนใจสร้างความมั่นคงในกรรมสิทธิ์ที่ดินบนที่สูงในภาคเหนือแต่อย่างใด แม้ นักวิชาการจะเสนอขึ้นมาก่อนพื้นที่อื่น ๆ ทั้งหมด ส่วนการออกโฉนดที่ดินในพื้นที่เกษตรกรรม ก็ไม่ได้ส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะขาดความเข้าใจโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมอย่างเพียงพอ ทำให้เกษตรกรสูญเสียที่ดิน และยังคงสร้างแรงกดดันต่อพื้นที่ป่าอยู่เช่นเดิม (วิเชียร มีบุญ, 2541)

สรุป การจัดการในเชิงอรรถประโยชน์ให้ความสำคัญกับกลไกการตลาด ด้วยการเสนอให้ใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์สำหรับกำหนดมูลค่าทรัพยากรหลายชนิด เช่น หลักการที่ให้ผู้ก่อมลพิษต้องจ่ายเงินค่ากำจัดมลพิษนั่นเอง มูลค่าความเต็มใจที่จะจ่ายเพื่อจัดการทรัพยากร และการตั้งราคาที่สามารถถึงต้นทุนทั้งหมดของการใช้ทรัพยากรเมื่อเป็นดังนี้จึงจำเป็นต้องอาศัยคนภายในชุมชน ในการจัดการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพงานให้สูงขึ้นและทำให้ทรัพยากรธรรมชาติยังคงอยู่ ดำเนินไปตามระบบนิเวศธรรมชาติของมัน

2. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

แนวทางการศึกษานี้ อาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่า การจัดการทรัพยากรในเชิงสำนักเพราะมีพื้นฐานอยู่ที่วิธีคิดแบบบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม จึงไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่แยกส่วนออกจากสังคมของมนุษย์อย่างเด็ดขาด แต่กลับพยายามทำความเข้าใจกับสภาพความเป็นจริง ในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง ซึ่งถือว่ามิปฏิสัมพันธ์อย่างสลับซับซ้อนภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่ง ในระบบนิเวศที่แตกต่างกันอย่างหลากหลายโดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้เอง ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติในแนวทางการศึกษานี้ จึงไม่ใช่เกิดขึ้น

จากความต้องการของมนุษย์และความสามารถในการแสวงหาประโยชน์เท่านั้นแต่มีนัยสำคัญมากกว่านั้นในเชิงจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพราะถือเป็นรากฐานของการดำรงชีวิต ทั้งของมนุษย์และระบบนิเวศธรรมชาติในท้องถิ่น ที่ชุมชนของมนุษย์นั้นอาศัยอยู่ ความเข้าใจดังกล่าวยืนยันอย่างชัดเจนว่า แนวการศึกษานี้ให้ความสำคัญอย่างมากทั้งกับวัฒนธรรมของท้องถิ่น และการมองในมิติของพื้นที่ สำหรับวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นหมายถึง ทั้งระบบความคิด จิตสำนึก ระบบศีลธรรมจักรวาลวิทยา ระบบคุณค่า และพฤติกรรม ซึ่งมักแสดงออกผ่านการจัดการองค์กร และการจัดการเชิงระบบ ในกิจกรรมเกี่ยวกับการดำรงชีวิตด้านต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับบริบทและเงื่อนไขของพื้นที่ในระบบนิเวศ ดังนั้นแนวการศึกษานี้มักจะศึกษาระบบนิเวศ และวัฒนธรรมอย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเสมอ ดังจะเห็นได้ในรูปของการศึกษาระบบนิเวศลุ่มน้ำและระบบนิเวศการเกษตร (Agro ecosystem) (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543: 106)

นอกจากนั้นแนวการศึกษานี้ยังคัดค้านทฤษฎีโศกนาฏกรรมของทรัพย์สินสาธารณะ ตามแนวความคิดของ Garrett Hardin ซึ่งเป็นสมมุติฐานหลักของแนวการศึกษาแรก โดยวิจารณ์ว่าแนวความคิดเช่นนั้นเป็นแนวความคิดที่ผูกติดอยู่กับอคติแบบปัจเจกชนนิยม เพราะคิดแต่เพียงว่ามนุษย์จะมีพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัว และมุ่งแสวงหาผลประโยชน์เฉพาะหน้าเพื่อตนเองให้ได้มากที่สุด จนนำไปสู่หายนะภัยของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะความคิดเช่นนี้ละเลยจิตสำนึกและแบบแผนของความร่วมมือและการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน ในฐานะที่เป็นรากฐานของการดำรงชีวิต ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขควบคุมของกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมของชุมชน ดังนั้นแนวศึกษาแบบที่สองนี้ จึงสนับสนุนความหมายของทรัพยากร ในแง่ที่เป็นทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชนท้องถิ่นที่ผูกติดอยู่กับวัฒนธรรม และหลักเหตุผลแบบเศรษฐกิจเชิงสำนึกอย่างมีศีลธรรม (Moral Economy) ซึ่งก็มีลักษณะแตกต่างกันอย่างหลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศในท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป

สรุป การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเชิงนิเวศวิทยา แนวการศึกษานี้ได้ให้ความสำคัญกับสำนึกของประชาคมท้องถิ่นมากขึ้น แต่ยังคงถือเป็นหน่วยทางสังคมในระดับจุลภาค และก็ยังตอบคำถามไม่ได้ว่าสำนึกเช่นนั้นเกิดขึ้นได้ด้วยเงื่อนไขอย่างไร นอกจากนั้นการผูกติดอยู่กับหน่วยทางสังคมในระดับจุลภาคยังทำให้ละเลยเงื่อนไขสำคัญๆ ในความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งสามารถสร้างทั้งข้อจำกัดและสร้างเสริมพลวัตในการจัดการทรัพยากรระดับชุมชน ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น ก็คือแนวการศึกษานี้ได้ละเลยมิติของความสัมพันธ์ด้านขัดแย้ง ทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับรัฐ ทั้ง ๆ ที่เป็นประเด็นเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งสะท้อนนัยของความไม่เท่าเทียมกันในสังคมและมีผลต่อการจำกัดและการละเมิดสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการเข้าถึงทรัพยากร ได้จากการละเลยเงื่อนไขที่สำคัญต่าง

ๆ ข้างต้นนี้เองทำให้การเสนอทางออกของแนวการศึกษาฯ ยังไม่สามารถผลักดันให้เป็นจริงได้
อย่างกว้างขวางเท่าที่ควร เพราะจำกัดอยู่กับเงื่อนไขเฉพาะของเพียงบางพื้นที่เท่านั้น

3. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงสถาบัน

แนวการศึกษาฯ มีพื้นฐานความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างระบบธรรมชาติและระบบสังคมมนุษย์ไม่แตกต่างจากแนวการศึกษาที่สองมากนัก ตรงที่เห็นว่าระบบทั้งสองสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้ แต่ในแง่เงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์นั้นจะมีมุมมองขยายเพิ่มเติมขึ้นไปอีกนอกเหนือจากเงื่อนไขทางจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ทำหน้าที่เสมือนกำหนดความสัมพันธ์ตามแนวความคิดของแนวการศึกษาที่สองแล้ว แนวการศึกษาฯ ยังให้ความสำคัญกับเงื่อนไขด้านความสัมพันธ์เชิงสถาบันที่ไม่ได้ผูกติดอยู่กับชุมชน หรือมีอยู่แล้วในหน่วยชุมชน จึงไม่ได้ตั้งคำถามเพียงว่า วัฒนธรรมชุมชนนั้นปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม แต่จะถามต่อไปอีกว่ากลไกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงสถาบันนั้นก่อตัวขึ้นมาได้ด้วยบริบทและเงื่อนไขอย่างไร

ด้วยเหตุนี้ แนวการศึกษาฯ สามจึงไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดแบบชุมชนนิยมทั้งหมด ตามนัยของการศึกษาที่สอง โดยเฉพาะในแง่ที่มองว่า การจัดการทรัพยากรส่วนรวมเป็นสำนึกของชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547) ซึ่งสามารถแยกออกมาเป็นหน่วยอิสระจากส่วนอื่น ๆ ของสังคม เพราะไม่สอดคล้องกับความสัมพันธ์ที่เป็นจริงของสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นถือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจการเมืองที่ใหญ่กว่าด้วย แต่แนวทางการศึกษาฯ ก็ยังไม่เน้นโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจใหญ่มากนัก เพราะมีสมมติฐานว่าคงตั้งอยู่ในระบบตลาดแบบทุนนิยม

ดังนั้นแนวการศึกษาฯ จึงไม่พยายามยึดติดอยู่กับหน่วยทางสังคมอย่างตายตัวเพียงหน่วยใดหน่วยหนึ่ง แต่จะให้ความสำคัญเชิงซ้อนซึ่งมีนัยว่า การจัดการทรัพยากรส่วนรวมไม่ควรผูกขาดอยู่กับหน่วยทางสังคมเพียงหน่วยใดหน่วยหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นชุมชนท้องถิ่นหรือหน่วยงานของรัฐ แต่ควรถือเป็นการจัดการร่วมกัน (Co-management) โดยการสร้างสถาบันทางสังคมขึ้นมาทำหน้าที่เป็นกลไกและกฎเกณฑ์ เพื่อจัดความสัมพันธ์ในการเข้าถึงทรัพยากรประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็ลสิทธิโดยรัฐ สิทธิส่วนรวม และสิทธิส่วนบุคคล สามารถอยู่ร่วมกันได้ในพื้นที่หรือหน่วยเดียวกัน เพราะมองสิทธิต่าง ๆ ในลักษณะที่มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ตั้งแต่สิทธิแบบเปิดเสรีไปจนถึงสิทธิที่ปิดกั้นให้เฉพาะปัจเจกบุคคลเท่านั้น (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543)

หากพิจารณาในอีกด้านหนึ่ง แนวการศึกษาฯ จะสนใจการดำรงอยู่ร่วมกันของสิทธิต่าง ๆ ว่าเกิดขึ้นได้ด้วยเงื่อนไขอย่างไรมากกว่าการกีดกันสิทธิใดสิทธิหนึ่ง ทั้งนี้เพราะถือว่าสิทธิเป็นรากฐานสำคัญทางสังคม ในแง่ที่เป็นกฎเกณฑ์และกลไกในการกำหนดการเชื่อมโยงระหว่าง

ระบบนิเวศกับระบบทางสังคมเศรษฐกิจ และเป็นแรงจูงใจในการจัดสรรทรัพยากร ขณะที่สถาบันทางสังคมนั้นถือเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาจากการสะสมประสบการณ์อย่างยาวนาน ภายใต้เงื่อนไขเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และระบบนิเวศ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาสำคัญในการศึกษา

ผลจากการศึกษาบางส่วนได้พบว่า เงื่อนไขหลักประการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนร่วมมือกันในการจัดการทรัพยากรนั้น เพราะสามารถให้ผลประโยชน์ตอบแทนได้มากกว่าที่ต่างคนต่างแย่งกันใช้ทรัพยากร โดยคำนึงถึงประโยชน์ระยะยาวเป็นสิ่งสำคัญ ดังตัวอย่างของการตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าของชุมชนที่ทำกันมานานแล้วในทางปฏิบัติตามความเป็นจริง แต่การที่รัฐไม่ยอมรับสิทธิของชุมชนดังกล่าวในทางกฎหมาย ในที่สุดก็จะกลายเป็นเงื่อนไขที่บั่นทอนศักยภาพในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนในทางกลับกัน กรณีที่รัฐยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร จะเป็นแรงจูงใจให้ชุมชนที่ไม่มีความมั่นคงในการใช้ที่ดิน หันมาร่วมมือกันอนุรักษ์ป่า เพราะชุมชนจะใช้เป็นเงื่อนไขในการต่อรองกับรัฐ เพื่อเรียกร้องสิทธิในพื้นที่ป่า ซึ่งแสดงว่าผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยตรงที่ได้จากเทคโนโลยีของการอนุรักษ์ดินและน้ำอย่างเดิวนั้น ไม่เพียงพอที่จะกระตุ้นให้ชาวบ้านยอมรับเทคโนโลยีเหล่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับว่าเทคโนโลยีนั้นจะเพิ่มความมั่นคงแก่สิทธิในการใช้ที่ดินหรือไม่

นอกจากนั้น ยังมีงานศึกษาบางส่วนชี้ว่า ความไม่สอดคล้องกันของระบบสิทธิในทรัพยากรตามความเป็นจริงกับระบบสิทธิในทรัพยากรตามกฎหมายจะเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่นำไปสู่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่า ขณะเดียวกันก็มีข้อสังเกตว่า การเลือกใช้ระบบสิทธิในทรัพยากรประเภทใดกับทรัพยากรประเภทไหนนั้น ยังควรจะต้องคำนึงถึงผลกระทบภายนอกด้วย (Externalities) ถ้าไม่มีผลกระทบภายนอกก็สามารถใช้ระบบสิทธิเอกชนได้ แต่ถ้ามีผลกระทบในชุมชน ก็ควรใช้ระบบสิทธิส่วนรวมของชุมชน และถ้ามีผลกระทบในระดับประเทศจึงจะให้รัฐเข้ามาจัดการ ซึ่งก็สามารถจัดการร่วมกับระบบสิทธิอื่นๆ ไปพร้อมๆ กันได้ด้วย ผลการศึกษาที่เกิดจากวิธีการศึกษานี้ จึงช่วยให้มีข้อเสนอเชิงนโยบายที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การเสนอให้รัฐหันมายอมรับสิทธิส่วนรวมของชุมชนในทางกฎหมาย โดยผูกพันกับเงื่อนไขในการอนุรักษ์ป่า เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเชิงสถาบัน ที่จะสามารถสร้างแรงจูงใจให้ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ร่วมมือกันอนุรักษ์ป่าอย่างจริงจังต่อไป (ประเวศ วะสี, 2547)

สรุป วิธีการด้านการจัดการเชิงสถาบันเป็นแนวทางที่นักสังคมศาสตร์หลายสาขานำมาใช้ศึกษาทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน แต่กรณีของประเทศไทยยังมีการใช้วิธีนี้อยู่อย่างจำกัด ประเด็นหลักในการศึกษาวิธีนี้จะมุ่งศึกษาสถาบันทางสังคมในฐานะที่เป็นกลไกในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากร เพราะแสดงนัยกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิและ

หน้าที่ซึ่งสังคมสร้างขึ้นมา เพื่อใช้กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนกับทรัพยากร โดยมีลักษณะเป็นระบบกรรมสิทธิ์ร่วมกันของหน่วยทางสังคมที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน และการยอมรับร่วมกันในสิทธิและอำนาจของกลุ่ม ต่อจากนั้นวิธีการศึกษานี้จะวิเคราะห์เงื่อนไขต่างๆที่ส่งผลให้การจัดการเชิงสถาบันของแต่ละชุมชนมีความสามารถแตกต่างกัน ซึ่งประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพของทรัพยากร ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม และลักษณะการตัดสินใจขององค์กรชุมชน โดยประเมินจากเป้าหมายของการใช้ทรัพยากรในด้านความยั่งยืน ด้านความเสมอภาค และด้านความมั่นคงของวิถีชีวิตชุมชน

4. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงความสัมพันธ์ทางอำนาจ

แนวทางการศึกษานี้ตั้งอยู่บนวิธีคิดที่เน้นการมองประเด็นปัญหาทั้งสองด้านในด้านหนึ่งจะมีความเข้าใจเช่นเดียวกับ แนวทางการศึกษาทั้งสองแนวทางก่อนหน้า นี้ที่มีพื้นฐานความคิดว่า ระบบนิเวศทางธรรมชาติและระบบสังคมของมนุษย์นั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งจะตั้งคำถามอีกด้วยว่า สาเหตุใดทำให้สังคมของมนุษย์ยังคงทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยที่มุมมองทั้งสองด้านนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ในแง่ที่เป็นเงื่อนไขของกันและกัน กล่าวคือความเป็นไปได้ของมุมมองแรกนั้นจะขึ้นอยู่กับการแก้ไขสาเหตุของมุมมองอีกด้านหนึ่งซึ่งแนวทางการศึกษานี้มีสมมติฐานว่า สาเหตุสำคัญเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่มีความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้ด้านหนึ่งเกิดการกีดกันกลุ่มชนบางกลุ่มที่มีอำนาจแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากร ได้มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ จนนำไปสู่ปัญหาของการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม เหตุนี้เองแนวทางการศึกษานี้จึงยังไม่มี ความมั่นใจนักกว่า ข้อเสนอต่าง ๆ ของแนวการศึกษาก่อนหน้านี้ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมายมา บังคับการพึ่งพาตลาด การสร้างจิตสำนึกของชุมชนหรือประชาสังคม และแม้แต่การสร้าง สถาบันของการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน จะช่วยแก้ไขปัญหการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมได้ ในเมื่อยังไม่สามารถเข้าใจมูลเหตุที่แท้จริงของปัญหา ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม และไม่ใช่ว่าปัญหาเฉพาะของหน่วยหนึ่งหน่วยใดในสังคมเท่านั้น จึงไม่อาจศึกษาอย่างแยกออกมาแต่ละส่วนได้ (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543)

แนวทางการศึกษานี้หันมาใช้การศึกษาเชิงวิพากษ์วิจารณ์เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่มีความสลับซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายอย่างมากในแต่ละพื้นที่ โดยให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ใน 3 ด้านหลัก ๆ อย่างเชื่อมโยง คือ ความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองของการใช้อำนาจ ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร และความสัมพันธ์ด้านความเคลื่อนไหวของอำนาจ เห็นได้จากกระบวนการทางสังคมของการสร้างและการนิยามความหมาย พร้อมทั้งการต่อรองเกี่ยวกับความชอบธรรมในการ

จัดการทรัพยากร มีพื้นฐานแนวความคิดตามแนวการศึกษานี้ อยู่ด้วยกัน 2 แนวใหญ่ ๆ คือ 1) แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง และ 2) แนวนิเวศวิทยาการเมืองในส่วนของแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น จะเน้นการศึกษาด้านความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งถือเป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองของการใช้อำนาจ ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคม โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการ ระบบการทำงาน และกลไกของการขยายอำนาจรัฐ ทั้งที่ปรากฏอยู่ในแนวนโยบาย กฎหมาย และการปฏิบัติการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับมหภาคจนถึงระดับท้องถิ่นซึ่งมีผลกระทบต่อการใช้และการจัดการทรัพยากร ตลอดจนถึงการศึกษาระบบการและกลไกของระบบตลาดที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ เพื่อสร้างความได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร โดยพยายามวิเคราะห์ว่า สาเหตุของความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรและการเสื่อมโทรมของทรัพยากรอยู่ในระดับโครงสร้าง พร้อม ๆ กับพยายามโต้แย้งกับความเข้าใจแบบสามัญสำนึก ที่มักจะอธิบายสาเหตุเฉพาะในระดับของปรากฏการณ์ เช่น การอธิบายว่าความยากจนและการทำไร่แบบย่ำที่ เป็นสาเหตุของการทำลายทรัพยากร ซึ่งถือเป็นเพียงการอธิบายปัญหาที่ปลายเหตุเท่านั้น

แม้ว่าการศึกษาแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองจะได้ลงไปวิจัยในระดับท้องถิ่นด้วยก็ตามแต่การให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างอย่างมากทำให้เน้นพลังและมุมมองที่มาจากภายนอกชุมชนท้องถิ่น มากกว่าพยายามทำความเข้าใจกับมุมมองและพลวัตของชุมชนเท่าที่ควร ขณะเดียวกันก็ยังให้ความสนใจที่จะศึกษาความสัมพันธ์อีกสองด้านไม่มากนัก ดังนั้นข้อเสนอสำหรับการแก้ปัญหาจึงมักจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐที่เกี่ยวกับแผนการใช้ทรัพยากรและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งบางครั้งจะยังไม่ให้ความสำคัญกับบทบาทในการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้จึงต้องเสริมด้วยแนวการศึกษาแบบนิเวศวิทยาการเมืองเพราะแนวนิเวศวิทยาการเมืองจะศึกษาความสัมพันธ์ทั้งสามด้านอย่างเชื่อมโยงพร้อม ๆ กับการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่นอย่างมาก (บุญสม ยอดมาดี, ม.ป.ป)

ในระยะแรก แนวนิเวศวิทยาการเมืองจะเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งส่งผลกระทบด้านลบต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมุ่งวิเคราะห์ความซับซ้อนของทรัพยากรพร้อม ๆ กับความซับซ้อนของบริบทและเงื่อนไขทั้งในประวัติศาสตร์ และปัจจุบัน ทั้งในเชิงโครงสร้าง และในเชิงปฏิบัติการที่จริงในท้องถิ่นที่นำไปสู่ความขัดแย้งในการควบคุมและการจัดการทรัพยากรในระดับต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงความขัดแย้งที่เกี่ยวกับความเข้าใจความหมายของสิทธิที่แตกต่างกัน และการซ้อนทับกันของสิทธิต่าง ๆ เช่น ระหว่างสิทธิตามกฎหมาย และสิทธิตามจารีตประเพณีตามท้องถิ่น การกีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มชนบางกลุ่ม ความขัดแย้งระหว่างหน่วยทางสังคมต่าง ๆ เช่น

ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ความขัดแย้งภายในหน่วยทางสังคม เช่น ความขัดแย้งภายในส่วนต่างๆ ของรัฐ และความขัดแย้งภายในชุมชน เพื่อทำความเข้าใจกับพลวัตและกระบวนการแก้ไขความขัดแย้ง ตลอดจนแสวงหาแนวทางในการปรับเปลี่ยนเงื่อนไข ที่จะช่วยให้มีการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

สรุป จากการศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ในการจัดการทรัพยากรแนวนิเวศวิทยาการเมืองได้พยายามนำเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาอย่างหลากหลาย โดยเน้นลักษณะของการจัดการเชิงซ้อน ด้วยการนำเสนอให้เสริมความเข้มแข็งของอำนาจชุมชนในการจัดการทรัพยากร พร้อม ๆ กับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจทางด้านเศรษฐกิจการเมือง ทั้งในแนวนโยบายของรัฐ และระบบกฎหมาย บนหลักการที่ต้องรักษาทรัพยากรของส่วนรวม และเคารพในอำนาจและสิทธิความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างหลากหลายในสังคม และยังคงเสนอให้สังคมร่วมกันพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนากฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อเปิดพื้นที่ให้กลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคมมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม พร้อมทั้งการพัฒนาทั่วโลกในการตรวจสอบและถ่วงดุลระหว่างกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ในสังคม เพื่อสร้างกระบวนการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม ที่จะก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน และเป็นธรรมอย่างแท้จริง

5. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาชุมชนถูกทำให้เชื่อว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในรัฐเท่านั้นคือเจ้าของ ดังนั้นการเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีมาสู่สังคมที่ทันสมัย จึงเป็นเงื่อนไขที่ทำให้พลังทางสังคมลดน้อยลง ชุมชนเองขาดพลังต่อรอง อำนาจของนายทุนมีมากพอกับอำนาจรัฐเกิดระบบทุนนิยมมีระบบการตลาดและการส่งออก เงินทุน เทคโนโลยีที่ทันสมัยมากมายไหลเข้าสู่ชุมชน ระบบการขนส่ง การสื่อสารทันสมัยมากขึ้น แต่ระบบการศึกษาเรื่องความเชื่อในท้องถิ่นกลับตามไม่ทัน รัฐให้เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่ต่างฝ่ายมีอำนาจอิสระในกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจในการตัดสินใจซึ่งเป็นหัวใจของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางสังคมที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและชุมชน ซึ่ง Beetham (1991) ได้อธิบายอำนาจทางสังคมไว้ 4 อย่าง คือ อำนาจทางเศรษฐกิจเป็นความสามารถในการควบคุมวิธีการผลิต การจัดสรรและการแลกเปลี่ยน อำนาจทางการเมืองเป็นความสามารถในการควบคุมวิถีของการใช้อำนาจบังคับทางกายภาพ (Mean of Physical Coercion) อำนาจทางสังคมเป็นความสามารถในการควบคุมแนวทางในการจัดสรรสถานภาพทางสังคม (Mean of Status Attribution) และอำนาจทางวัฒนธรรมเป็นความสามารถในการกำหนดค่านิยม การให้ความหมาย และการให้คุณค่า ต่อการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมซึ่งอำนาจทั้งสี่อาจเปลี่ยนรูปร่างจากชนิดหนึ่งไปสู่ชนิดหนึ่งได้ และมีความสัมพันธ์กันในเชิงบวก เช่น อำนาจทาง

เศรษฐกิจก่อให้เกิดอำนาจทางการเมืองเป็นต้น ดังนั้นในการพิจารณาแหล่งที่มาของอำนาจจึงต้องพิจารณาอำนาจทางสังคมทั้งสองนี้ควบคู่กัน อาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นลักษณะพื้นฐานของชุมชนและเป็นลักษณะที่ปรากฏขึ้นตั้งแต่สังคมประเพณี (Traditional Society) เริ่มต้นแต่ระดับครอบครัวผู้ชุมชน ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของชุมชนได้กล่าวไว้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นกลไกสำคัญที่เริ่มขึ้นจากครอบครัว ซึ่งสมาชิกในครอบครัวทุกคนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมตามศักยภาพไม่ว่าจะเป็นการเพาะปลูก หาดอาหาร ฯลฯ การมีส่วนร่วมจึงเป็นกลไกสำคัญในการต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอดของมนุษย์ในสังคมประเพณี (สุเทพ สุนทรเทศ, 2548)

ความเป็นชุมชนเกิดขึ้นครั้งแรกบนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติการมีส่วนร่วมจึงเกิดขึ้นหลายระดับ เช่น ระหว่างกลุ่มชนที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบและมีความสัมพันธ์ในแนวตั้งระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ซึ่งอำนาจตกอยู่กับผู้มีวัยวุฒิสูงกว่า ดังนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่าลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ กับกระบวนการของการมีส่วนร่วมเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันมาตั้งแต่อดีตและดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน จุดเปลี่ยนของแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่เริ่มมีข้อโต้แย้งต่อแนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยการเกิดขึ้นจากทฤษฎีพึ่งพิงและผลสืบเนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นปัจจัยผลักดันให้มีการทบทวนเรื่องการมีส่วนร่วมเสียใหม่ โดยการพิจารณาความสำคัญกับคนยากจนอันเนื่องมาจากความล้มเหลวของกลไกการจัดสรรผลประโยชน์ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มุ่งเน้นการให้ประโยชน์กับภาคการเมืองเป็นหลัก รวมทั้งเกิดจากความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องของนักวางแผนระดับชาติ การเกิดเครือข่ายการพึ่งพิงระดับโลก และเกิดการแลกเปลี่ยนที่ไม่เป็นธรรม

แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ

การจัดการทรัพยากรในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจมีพื้นฐานความคิดที่ว่า ระบบนิเวศทางธรรมชาติและระบบสังคมของมนุษย์นั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้ และในอีกด้านหนึ่งหาสาเหตุของการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของมนุษย์ โดยสาเหตุสำคัญเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่มีความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้ด้านหนึ่งเกิดการกีดกันกลุ่มชนบางกลุ่ม และเปิดโอกาสให้กับกลุ่มชนอีกบางกลุ่มที่มีอำนาจแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรได้มากกว่ากลุ่มอื่นๆ จนนำไปสู่ปัญหาของการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ซึ่งการจัดการทรัพยากรในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจได้มองว่าการแก้ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมด้วยการออกกฎหมายมาบังคับ การพึ่งพาเทคโนโลยี การสร้างจิตสำนึกของชุมชนหรือประชาสังคม และการ

สร้างสถาบันในการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน สิ่งต่างๆเหล่านี้ไม่สามารถแก้ไข้ปัญหาได้อย่างแท้จริง โดยให้ความสัมพันธ์ใน 3 ด้านหลักๆ อย่างเชื่อมโยงกัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543) คือ

1. ความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองของการใช้อำนาจ
2. ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร
3. ความสัมพันธ์ด้านความเคลื่อนไหวของอำนาจ ที่เห็นได้จากกระบวนการทางสังคมของการสร้างและการนิยามความหมาย พร้อมทั้งการต่อรองเกี่ยวกับความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร

ความสัมพันธ์ดังกล่าวนำไปสู่การมองปัญหาในเรื่องของการใช้อำนาจทางการเมืองที่เชื่อว่ามีความไม่เท่าเทียมกันในการใช้อำนาจทางการเมืองระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในสังคม โดยเน้นความสำคัญกับกระบวนการ ระบบการทำงาน และกลไกของการขยายอำนาจรัฐทั้งในนโยบายกฎหมายและการปฏิบัติที่เกิดขึ้นจริงในสังคมที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากร และความสัมพันธ์ระหว่างกลไกตลาดกับอำนาจรัฐเพื่อสร้างรายได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร การแก้ไขปัญหาจึงเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงนโยบาย หรือกฎหมายของรัฐมากกว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร เช่น การข้อนทับของสิทธิระหว่างสิทธิตามกฎหมายและสิทธิตามจารีตประเพณีของท้องถิ่น ทำให้เกิดการกีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชนบางกลุ่ม และเกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ได้นำไปสู่การแก้ไข้ปัญหาที่ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ดังนั้นการแก้ไข้ปัญหาได้อย่างแท้จริงจึงเป็นการแก้ไข้ปัญหาทั้งในระบบที่เป็นนโยบายและกฎหมายของรัฐและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเอง

โดยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีลักษณะของสินค้าสาธารณะของประเทศไทยที่ผ่านมานั้นรัฐได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการอย่างมาก เช่น การกำหนดกฎหมายสัมปทาน, กฎหมายอุทยานแห่งชาติ เป็นต้น ทำให้กลไกตลาดไม่สามารถเข้ามาจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างแท้จริง การใช้ประโยชน์จึงมีลักษณะที่ไม่เท่าเทียมกัน คนบางกลุ่มไม่สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้ แต่คนอีกกลุ่มหนึ่งกลับสามารถกอบโกยผลประโยชน์จากทรัพยากรได้ เมื่อทรัพยากรธรรมชาติมีลักษณะของสินค้าสาธารณะส่งผลให้คนทุกกลุ่มทุกชนชั้นสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้ โดยที่ในบางครั้งอาจเป็นคนที่มาจากภายนอกชุมชนซึ่งสิทธิชุมชนไม่สามารถบังคับใช้กับคนเหล่านั้นได้ แต่อย่างไรก็ตามขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ได้แสดงให้เห็นถึงการสร้างความชอบธรรมของอำนาจในการ

เข้าถึงทรัพยากรของชุมชน โดยการเปิดเวทีในการแสดงตัวตน และการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ซึ่งปฏิบัติการต่างๆในท้องถิ่นได้แสดงให้เห็นศักยภาพของชุมชนในการสร้างกฎเกณฑ์ของชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่กับพลังอำนาจอื่นๆ ในสังคม โดยที่ชุมชนอยู่ร่วมกับระบบนิเวศอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงจะสามารถจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน

การเปลี่ยนแปลง ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเช่นนี้สอดคล้องกับความเห็นของ เอนก นาคะบุตร (2538) ที่กล่าวไว้ว่า กระแสในการพัฒนาประเทศได้ทำให้เกิดการแย้งชิงทรัพยากรธรรมชาติจนก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทั่วทุกภาคระหว่างชุมชนชนบทกับบุคคลภายนอก ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นหัวหอกในการเข้ามาเวนคืนที่เพื่อปลูกป่าอนุรักษ์ หรือกันเขตเป็นเขตวนอุทยาน เขตป่าสงวนแห่งชาติ ตลอดจนนักธุรกิจ นักการเมือง นักแก๊งค์กำไรที่คืบคลานจากภายนอกชุมชนที่เข้ามาล่าทรัพยากร ภายใต้ “สิทธิสัมปทานจากรัฐ” การใช้กฎหมายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้มีส่วนทำให้สิทธิชุมชนเลื่อนหายไปจากสังคม เพราะรัฐถือว่ามีเพียง 2 สิทธิเท่านั้นคือสิทธิโดยรัฐและสิทธิโดยเอกชนธุรกิจที่ได้รับสัมปทานจากรัฐ

การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่รัฐค่อยๆ ขีดเอากรรมสิทธิ์ของชุมชนมากขึ้น เช่น การกำหนดไม้หวงห้าม, การกำหนดเขตป่าสงวน, วนอุทยาน, ต้นน้ำลำธาร เป็นต้น การจัดการทรัพยากรที่มีชุมชนเป็นหน่วยหลักตามระบบคุณค่าดั้งเดิม ความเชื่อที่ถูกกำกับดูแลผ่านองค์กรดั้งเดิมในรูปแบบต่างๆกัน เช่น องค์กรเหมืองฝาย คณะกรรมการป่าชุมชนคณะกรรมการผู้อาวุธ โสขของหมู่บ้าน หรือมีบุคคลที่เป็นตัวแทนของความเชื่อที่เชื่อมโยงระหว่างความศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ กับ คน เช่น หมอผี เป็นต้น โดยสมาชิกในชุมชนจะมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรควบคู่กับการมีหน้าที่ในการรักษาและดูแล เมื่อเลิกใช้สิทธิเหล่านั้นจะตกเป็นของส่วนรวม ดังนั้นทรัพยากรธรรมชาติในความเชื่อ และจารีตดั้งเดิม ไม่มีการใช้และจัดสรรในรูปแบบ “กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล” การแบ่งเขต การตกลง และควบคุมการใช้ทรัพยากรจึงเป็นเรื่องของชุมชน โดยองค์กรชุมชนที่เข้ามามีบทบาทโดยตรงในการจัดการ ซึ่งจะเป็นการแก้ปัญหาคบแย้งชิงทรัพยากรธรรมชาติของคนในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง

นอกจากนี้ยังมีมุมมองของนักวิชาการบางท่าน ที่มีต่อการมองทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่เป็นสินค้าสาธารณะไว้ว่า การที่ทรัพยากรธรรมชาติมีลักษณะของสินค้าสาธารณะ จึงทำให้มีลักษณะการบริโภคร่วมกัน คือ เมื่อมีบุคคลใดบริโภคสินค้านั้นแล้ว บุคคลอื่นก็ยังมีโอกาสที่จะบริโภคสินค้านั้นได้เช่นเดียวกัน ซึ่งลักษณะการบริโภคร่วมกันในสินค้าสาธารณะแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ (เบญจพรรณ ชินวัตร, 2538)

ลักษณะที่หนึ่ง การไม่แข่งขันกันในการบริโภคระหว่างผู้บริโภคหลายคน เมื่อผู้บริโภคได้ใช้สินค้าสาธารณะก็ไม่ได้ไปลดจำนวนที่มีอยู่สำหรับบุคคลอื่น

ลักษณะที่สอง การไม่สามารถกีดกันการบริโภคของผู้หนึ่งผู้ใดได้ เมื่อมีการใช้สินค้าสาธารณะก็ทำให้ทุกคนได้ประโยชน์เสมอกัน ไม่สามารถกีดกันให้บางคนได้ประโยชน์ ในขณะที่บางคนไม่ได้ประโยชน์

ลักษณะที่สาม ต้นทุนของการบริโภคเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งเป็นศูนย์ การมีผู้บริโภคเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่งไม่ได้ทำให้ต้นทุนของสินค้าสาธารณะเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด

ในอดีตการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทยนั้นถือว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของรัฐ การจัดการทรัพยากรที่ผ่านมาจึงมีลักษณะรวมศูนย์ ส่งผลให้ทรัพยากรถูกทำลายลงไปมากเนื่องจาก ความคิดว่าทรัพยากรเป็นของรัฐ ดังนั้นคนในชุมชนจึงไม่มีความรู้สำนึกในการเป็นเจ้าของร่วมกัน และการที่ทรัพยากรถูกทำให้มีลักษณะเป็นทรัพย์สินสาธารณะ คนทุกกลุ่มจึงสามารถมีสิทธิในการใช้ทรัพยากร เมื่อคนภายนอกชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนมากขึ้นส่งผลให้สิทธิชุมชนถูกละเลย กฎเกณฑ์ต่างๆที่มาจากวัฒนธรรมและประเพณีจึงถูกทำให้เลือนหายไปจากสังคมด้วย ทำให้การใช้ทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนขาดการดูแลและรักษา ไม่มีกฎเกณฑ์ที่จะมาใช้ควบคุมคนในสังคม ถึงแม้ว่ารัฐจะมีการออกกฎหมายมาควบคุมการใช้ทรัพยากรในสังคมก็ตาม แต่รัฐก็ไม่อาจดูแลการใช้ทรัพยากรได้อย่างทั่วถึง และยังมีปัญหาการทุจริตของหน่วยงานของรัฐ ที่มีการให้อனுญาตเอกชนในการเข้าไปตัดไม้ในป่า

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ปัญหาการจัดการทรัพยากรจากบนลงล่าง ทำให้เกิดปัญหาการวางแผนการจัดการที่ดีเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ต่างมีความแตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์ การวางแผนการจัดการที่มีลักษณะเหมือนกันหมดทั้งประเทศจึงขาดความเหมาะสมกับสภาพของทรัพยากรที่แท้จริง ดังนั้นการยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรจึงเป็นแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลาย เนื่องจากวัฒนธรรมของชุมชนย่อมมีความหลากหลายและสอดคล้องตามสภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากร แต่อย่างไรก็ดีชุมชนแต่ละชุมชนก็มีความสามารถในการจัดการที่แตกต่างกัน บางชุมชนมีความเข้มแข็งมากและบางชุมชนก็อ่อนแอเกินกว่าที่จะจัดการทรัพยากรด้วยลำพังตนเองได้ ดังนั้นรัฐจึงควรจะต้องมีบทบาทในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอยู่ แต่ควรเปลี่ยนรูปแบบจากการรวมศูนย์อำนาจ ให้เป็นลักษณะของการกระจายอำนาจ โดยให้องค์กรปกครองท้องถิ่นมีบทบาทมากขึ้นในการจัดการทรัพยากรและจัดให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของตน

แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources)

เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศซึ่งเป็นสมบัติสาธารณะระดับโลก และความจำกัดของทรัพยากรที่มีมากขึ้นทุกขณะในหลายพื้นที่ ความจำกัดส่วนหนึ่งอาจมาจากความต้องการที่มากเกินกว่าทรัพยากรที่มีอยู่ ในขณะที่เดียวกันความจำกัดก็อาจมาจากการดูแลทรัพยากรที่ไม่ดีพอจนทำให้ระบบทรัพยากร (Resources System) ที่ทำการผลิตนั้นเสื่อมสภาพลง การจัดการทรัพยากรที่ดีซึ่งส่งผลจำกัดความต้องการใช้ทรัพยากรให้เหมาะสมกับความสามารถในการผลิตทรัพยากรของระบบการผลิตทรัพยากร หรือการเพิ่มความสามารถในการผลิตของระบบทรัพยากรจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อให้ทรัพยากรสามารถถูกใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน (ชล บุญนาค, 2555)

ความจำกัดของทรัพยากรดังกล่าวก็เกิดขึ้นเช่นกันในประเทศไทย ทรัพยากรส่วนหนึ่งเป็นทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้มีรายได้น้อยที่มีที่ดินทางการเกษตรไม่มากและพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติใกล้ตัวในด้านอาหารและรายได้บางส่วน ทรัพยากรดังกล่าวได้แก่ ป่าหรือป่าชายเลน ที่ดินทำกิน ทรัพยากรน้ำ เป็นต้น ในอดีตประเทศไทยใช้วิธีจัดการทรัพยากรเหล่านี้อย่างน้อย 3 ลักษณะ (ชล บุญนาค, 2555) คือ

1. รัฐเป็นผู้จัดการดูแลทรัพยากรร่วมเหล่านี้เอง เช่น มีการจัดตั้งเขตป่าสงวนเพื่ออนุรักษ์ป่าไม้แลทรัพยากรอื่นๆ ภายในป่า โดยกันไม่ให้มีผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์ใดๆ จากป่าได้เลย เป็นต้น
2. รัฐให้สัมปทานกับเอกชนในการใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากร
3. ผู้ใช้ทรัพยากรเป็นผู้กำหนดกติกาในการใช้และการดูแลทรัพยากรเหล่านั้นเอง เช่น กรณีของป่าชุมชน หรือการจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้านที่ใช้แหล่งน้ำร่วมกัน

ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประเด็นหลักคือประชาชนขาดการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจปัญหาต่างๆ ทำให้นโยบายที่ออกมามีความขัดแย้งกับบริบทพื้นที่ และประชาชนขาดความเข้าใจไปในแนวทางเดียวกัน เป็นผลให้การดำเนินงานมีอุปสรรคด้านต่าง ๆ และบางกรณีเกิดการต่อต้านจากชุมชนท้องถิ่นที่มีความรู้สึกถูกเอารัดเอาเปรียบ การจัดการร่วม (Co-management) จึงเป็นกระบวนการจัดสรรอำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบและผลประโยชน์ที่เป็นธรรมทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ระหว่างหน่วยงานรัฐและกลุ่มเป้าหมายตามแนวทางของการกระจายอำนาจการตัดสินใจ (Augustinus, 2002) เพื่อเพิ่มขีดความรับผิดชอบอำนาจและบทบาทในฐานะที่เป็นผู้มี ส่วนร่วมในการจัดการ (ได้แก่ผู้ใช้ทรัพยากร ชุมชน และหน่วยงานรัฐ) เพื่อให้การจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ลักษณะของทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resources)

ในทางเศรษฐศาสตร์สินค้าที่ได้รับการพิจารณาอยู่บ่อยครั้งในทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ คือ สินค้าเอกชน (Private Goods) และ สินค้าสาธารณะ (Public Goods) (ชล บุญนาท, 2555)

สินค้าเอกชน คือ สินค้าที่มีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ เป็นสินค้าที่สามารถกีดกันได้ (Excludable) และต้องมีการแข่งขันกันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (Rivalrous) เพราะการบริโภคสินค้าหน่วยหนึ่งจะลดความสามารถในการบริโภคของคนถัดไป เนื่องจากจำนวนสินค้าน้อยลง ลักษณะ 2 ประการนี้ทำให้สินค้าเอกชนสามารถถูกจัดสรรโดยตลาดได้ เพราะผู้ผลิตสามารถขายสินค้าให้แก่ผู้ซื้อและกีดกันผู้ที่ไม่ได้ซื้อออกจากการบริโภคได้ ผู้บริโภคก็ต้องแข่งขันและแสดงความยินดีจ่ายเพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้า หากอยู่ในตลาดแข่งขันสมบูรณ์ ราคาที่แสดงในตลาดก็จะแสดงต้นทุนที่แท้จริงของสินค้าและระดับความยินดีจ่ายของผู้บริโภค

ส่วนสินค้าสาธารณะมีลักษณะตรงกันข้ามกับสินค้าเอกชน กล่าวคือ ไม่สามารถกีดกันได้ (Non-excludable) และไม่จำเป็นต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (Non-rivalrous) ลักษณะดังกล่าวทำให้ตลาดล้มเหลว (Market Failure) คือ ไม่มีการผลิตและแลกเปลี่ยนซื้อขายกันโดยเอกชน เพราะผู้ผลิตขาดแรงจูงใจในการผลิต เนื่องจากเมื่อผลิตแล้วไม่สามารถกีดกันคนที่ไม่ใช่จากการบริโภค ผู้บริโภคไม่ยินดีจ่าย เพราะสามารถบริโภคฟรีได้ ตัวอย่างของสินค้าสาธารณะ เช่น การบริการ การป้องกันประเทศ สภาพแวดล้อมที่ดี เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้รัฐจึงต้องเข้าแทรกแซงด้วยการเป็นผู้ผลิตสินค้าสาธารณะนี้เอง และบังคับให้เอกชนรับภาระรายจ่ายผ่านกลไกภาษีและกลไกอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources) เป็นประเภทของสินค้าทางเศรษฐศาสตร์อีกลักษณะหนึ่ง มีลักษณะบางประการเหมือนสินค้าเอกชน และบางประการเหมือนสินค้าสาธารณะ กล่าวคือ ทรัพยากรร่วมมีลักษณะกีดกันได้ยากมาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ (แต่เชื่อว่าจะเป็นไปไม่ได้ ขึ้นอยู่กับกติกาการใช้และเทคโนโลยี) ในขณะเดียวกัน ตัวทรัพยากรเองมีลักษณะต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (Rivalrous) ยิ่งบริโภคหรือเก็บเกี่ยวมาก จำนวนทรัพยากรที่ใช้ได้ก็จะน้อยลงเรื่อย ๆ ตัวอย่างของทรัพยากรร่วม ได้แก่ ป่าและทรัพยากรจากป่า ปลาชนิดต่างๆ น้ำ เป็นต้น ฉะนั้น ปัญหาอันเกิดจากการที่มีผู้ใช้ทรัพยากรมากไป และปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดีจึงเป็นปัญหาของการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วม ขณะเดียวผู้ใช้ก็ไม่มีแรงจูงใจที่จะดูแลรักษา เพราะไม่สามารถกีดกันคนอื่นไม่ได้ร่วมแบ่งปันต้นทุนการดูแลรักษาจากการใช้ทรัพยากรได้ หนึ่งจุดสำคัญที่แบ่งแยกทรัพยากรร่วมกับสินค้าสาธารณะก็คือปัญหาการใช้

ทรัพยากรเกินพอดีนั่นเอง เพราะสินค้าสาธารณะนั้น คนสามารถบริโภคพร้อมกันได้ ในขณะที่ทรัพยากรร่วมกัน เมื่อมีคนบริโภคตัวทรัพยากรแล้วทำให้ทรัพยากรที่เหลืออยู่ลดลง

อนึ่ง Ostrom (1990) ได้ชี้ประเด็นที่น่าสนใจเอาไว้ว่า ผู้คนมักสับสนระหว่างทรัพยากรร่วม (Common-Pool Resources) กับทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม (Common Property Resources) กล่าวคือ ทรัพยากรร่วมเป็นสินค้าทางเศรษฐศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ในขณะที่คำว่ากรรมสิทธิ์ส่วนรวมเป็นเรื่องของกรรมสิทธิ์เหนือสินค้านั้น คือ สินค้าเอกชนอาจจะอยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์ส่วนรวมก็ได้ หรือทรัพยากรร่วมอาจตกเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนได้เช่นกัน การเอาสองคำนี้มารวมกันเป็น ‘ทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม’ อาจทำให้สับสนเมื่อต้องการวิเคราะห์ทรัพยากรร่วมที่อยู่ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ประเภทอื่นด้วย

ความรู้ดั้งเดิมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร

ความรู้ดั้งเดิมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า หากปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปโดยไม่มีการควบคุมจากรัฐ หรือมีการมอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรนั้นให้แก่เอกชน ทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะถูกใช้จนหมดสิ้นเพราะไม่มีใครสนใจดูแลรักษา และผู้ใช้แต่ละคนก็จะพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้มากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้ เพราะไม่รู้ว่าหากเผื่อถึงอนาคตแล้ว วันข้างหน้าจะมีทรัพยากรนั้นให้ใช้ประโยชน์อีกหรือไม่ แนวคิดนี้เรียกสั้นๆ ว่า ‘โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม’ (The Tragedy of the Commons)

ผู้ที่น่าเสนอแนวคิดนี้จนเป็นที่สนใจและอ้างอิงกันอย่างกว้างขวางคือ Garrett Hardin ในปี 1968 Hardin ยกตัวอย่างคลาสสิกของกรณีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่เปิดกว้างให้ทุกคนเข้ามาได้ (Open Access to All) หลักการเบื้องต้นของเรื่องนี้ก็คือ คนเลี้ยงสัตว์แต่ละคนจะได้ประโยชน์โดยตรงจากทุ่งหญ้า แต่จะต้องแบกรับต้นทุนจากการให้สัตว์เข้ามากินหญ้ามากเกินไปในภายหลัง เพราะทุ่งหญ้าเสื่อมสภาพลงจากการถูกใช้ประโยชน์ ซึ่งคนเลี้ยงสัตว์ทุกคนต้องแบกรับต้นทุนดังกล่าวเท่าๆ กัน ฉะนั้นหากเราสมมุติว่าคนเลี้ยงสัตว์มีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ ก็ย่อมนำสัตว์เข้ามากินหญ้าให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ก่อนที่จะเสื่อมลง ท้ายที่สุดทุ่งหญ้าถูกใช้ประโยชน์เกินศักยภาพที่ทุ่งหญ้าจะรับไหว และเสื่อมสภาพลงอย่างรวดเร็วเกินควร (ชล บุญนาค, 2555)

มิใช่เพียง Hardin เท่านั้นที่เห็นแนวโน้มของการใช้ทรัพยากรจะเป็นไปในลักษณะนี้ นักปรัชญาในอดีตอย่างเช่น Aristotle หรือ Thomas Hobbs หรือนักวิชาการในช่วงทศวรรษที่ 1970-80 ก็มีความเห็นในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ หากมีคนจำนวนหนึ่งสามารถเข้าถึงทรัพยากรร่วมได้อย่างเสรี ปริมาณทรัพยากรที่ถูกใช้ประโยชน์จะมากเกินกว่าระดับที่เหมาะสมและนำไปสู่การสูญ

สลายของทรัพยากรนั้นเป็นแน่ (Clark 1976, 1980; Dasgupta and Heal 1979; Gordon 1954 อ้างอิงจาก Ostrom 1990) นอกจากนี้ แนวคิดนี้ถูกนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เป็นโศกนาฏกรรมของทรัพยากรชนิดต่างๆ เช่น ฝน ไม้พื้น จนถึงปัญหาความร่วมมือระหว่างประเทศ

คำอธิบายทางเศรษฐศาสตร์ของปรากฏการณ์นี้มักใช้ทฤษฎีเกมส์ (Game Theory) กรณี Prisoner Dilemma (PD) กล่าวคือ ในสถานการณ์ที่ผู้ต้องหา 2 คนที่ร่วมมือกันกระทำความผิดและถูกตำรวจสืบสวนแบบแยกห้อง แต่ละคนมีทางเลือก 2 ทาง คือ จะสารภาพหรือไม่สารภาพ ทางเลือกที่ดีที่สุดคือ ไม่สารภาพทั้งคู่เพราะตำรวจจะไม่สามารถเอาเรื่องได้หรืออย่างน้อยก็ได้รับโทษสถานเบา แต่ถ้าหากคนใดคนหนึ่งสารภาพ คนที่สารภาพจะได้รับโทษสถานเบาในขณะที่ไม่สารภาพจะได้รับโทษอย่างหนัก และหากสารภาพทั้งคู่ก็จะได้รับโทษหนักเช่นกัน แต่น้อยกว่ากรณีที่ ไม่สารภาพแต่อีกฝ่ายหนึ่งสารภาพ ในกรณีที่ต่างฝ่ายไม่สามารถสื่อสารกันได้ ต่างฝ่ายต่างต้องเลือกที่จะสารภาพแน่นอน เพราะต่างฝ่ายต่างไม่รู้ว่าอีกฝ่ายจะสารภาพหรือไม่ หากคนเลือกที่จะไม่สารภาพอาจได้รับโทษหนักได้ เมื่อบOTHสองฝ่ายสารภาพทั้งคู่ก็ต้องรับโทษสถานหนัก แทนที่จะได้รับโทษสถานเบาหากไม่สารภาพทั้งคู่

ในกรณีการจัดสรรทรัพยากรร่วม Hardin ยกตัวอย่างว่า สมมุติมีคนเลี้ยงสัตว์ 2 คน แต่ละคนมีฝูงสัตว์ของตน ทุ่งหญ้ามีศักยภาพในการรองรับฝักสัตว์ได้ L ตัว ฉะนั้นถ้าให้พอดีแต่ละคนควรจะเลี้ยงสัตว์ $L/2$ ตัว ได้ผลผลิตคนละ 10 หน่วย ก็จะทำให้สามารถใช้ทุ่งหญ้านี้เลี้ยงสัตว์ได้ต่อไปเรื่อยๆ แต่หากคนหนึ่งเลือกที่จะเลี้ยง $L/2$ ตัว แต่อีกคนกลับเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ประโยชน์ก็จะตกอยู่กับคนนั้น สมมุติว่า 11 หน่วย ในขณะที่คนที่เลี้ยง $L/2$ ก็จะได้ประโยชน์พร้อมทั้งเสียทุ่งหญ้าไปด้วย สมมุติว่า -1 หน่วย และท้ายที่สุดหากทั้งสองคนต่างเลือกเลี้ยงสัตว์มากที่สุดที่เป็นไปได้ ทั้งสองคนจะไม่ได้ผลผลิตอะไรเลย (0 หน่วย) หากคนเลี้ยงสัตว์ทั้งสองคนไม่สามารถเจรจาตกลงกันได้ ต่างคนต่างยอมเลี้ยงสัตว์ให้มากที่สุด เพราะไม่รู้ว่าอีกฝ่ายจะหักหลังด้วยการเลี้ยงสัตว์เพิ่มมากขึ้นหรือไม่และเท่าใด สิ่งนี้ถือเป็น ความขัดกันของควมมีเหตุมีผล (Dilemma of Rationality) คือ การกระทำอย่างมีเหตุมีผลในระดับสังคมส่วนร่วม ซึ่งทางเลือกที่มีเหตุมีผลได้แก่ แต่ละคนเลือกเลี้ยงสัตว์ $L/2$ ตัว

สารที่มาจากแนวคิดนี้ทำให้ผู้กำหนดนโยบายหลงเข้าใจว่า ไม่ควรปล่อยให้ทรัพยากรเป็นทรัพยากรสาธารณะได้เลย เพราะปัจเจกชนจะตกอยู่ภายใต้กับดักของควมมีเหตุมีผล และจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจนสูญไปอย่างแน่นอน วิธีการเดียวสำหรับการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือ การแทรกแซงและควบคุมจากภายนอกผ่านกลไกอย่างน้อย 2 ประการ คือ 1) การดูแลควบคุมโดยตรงจากรัฐ หรือ 2) การให้สัมปทานกับเอกชน

สำหรับวิธีแรก การควบคุมโดยรัฐนั้นมาจากความเชื่อที่ว่าหากเราปล่อยให้ปัจเจกชนผู้ใช้ทรัพยากรทำการใช้ทรัพยากรโดยไม่มีกรควบคุม ทรัพยากรจะถูกใช้จนหมดสิ้น ฉะนั้น รัฐควรจะบีบบังคับเป็นแรงบังคับจากภายนอกให้ปัจเจกชนเลือกทางเลือกที่ถูกต้องและลงโทษหากมีการทำผิดกติกา อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้อยู่บนฐานความเชื่อว่ารัฐมีข้อมูลสมบูรณ์และสามารถบังคับใช้กติกาได้อย่างแม่นยำและทั่วถึง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะรัฐค่อนข้างอ่อนประสิทธิภาพในการบังคับใช้กติกา และในบางกรณีกลับลงโทษคนที่ทำตามกติกา ในขณะที่ไม่สามารถจับและลงโทษคนที่ไม่ทำตามกติกา ท้ายที่สุดแล้วจึงไม่มีคนทำตามกติกาและทรัพยากรก็ตกอยู่ในสภาพเปิดกว้าง ไม่มีกรรมสิทธิ์ และจบลงด้วยโศกนาฏกรรมข้างต้นเช่นเดิม

ส่วนวิธีการที่สองหรือการให้สัมปทานนั้นก็คือ การที่รัฐแก้ปัญหาของทรัพยากรร่วมโดยการทำให้กลายเป็นสินค้าเอกชน โดยการมอบกรรมสิทธิ์ให้แก่เอกชนหนึ่ง (บุคคลหรือบริษัทเอกชน) ให้ทำการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาไปเลย โดยเชื่อว่าเมื่อกลายเป็นสินค้าของเอกชนแล้วเอกชนจะมีแรงจูงใจในการดูแลรักษาระบบทรัพยากรนั้นให้อยู่ในสภาพดี การให้สัมปทานมีข้อดีตรงที่ตัดปัญหาของทรัพยากรร่วมไปได้ แต่ข้อเสียคือ หากธรรมชาติของทรัพยากรร่วมมีความไม่แน่นอนก็เป็นหน้าที่ของเอกชนที่จะต้องแข่งกับธรรมชาติแทน เช่น ทูงหญ้าเลี้ยงสัตว์ถูกแบ่งเป็นสองส่วนให้คนเลี้ยงสัตว์แต่ละคน แต่ทุ่งเลี้ยงสัตว์นี้บางฤดูฝูงหนึ่งมีหญ้า ฝูงหนึ่งแห้งแล้งสลับกันไป ถ้าปีไหนรายใด โชคร้ายที่พื้นที่ของตนแห้งแล้งก็อาจขาดทุนจนไม่สามารถเลี้ยงสัตว์ได้อีก นอกจากนี้ประสบการณ์จริงในประเทศต่างๆ ก็พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การให้สัมปทานหรือแม้แต่การดูแลโดยรัฐเองก็ไม่ได้ช่วยให้การอนุรักษ์ทรัพยากรร่วมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพแต่อย่างใด

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพงถือเป็นทรัพยากรที่ไม่เป็นเพียงแค่ฐานทรัพยากรในการผลิตเพื่อการดำรงชีพหรือความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ต้องผ่านกระบวนการทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ การมีส่วนร่วมในการจัดการของคนในสังคมที่มาจากระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแบ่งปันผลประโยชน์โดยมีข้อกำหนดที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ อาจเกิดความขัดแย้งในการจัดสรรผลประโยชน์นั้นบ้างเนื่องจากมีหลายตัวแสดงที่เข้ามาเกี่ยวข้องในการแบ่งปันและจัดสรรประโยชน์จากการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรจากแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง ทั้งนี้ ถือว่าทรัพยากรเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม เกิดเป็นระบอบความสัมพันธ์ของคนในสังคม ทั้งในเรื่องสิทธิหน้าที่ของแต่ละคนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมตามระบบคิดของคน ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นจำต้องทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างเป็นธรรมและดำรงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติอย่างเช่นน้ำพุร้อนสันกำแพง จึงต้องมีระบบการจัดการที่ดีโดยผ่านกระบวนการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการร่วมกันของผู้ที่มีสิทธิในการใช้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นๆ เพื่อแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมกันของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการและการเข้าถึงทรัพยากร ทั้งนี้องค์ความรู้ดั้งเดิมนั้นตั้งอยู่บนข้อสมมุติบางประการของวิชาเศรษฐศาสตร์ ได้แก่ ความมีเหตุมีผลในทางเศรษฐศาสตร์ (Rationality) ความสมบูรณ์ของข้อมูลข่าวสาร (Perfect Information) ความสัมพันธ์ของการกระทำของผู้คน รวมถึงความแน่นอนคงที่ของสภาพแวดล้อม (Certainty) กล่าวโดยสรุปองค์ความรู้ดั้งเดิมด้านนี้เชื่อว่า ผู้ใช้ทรัพยากรมีเหตุมีผลในทางเศรษฐศาสตร์ หากการกระทำทำให้ได้ประโยชน์มากกว่าต้นทุน เขาจะเลือกที่จะกระทำสิ่งนั้น การกระทำของแต่ละคนแยกขาดออกจากกัน ไม่สัมพันธ์กัน ข้อมูลข่าวสารมีความสมบูรณ์ สภาพแวดล้อมที่คนเหล่านี้อาศัยและกระทำการต่างๆ นั้นมีความแน่นอน

หากพิจารณาภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้ โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วมก็จะเกิดขึ้น บังเอิญคนผู้ใช้ทรัพยากรจะไม่สามารถหลุดออกจากกับดักของความขัดกันของความมีเหตุมีผลได้ การแทรกแซงจากภายนอกไม่ว่าจะจากรัฐ นักวิชาการ หรือนักพัฒนาจึงเป็นสิ่งจำเป็น การควบคุมดูแลจากรัฐก็จะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสามารถบังคับใช้กฎกติกาการใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ เอกชนที่ได้รับสัมปทานก็จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและดูแลระบบทรัพยากรตามที่ได้สัญญากันได้

อย่างไรก็ดีตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา นักวิชาการจำนวนมากในหลากหลายสาขาให้ความสนใจศึกษาว่าแท้จริงแล้ว ผู้ใช้ทรัพยากรตกอยู่ภายใต้กับดักของความมีเหตุมีผลจริงหรือไม่ งานศึกษาจำนวนมากเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรขนาดเล็กและขนาดกลางพบว่า ในหลายกรณี ผู้ใช้ทรัพยากรสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ Schlager (1994 อ้างอิงจาก Ostrom, 2010) และการจัดการทรัพยากรโดยภาครัฐจะมีประสิทธิภาพต่ำกว่าการจัดการโดยองค์กรชุมชน Blomquist และคณะ (1994 อ้างอิงจาก Ostrom 2010) พบว่า โครงสร้างการจัดการทรัพยากรร่วมที่ออกแบบโดยผู้ใช้เองมีแนวโน้มที่จะมีประสิทธิภาพมากกว่าเช่นกัน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากกรณีศึกษาเหล่านี้กระจุกกระจายอยู่ตามสาขาต่างๆ และไม่มีการรวบรวม กรณีโศกนาฏกรรมจึงได้รับความสนใจมากกว่า จนกระทั่งหลังปี 1986 หลังการประชุมวิชาการของ National Academy of Sciences ในสหรัฐอเมริกาในหัวข้อเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรกรรมสิทธิ์ร่วม (Panel on Common Property Resources Management) ที่มของ Ostrom ที่ Indiana University จึงได้ทำการรวบรวมกรณีศึกษาเหล่านี้จากหลากหลายสาขาและสังเคราะห์กรณีศึกษาเหล่านี้ งานของ Ostrom ก็อยู่บนฐานของชุดข้อมูลนี้เช่นกัน

Ostrom (1990) เห็นว่าสภาพความเป็นจริงเชิงประจักษ์แตกต่างอย่างมากกับองค์ความรู้ดั้งเดิมเพราะองค์ความรู้ดั้งเดิมนั้นมีข้อสมมุติเกี่ยวกับปัจเจกชนและสถานการณ์ที่ปัจเจกชน

เผชิญที่แคบเกินไป กล่าวคือ ผู้ใช้ทรัพยากรอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้พวกเขายังมีเหตุมีผลจำกัด เนื่องจากมีความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่นอย่างจำกัด แต่เพราะว่าพวกเขาเรียนรู้ได้ และพยายามที่จะหาทางออกที่ดีขึ้นเรื่อยๆ เมื่อมีโอกาส ฉะนั้นผู้ใช้ทรัพยากรในชุมชนเดียวกันและอยู่กับทรัพยากรมานานย่อมมีความรู้เกี่ยวกับสภาพพื้นที่และผู้คนที่มากพอจะมีแนวโน้มที่จะสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ผู้ใช้ทรัพยากรเหล่านั้นกำลังเผชิญอยู่ด้วย หากพวกเขา กำลังเผชิญสภาวะวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจสังคมเป็นการส่วนตัว เขาอาจตัดสินใจไม่ดูแลทรัพยากร และเลือกทางเลือกที่จะใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองแทนก็ได้ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือ ถ้าอัตราคิดลด (Discount Rate) ในการใช้ทรัพยากรของผู้ใช้ทรัพยากรสูงขึ้นก็อาจจะทำให้พวกเขาเลือกที่จะใช้ทรัพยากรอย่างไม่ยั่งยืนแทนที่จะร่วมกันใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในแบบที่ยั่งยืนกว่า

นอกจากนี้ผู้ใช้ทรัพยากรยังมีพฤติกรรมที่มีแนวโน้มจะปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (Norm) ของชุมชนที่ตนอยู่ด้วย บรรทัดฐานเป็นมาตรการที่กำกับพฤติกรรมของผู้ใช้ทรัพยากรว่าสิ่งใดคือสิ่งที่ถูก ควรทำ ควรอยู่ในชุดทางเลือกของการกระทำที่จะเลือกทำ สิ่งใดเป็นสิ่งที่ผิด ไม่ควรทำ ไม่ควรอยู่ในชุดทางเลือกของการกระทำเลย การมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานนี้ทำให้เห็นว่ามี การตั้งกฎกติกาบางอย่างขึ้น และชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นมีบรรทัดฐานที่ให้ความสำคัญในการรักษาคำพูด ปฏิบัติตามกติกา ก็มีความเป็นไปได้ว่าหากกติกาที่ร่างขึ้นมามีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร การจัดการนั้นก็จะมีโอกาสที่จะสัมฤทธิ์ผลมาก แต่หากชุมชนมีบรรทัดฐานในแบบที่หาประโยชน์ใส่ตัวและฉวยโอกาส ก็ยากที่จะจัดการทรัพยากรให้สัมฤทธิ์ผลได้ เมื่อผู้ใช้ทรัพยากรปฏิบัติตามกฎเป็นเวลานาน เขามีโอกาสที่จะรับเอาคตินั้นเข้ามาเป็นบรรทัดฐานภายในตัวของเขา (Internal Norm) อย่างไรก็ดี เป็นความจริงที่ในทุกๆ สังคมย่อมมีทั้งคนดีและคนไม่ดี กลไกการตรวจสอบ (Monitoring) และการลงโทษทางสังคม (Social Sanction) จึงมีบทบาทมากในการทำให้การจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพ (ชล บุนนาค, 2555)

การทดลองในห้องทดลองและภาคสนามจริงๆ ก็พบว่า บังเอิญเราสามารถแก้ไข ปัญหาความขัดกันของความมีเหตุมีผลได้ การสื่อสารกันต่อหน้าเพื่อนัดแนะหรือตกลงกติกามีส่วนช่วยในการแก้ไขปัญหานี้ นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมการทดลองยังยินดีแบ่งทรัพยากรส่วนหนึ่งเพื่อตรวจตราดูแลและลงโทษให้ความร่วมมือเป็นไปตามที่ตกลงกันอีกด้วย หากผู้เข้าร่วมการทดลองมีลักษณะตามข้อสมมุติขององค์ความรู้เดิมย่อมมีพฤติกรรมในทางตรงกันข้าม คือไม่ยินดีแบ่งทรัพยากรเพื่อตรวจตราและจะหักหลังตั้งแต่เริ่มต้น Ostrom (2010) เห็นว่าพฤติกรรมแบบ Prisoner Dilemma (PD) นั้นเป็นเพียงกรณีพิเศษที่จะเกิดขึ้นเมื่อบังเอิญคนไม่รู้จักกันและไม่สามารถสื่อสารกัน ได้ ชึ่งหากพวกเขาสามารถสื่อสารกันได้ เขาย่อมสามารถออกแบบและสร้างข้อตกลงที่จะทำให้

พวกเขาได้ผลประโยชน์ร่วมกันเพิ่มขึ้นได้ ยิ่งไปกว่านั้นการทดลองภาคสนามยังพบว่าการบังคับใช้กติกามาจากภายนอกจะมีผลลดความร่วมมือกันโดยสมัครใจของชุมชนอีกด้วย

สภาพแวดล้อมที่ผู้ใช้ทรัพยากรเผชิญยังมีความสลับซับซ้อนและมีความเชื่อมโยงกันทั้งในเชิงนิเวศและในเชิงสังคม การกระทำหนึ่งๆ ของผู้ใช้ทรัพยากรย่อมส่งผลกระทบต่อบริบทต่างๆ ทั้งทางสังคมเศรษฐกิจการเมือง ระบบ ทรัพยากร และตัวทรัพยากรเอง การปฏิสัมพันธ์และผลลัพธ์ของผู้ใช้ทรัพยากรจะส่งผลต่อทั้งระบบทรัพยากร (Resource System) ตัวทรัพยากร (Resource Unit) ระบบการจัดการ และตัวผู้ใช้สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะส่งผลย้อนกลับไปที่การปฏิสัมพันธ์และผลลัพธ์ของการกระทำนั้นๆ ในขณะที่เดียวกันการปฏิสัมพันธ์และผลของการกระทำนี้ยังมีความเชื่อมโยงกับ บริบทที่ใหญ่กว่านั้น คือ ระบบนิเวศที่ทรัพยากรตั้งอยู่ หรือเกี่ยวข้องด้วย และบริบททางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งความเปลี่ยนแปลงในบริบทที่ใหญ่กว่าทั้งสองนี้ก็ย่อมส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรอย่างเลี่ยงไม่ได้

จากมุมมองใหม่ดังกล่าวทำให้ Ostrom (1990, 2010) ย้ำว่า การจัดการทรัพยากรนั้นสามารถเป็นไปได้ และมีประสิทธิภาพดีกว่า หากการจัดการและกฎกติกาในการจัดการนั้นดำเนินการโดยผู้ใช้ทรัพยากรอย่างสมัครใจเอง ทั้งนี้เนื่องจากในความเป็นจริงคนสามารถร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมที่ดีสำหรับทุกฝ่ายได้หากมีโอกาสได้คุยกัน และเนื่องจากผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้ในเชิงพื้นที่ของระบบนิเวศ และรู้จักกับผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่น ทำให้สามารถออกแบบกติกาที่เป็นที่ยอมรับและเหมาะกับบริบทในพื้นที่ด้วย

อย่างไรก็ดี ไม่จำเป็นเสมอไปที่การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนจะต้องมีประสิทธิภาพหรือสัมฤทธิ์ผลเสมอไป การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่ล้มเหลวก็มีให้เห็นไม่น้อย สิ่งที่ Ostrom ศึกษาก็คือ อะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นสำเร็จและดำรงอยู่ได้นาน อันจะเป็นประเด็นหลักในหัวข้อถัดไป อนึ่งคุณูปการของ Ostrom ในเชิงวิชาการนั้นมีใช้เพียงกรอบการวิเคราะห์และบทเรียนที่ได้จากการเรียนรู้กรณีศึกษาที่จะกล่าวต่อไปเท่านั้น แต่เธอยังได้เสนอกรอบการวิเคราะห์และคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบัน (Institutional Change) ของชุมชนผู้ใช้ทรัพยากร และประเด็นด้านวิธีวิทยา (Methodology) เอาไว้อีกด้วย

Ostrom ได้ศึกษาชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรจำนวนมากจากทั่วโลก พร้อมสกัดบทเรียนเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญ ผู้เขียนขอแนะนำองค์ความรู้ และหลักการที่ Ostrom ได้นำเสนอไว้ในหนังสือและบทความของเธอในปี 1990 และ 2010 มานำเสนอ โดยจะกล่าวถึงความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ตามด้วยความเข้าใจเกี่ยวกับระดับต่างๆ ของกฎกติกาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรประเภทของกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากร และหลักการในการออกแบบ

กติกาวาดด้วยการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นบทเรียนสรุปจากกรณีศึกษาต่างๆ ในตอนท้ายจะกล่าวถึง แนวโน้มของการศึกษาด้านนี้ ซึ่งกำลังมุ่งไปให้ความสำคัญกับเรื่องความสามารถในการกลับสู่สภาพเดิม (Resilience) และความสามารถในการปรับตัว (Adaptive Capacity)

ลักษณะพื้นฐานและตัวละครที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรร่วมและการจัดการ

ทรัพยากรร่วมที่ Ostrom สนใจศึกษาและกล่าวถึงในรายงานนี้ เป็นทรัพยากรร่วมที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ (Renewable) ตัวทฤษฎีไม่ได้พูดถึงทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป (Non-renewable) ที่ดินทำกิน และป่าชุมชนจัดอยู่ในส่วนของทรัพยากรร่วมที่เกิดขึ้นใหม่ได้ กล่าวคือ ที่ดินทำกินนั้นเป็นทรัพยากรที่เกิดขึ้นใหม่ได้ หากพิจารณาในแง่ของหน้าดินและสารอาหารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของพืช หรือพูดรวมๆ คือ ผลผลิตของผืนดินในการสร้างผลผลิตทางการเกษตรนั่นเอง ส่วนป่านั้นค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นทรัพยากรร่วมที่เกิดขึ้นใหม่

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรร่วมที่เกิดขึ้นใหม่ได้ และเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร ก็คือ ทรัพยากรร่วมมีองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ ระบบทรัพยากร (Resource System) กับตัวทรัพยากรเองที่คนเก็บเกี่ยวไปใช้เพื่อการบริโภค (Resource Unit) ระบบทรัพยากรมีลักษณะเป็น Stock ของทรัพยากรที่จะต้องดำรงอยู่เพื่อให้เกิดการผลิตตัวทรัพยากรออกมาได้ เช่น จำนวนปลาในฝูงที่จะทำให้อัตราการเกิดของปลาคงที่ หรือเพิ่มขึ้น ป่าชายเลน และพืชที่เกี่ยวข้องที่จะเป็นระบบอนุบาลให้ชาวบ้านสามารถเก็บเกี่ยวไม้ พืชและสัตว์น้ำต่างๆ ในบริเวณป่าชายเลนส่วนตัว ทรัพยากรมีลักษณะเป็น Flow ที่มาจากระบบทรัพยากรส่วนนี้ คือ ส่วนที่ชาวบ้านจะเก็บเกี่ยว ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีของป่าชายเลนการที่ชาวบ้านไปร่วมกันดูแลรักษาป่าร่วมกันคือ การดูแลระบบทรัพยากร ในขณะที่การกำหนดกติกาการเก็บเกี่ยวเป็นเรื่องของการกำหนดกติกาที่เกี่ยวข้องกับตัวทรัพยากรระบบทรัพยากรกับตัวทรัพยากรไม่จำเป็นจะต้องเป็นสิ่งเดียวกันก็ได้ (ชล บุนนาค, 2555)

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมมีอยู่หลายตำแหน่งแต่ตำแหน่งมีบทบาทแตกต่างกันไป บางคนอาจจะมีหลายบทบาทก็ได้ บทบาทดังกล่าว เช่น

- 'ผู้ใช้' (Appropriator) ในที่นี้หมายถึง ผู้เก็บเกี่ยวตัวทรัพยากรไปเพื่อใช้ประโยชน์ อาจจะหมายถึง คน เลี้ยงสัตว์ ชาวประมง ผู้ใช้น้ำชลประทาน หรือใครก็ตามที่ใช้ตัวทรัพยากรจากระบบทรัพยากร ผู้ใช้ทรัพยากรอาจใช้ทรัพยากรที่เก็บเกี่ยวได้ เพื่อการบริโภคหรือการผลิตของตน หรือจะถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ให้แก่คนอื่นต่อไป ขอบเขตของผู้ใช้ทรัพยากรในทฤษฎีของ Ostrom นี้ไม่ครอบคลุมถึงผู้ใช้ทรัพยากรที่มีอำนาจในตลาดสินค้าและบริการหรือมีผลต่อสิ่งแวดล้อมนอกบริบทของทรัพยากรร่วมที่พิจารณา

- ‘ผู้จัดการ’ (Provider) คือ ผู้เป็นเจ้าของภาพจัดการให้เกิดการจัดการทรัพยากรอาจจะเป็นผู้ใช้เอง เป็นรัฐ เป็น NGO ที่เป็นผู้ประสานงานให้เกิดการออกกฎกติกา การบำรุงรักษาระบบทรัพยากร

- ‘ผู้ผลิต’ (Producer) คือ ผู้ทำหน้าที่จริงในการสร้าง ซ่อม ทำนุ บำรุง ระบบทรัพยากร ผู้จัดการและผู้ใช้อาจจะเป็นคนคนเดียวหรือไม่ก็ได้

สิ่งที่ควรเน้นย้ำ ก็คือ ผู้ใช้ทรัพยากรสามารถใช้ระบบทรัพยากรร่วมกันได้ เช่น ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านสามารถใช้ป่าชุมชนร่วมกันได้ แต่ไม่สามารถใช้ตัวทรัพยากรร่วมกันได้ เช่น ถ้า นาย ก ตัดไม้ไปทำฟืน แล้วไม้ที่ถูกตัดไปนั้น ก็ถูกใช้ไปแล้ว นาย ข ไม่สามารถตัด ไม้ต้นนั้นมาทำฟืนได้อีก

เนื่องจากตัวทรัพยากรนั้นไม่สามารถถูกผลิตออกมาได้หากไม่มีระบบทรัพยากร ฉะนั้นการดูแลรักษาระบบทรัพยากรจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ควรทำ อย่งไรก็ดีคนย่อมขาดแรงจูงใจที่จะดูแลรักษาระบบทรัพยากร หากไม่สามารถกีดกันคนที่ไม่ได้มีส่วนร่วมกับการแบ่งเบาระยะการดูแลรักษาจากการใช้ทรัพยากรในระบบได้ ในแง่นี้ระบบทรัพยากรมีลักษณะเหมือนสินค้าสาธารณะในระดับชุมชนที่เผชิญปัญหาการกีดกันผู้ใช้ประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันตัวทรัพยากรที่ถูกใช้ประโยชน์ก็จำเป็นต้องมีการจัดการที่เป็นธรรมเช่นกันเพราะเนื่องจากตัวทรัพยากรจะมีลักษณะเหมือนกับสินค้าเอกชนมากกว่าการจัดสรรตัวทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรมก็ส่งผลต่อแรงจูงใจของผู้ใช้ทรัพยากรในการมีส่วนร่วมบำรุงรักษาระบบทรัพยากรเช่นกัน แต่กลไกในการจัดสรรตัวทรัพยากรก็มีความแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิสังคม

กฎกติกาในการจัดการทรัพยากรชุมชน

จากกรณีศึกษาต่างๆ พบว่า กติกาในการจัดการทรัพยากรชุมชนนั้น มีความซับซ้อนในตัวของมัน กล่าวคือ กติกา มีอยู่อย่างน้อย 3 ระดับ (ชล บุญนาค, 2555) ได้แก่

1. กติการะดับปฏิบัติการ (Operational Rules) คือ กติกาที่ผู้ใช้ทรัพยากรจะต้องเผชิญทุกๆ วัน เป็นกติกาที่กำหนดว่า ผู้ใช้ทรัพยากรสามารถใช้เครื่องมืออะไรในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ใช้ประโยชน์ได้เมื่อใด ในปริมาณเท่าไร

2. กติกากำกับทางเลือกร่วม (Collective-Choice Rules) เป็นกติกาที่ใช้โดยผู้ใช้ทรัพยากรผู้มีอำนาจนอก หรือเจ้าหน้าที่ในการออกนโยบายว่า ทรัพยากรจะถูกบริหารจัดการอย่างไร กติการะดับนี้จะมีผลทางอ้อมต่อกติกาในระดับปฏิบัติการ

3. กติการะดับรัฐธรรมนูญ (Constitutional Rules) เป็นกติกาที่กำหนดว่าใครบ้างที่มีสิทธิเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดกติกากำกับทางเลือกร่วมบ้าง และกติกาที่ใช้ในการออกแบบและสร้างกติกากำกับทางเลือกร่วมนอกจากนี้ยังมีผลทางอ้อมเช่นกัน

ลักษณะของสิทธิที่สืบเนื่องมาจากกติกาข้างต้นนั้น จากกรณีศึกษาต่างๆ Ostrom พบว่า สามารถจำแนกสิทธิในการจัดการทรัพยากรออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. สิทธิในการเข้าใช้ทรัพยากร (Access)

2. สิทธิในการใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากร (Withdrawal)

3. สิทธิในการจัดการ (Management) คือ สิทธิที่อนุญาตให้ผู้มีสิทธิสามารถปรับเปลี่ยนสภาพของระบบทรัพยากรได้ รวมถึงกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรด้วย

4. สิทธิในการกีดกัน (Exclusion) คือ สิทธิที่กำหนดว่าใครสามารถเข้าใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากรได้หรือไม่ได้

5. สิทธิในการขายหรือให้ยืมสิทธิ์ทั้ง 4 ประเภทก่อนหน้านั้น ซึ่งสิทธิแต่ละประเภทนั้นผู้กำหนดอาจไม่จำเป็นต้องเป็นกลุ่มเดียวกันก็ได้ เช่น สิทธิบางประเภทชุมชนอาจเป็นผู้กำหนด ในขณะที่สิทธิอีกประเภทอาจถูกกำหนดโดยเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น

หลักการออกแบบกติกาในการจัดการทรัพยากร (Design Principle)

Ostrom ได้ค้นหาลักษณะร่วมในเชิงสถาบันของชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีลักษณะคงทนถาวร และยั่งยืน ลักษณะร่วมที่วานี้ เรียกว่า หลักการออกแบบกติกา (Design Principle) โดยนำเสนอหลักการดังกล่าวนี้ และได้รับการพัฒนาต่อจากนักวิชาการรุ่นหลัง หลักการออกแบบ กติกามีทั้งสิ้น 8 ประการ (ชล บุญนาท, 2555) ได้แก่

ประการแรก ความชัดเจนของขอบเขต (Boundaries) ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ 1) ขอบเขตเกี่ยวกับผู้ใช้ คือ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรสามารถแยกแยะกันเองในชุมชนได้ว่าใคร คือ คนที่มีหรือไม่มีสิทธิ์ในทรัพยากรนั้น และ 2) ขอบเขตของทรัพยากร คือ ทรัพยากรที่ถูกจัดการนั้นมีขอบเขตชัดเจนสามารถแยกแยะได้ระหว่างขอบเขตของระบบทรัพยากรที่ชุมชนดูแลกับระบบนิเวศเชิงสังคมนที่ใหญ่กว่านั้น

ประการที่สอง ความสอดคล้อง (Congruence) มี 2 ส่วน เช่นกัน คือ 1) ความสอดคล้องระหว่างกติกาว่าด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และบำรุงรักษาระบบทรัพยากรกับเงื่อนไขทางสังคม และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ 2) ความสอดคล้องกันระหว่างประโยชน์ที่สมาชิกจะได้ต้องสอดคล้องกับต้นทุนที่ลงไปด้วย

ประการที่สาม คนส่วนใหญ่ที่ได้รับผลจากการจัดการทรัพยากร มีสิทธิ์ร่วมตัดสินใจ และปรับปรุงกฎกติกาในการจัดการทรัพยากร (Collective Choice Arrangements)

ประการที่สี่ การสอดส่องดูแล (Monitoring) มี 2 ส่วน ดังนี้ คือ 1) มีการสอดส่องดูแลพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และการบำรุงรักษาระบบทรัพยากรของผู้ใช้ทรัพยากรว่า เป็นไปตามกติกาที่วางไว้หรือไม่ และ 2) มีการสอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากรอย่างสม่ำเสมอ

ประการที่ห้า การลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป (Graduated Sanctions) คือ หากสอดส่องดูแลแล้ว พบผู้กระทำผิด การลงโทษในครั้งแรกๆ จะค่อนข้างเบามาก ในขณะที่การลงโทษผู้กระทำผิด ละเมิดกฎซ้ำซากจะมีความรุนแรงเพิ่มขึ้น

ประการที่หก มีกลไกในการจัดการความขัดแย้ง (Conflict Resolution Mechanisms) ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากร จะมีกลไกในการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้กันเอง หรือผู้ใช้กับเจ้าหน้าที่รัฐที่รวดเร็วและมีต้นทุนต่ำ

ประการที่เจ็ด รัฐบาลรับรู้และให้สิทธิแก่ผู้ใช้ทรัพยากรในการวางกติกาการใช้ และจัดการทรัพยากร (Minimal Recognition of Rights)

ประการที่แปด กติกาและการจัดการทรัพยากรเชื่อมโยงและสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า (Nested Enterprises) ทั้งนี้ เนื่องจากระบบทรัพยากรและการจัดการทรัพยากรเองก็ตั้งอยู่ และเชื่อมโยงกับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่านั้น ระบบการจัดการและกติกาจึงจำเป็นต้องสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า

จะเห็นได้ว่าหลักการ 2 ข้อแรก สะท้อนว่าการจัดการทรัพยากรที่ประสบความสำเร็จ จะมีความชัดเจนในแง่ของผู้ใช้ และทรัพยากรที่จะถูกดูแลมีความเหมาะสมกับสภาพของทรัพยากร และเป็นธรรมชาติกับผู้ใช้ทรัพยากรที่เป็นทั้งผู้ดูแลและผู้ได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากร บังคับที่ทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้ได้ คือ ความรู้ท้องถิ่น ซึ่งผู้ใช้ทรัพยากรมีเกี่ยวกับระบบทรัพยากรและผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่นๆ นั่นเอง

หลักการข้อ 3 ที่ให้ผู้ใช้มีส่วนร่วมในการปรับกฎกติกาสะท้อนว่า ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการ เปิดโอกาสให้ผู้ใช้ทรัพยากรใช้ความรู้ที่มีในการปรับกติกาให้มีความชัดเจนเหมาะสมและเป็นธรรม หลักการข้อ 3 นี้เชื่อมโยงกับหลักการข้อ 7 คือ การได้รับการยอมรับจากรัฐหากรัฐไม่ยอมรับสิทธิ์ และไม่เปิดโอกาสให้ผู้ใช้กำหนดกติกาตัวเอง จะทำให้การจัดการทรัพยากรไม่สามารถปรับตัวได้ตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคม ณ ขณะนั้น ซึ่งจุดนี้เป็นสาเหตุให้ชุมชนหลายแห่งที่เคยจัดการทรัพยากรได้ดีประสบความสำเร็จล้มเหลวในภายหลัง

กติกาข้อ 4 ถึง 6 เกี่ยวข้องกับการสอดส่องดูแลการลงโทษและกลไกในการจัดการความขัดแย้ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่คนจะตัดสินใจร่วมกันลงมือลงแรงบริหารจัดการทรัพยากรร่วมนั้น ต้องเกิดจากความเชื่อใจกันว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะไม่ผิดสัญญากติกา 3 ข้อนี้ ทำให้คนในชุมชนสามารถเชื่อใจกันได้ว่าสมาชิกจะทำตามกติกา และเนื่องด้วยผู้คุมกติกามักเป็นผู้ใช้ด้วยกัน และมีความรู้เกี่ยวกับผู้ใช้คนอื่นๆ หากมีการละเมิดกติกาขึ้นครั้งแรก ซึ่งอาจจะเกิดจากเหตุจำเป็นในชีวิตบางประการ การลงโทษแบบค่อยเป็นค่อยไปก็จะทำให้ผู้ละเมิดภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ไม่เดือดร้อนจนเกินไป อีกด้วยกลไกการจัดการความขัดแย้งที่ต้นทุนต่ำ ยังทำให้การตรวจตราและลงโทษผู้ละเมิดถูกเป็นไปได้อย่างง่าย นอกจากนี้หากเกิดความขัดแย้งขึ้นก็จะไม่ทำให้บานปลายจนกระทบความสัมพันธ์ในชุมชนและ ความไว้วางใจเชื่อใจกัน

กรณีศึกษาที่การจัดการทรัพยากรประสบความสำเร็จและคงทนต่อการเปลี่ยนแปลงภายนอกนั้น มีลักษณะกฎกติกาที่สอดคล้องกับหลักการข้างต้นทุกข้อ ในขณะที่กรณีศึกษาที่ขาดกลไกการจัดการความขัดแย้งไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐ และไม่ได้เชื่อมโยงกับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่า จะมีความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลง และเสี่ยงต่อการล่มสลาย ส่วนกรณีศึกษาที่ล้มเหลว มีลักษณะสอดคล้องกับหลักการข้างต้น เพียง 1 หรือ 2 ข้อ จะเห็นได้ว่าแม้ในกรณีศึกษาที่การจัดการทรัพยากรได้รับการยอมรับจากรัฐ มีกลไกการจัดการความขัดแย้งที่ดี และผู้ใช้ทรัพยากรมีส่วนร่วมกับการกำหนดกติกา แต่ขาดความชัดเจนในเรื่องของพื้นที่ และสมาชิกกติกาที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรมและการตรวจตราและลงโทษที่มีประสิทธิภาพก็สามารถล้มเหลวได้เช่นกัน

สรุปได้ว่าทรัพยากรธรรมชาติจึงมีความสำคัญอย่างมากในการดำรงชีวิตของคนเรา เนื่องจากเป็นบ่อเกิดแห่งอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ทรัพยากรนั้นมีทั้งที่สามารถสร้างและไม่สามารถสร้างทดแทนได้ ทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources) ถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณสมบัติที่ยากต่อการที่จะกีดกันการใช้ประโยชน์และเป็นทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป ดังนั้นการจัดการทรัพยากรร่วมนี้ ถ้าไม่มีการกำหนดขึ้นอย่างชัดเจนและเหมาะสมแล้ว ทรัพยากรร่วมนี้มักจะกลายไปอยู่ในสภาวะไร้สิทธิ์ (open-access) คือ ทรัพยากรที่ใครๆ ก็เข้ามาใช้ประโยชน์ได้ ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่ทรัพยากร (สุธาวัลย์ เสถียรไทย, 2542)

ดังนั้นองค์ความรู้ในการจัดการสมบัติสาธารณะจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นสมบัติสาธารณะให้ยังคงดำรงอยู่ได้ และเพื่อให้ชาวบ้านที่เป็นผู้ใช้และพึงพิงทรัพยากรธรรมชาติสามารถใช้ทรัพยากรดังกล่าวเพื่อยังชีพได้อย่างยั่งยืน ซึ่งจะเป็นจุดเริ่มต้นที่จะลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมในสังคมให้มากขึ้นได้ ความเข้าใจและการประยุกต์

ใช้องค์ความรู้ด้านนี้เหมาะสมของภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องน่าจะทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นทรัพยากรร่วมนั้นเป็นไปอย่างเป็นธรรมสันติและยั่งยืนได้

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนและสิทธิเชิงซ้อน

การพัฒนาในอดีตนั้นขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการต่อปัญหาต่างๆ เพราะอำนาจในการจัดการส่วนใหญ่ตกอยู่ในมือของรัฐ ปัญหาบางอย่างของชุมชนก็มากเกินไป ความสามารถของรัฐในการจัดการแต่เพียงฝ่ายเดียว และได้ส่งผลให้ความเป็นชุมชนค่อยๆ สลายไป เนื่องจากชุมชนจะไม่พึ่งตนเองในการแก้ปัญหาแต่จะรอคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐ แต่ในปัจจุบันกระแสท้องถิ่นนิยม หรือชุมชนนิยมได้กลายเป็นกระแสใหญ่กระแสหนึ่งที่ต้องการให้ชุมชนเข้มแข็งและลดการพึ่งพาจากรัฐควบคุมไปกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่เป็นกระแสที่ทำให้ท้องถิ่นอ่อนแอเพราะต้องพึ่งพาความรู้และเทคโนโลยีจากตะวันตก ส่วนคำว่า “ชุมชน” กลับเป็นคำที่ไม่มีผู้นิยามความหมายไว้อย่างตายตัว เนื่องจากในบางกรณีชุมชนกับหมู่บ้านก็ไม่ใช่กรณีเดียวกัน บางหมู่บ้านก็ไม่มีความเป็นชุมชนเพราะคนในหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่มีการจัดการชุมชนร่วมกัน แต่อย่างไรก็ตามได้มีผู้นิยามความหมายของชุมชนไว้ดังนี้

ศาสตราจารย์ นพ.ประเวศ วะสี (2536: 24) ได้ให้ทัศนะต่อความเป็นชุมชนว่า “ชุมชนมีหลายแบบ ชุมชนไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงคนกลุ่มใหญ่มาอยู่รวมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน แต่ความเป็นชุมชนสามารถให้คำจำกัดความได้ คือ ความเป็นชุมชนนั้นอยู่ที่การที่คนในชุมชนจำนวนหนึ่ง (คนละพื้นที่ก็ได้) มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารกันมีความเอื้ออาทรต่อกันมีการเรียนรู้และร่วมกันกระทำการกิจต่างๆ” ซึ่งสอดคล้องกับนักพัฒนาคนหนึ่งที่ได้กล่าวถึงความเป็นชุมชนว่า “กลุ่มชาวบ้านอยู่กลุ่มหนึ่งที่ก้าวออกมาเป็นแถวหน้าในการพยายามหาวิธีการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนพยายามระดมสรรพกำลังต่างๆ ไม่ว่าจะมาจากภายในท้องถิ่นของเขาเองหรือแหล่งความรู้ที่มาจากภายนอก เพื่อทำการแก้ไขปัญหามุมชน โดยอาศัยแนวทางของการพึ่งพิงตนเอง และเป็นตัวของตัวเอง การมีกลุ่มเช่นนี้ดำรงอยู่นั้นเองเป็นตัวอย่างไปถึงความสามารถที่ชุมชนชนบทสามารถดำรงอยู่ได้” (กาญจนา แก้วเทพ, 2538: 36)

ชุมชน (community) จึงเป็นการจัดองค์กรทางสังคมรูปแบบหนึ่ง โดยทั่วไปจะให้ความหมายใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรก หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่รวมกันตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เช่น ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนแออัด เป็นต้น ส่วนลักษณะที่สอง หมายถึง กลุ่มคนที่รวมตัวกัน ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งเพื่อทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน โดยมีโครงสร้างและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนและต่อเนื่อง เช่น ชุมชนนักวิชาการ ชุมชนศาสนา เป็นต้น โดยสมาชิกในชุมชนทั้งสองจะมีความตระหนักใน

เอกลักษณ์ของชุมชน และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2544: 24-25)

การรวมตัวกันเป็นชุมชนเนื่องมาจากปัจเจกชนที่แยกตัวกันอยู่อย่างเป็นอิสระ การต่อรองกับภายนอกเช่นรัฐหรือกลุ่มอื่นๆ ย่อมประสบความสำเร็จได้ยาก เพราะเป็นเพียงเสียงหนึ่ง เสียงของปัจเจกชนคนธรรมดาคนหนึ่ง จึงมักถูกละเลยและเพิกเฉยต่อข้อเรียกร้อง การรวมตัวกันเป็นกลุ่มจะช่วยประสานให้เกิดพลังอำนาจในการต่อรองขึ้น เพราะเสียงหนึ่งเสียงหลายๆ เสียงจะรวมกันกลายเป็นเสียงเดียวกันที่มีน้ำหนัก และกลายเป็นความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคมได้ ซึ่งจะทำให้มีอำนาจในการต่อรองกับรัฐ และกลุ่มอื่นๆ ในการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนของตนเอง โดยการต่อรองของชุมชนต่อกลุ่มภายนอกจะต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของสังคมส่วนรวม

ดังนั้นชุมชนในทางการเมืองจึงเป็นเรื่องของการร่วมกันคิด ร่วมกันทำเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม เป็นการเมืองเพื่อความสมัครสมานมากกว่าเพื่อการแข่งขันหรือการแตกแยก ขัดแย้งเป็นการเมืองเพื่อระดมกายใจและทรัพยากรในชุมชนเพื่อชุมชน หรือเป็นการเมืองเพื่อให้คนและชุมชนพากันพึ่งตนเอง ไม่หวังพึ่งคนอื่นที่เป็นนักการเมือง ผู้มีอิทธิพล หรือรัฐ ลดการพึ่งพิงจากรัฐและระบบราชการ โดยเน้นความสำคัญของชุมชนให้เกิดความภาคภูมิใจในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนตนเอง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2543: 8-9)

“สิทธิชุมชน” จึงเป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมชุมชนเกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ใช้ชีวิตแนบแน่นกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะสิทธิชุมชนทำให้ปัจเจกชนหนึ่งๆ ในฐานะสมาชิกชุมชนท้องถิ่นรู้จักใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการยังชีพของตนร่วมกับชุมชนอย่างนอบน้อมการวะ สมดุล และยั่งยืน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546: 7) เนื่องจากสิทธิชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากรากฐานของชุมชนคือทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนได้สร้างวัฒนธรรมของตนเองเพื่อเข้าถึงใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสิทธิชุมชนจึงเป็นความสามารถของชุมชนในการจัดการให้สมาชิกใช้ประโยชน์ทรัพยากรได้อย่างทั่วถึง และชุมชนยังสามารถกำกับดูแลให้สมาชิกช่วยกันรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรไว้ได้ (เลิศชาย ศิริชัย, 2546 : 405)

สิทธิชุมชนจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินส่วนร่วมของชุมชนโดยส่วนมากแล้วคือทรัพยากรซึ่งชุมชนดั้งเดิมก่อนที่จะมีรัฐชุมชนสามารถจัดการ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรด้วยการใช้กฎระเบียบของชุมชนที่มาจากความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ที่ได้หลอมรวมสังคมเป็นหนึ่งเดียวกัน แต่เมื่อรัฐได้ใช้ระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย ทำให้กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนหายไปเหลือเพียงทรัพย์สินของรัฐ และทรัพย์สินส่วนบุคคลเท่านั้นทำให้กฎระเบียบที่ชุมชนเคยใช้ร่วมกันถูกทำให้หมดความสำคัญไป ถึงแม้ว่าชุมชนบางแห่งจะสามารถปรับเปลี่ยน

กฎระเบียบให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ แต่ชุมชนอีกหลายแห่งก็ไม่สามารถใช้กฎระเบียบเดิมของชุมชนได้อีก ส่งผลให้ทรัพยากรในชุมชนถูกทำลายมากมาย และก่อให้เกิดปัญหาอื่นตามมาอีกมากมาย เช่น ปัญหาอุทกภัย ปัญหาดินถล่ม เป็นต้น

ข้อค้นพบประการแรก คือ สิทธิชุมชน ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม และการจัดการเชิงซ้อน ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่วางอยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อน และมีระบบการจัดการโดยชุมชน และองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร สิทธิการใช้ตามจารีตประเพณีของชุมชน สิทธิการใช้ของชุมชนจะปรับเปลี่ยนไปตามประเภทของพื้นที่และทรัพยากร ตลอดจนเงื่อนไขของเวลาและสถานการณ์ เช่น ที่นาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่นายคำมีสิทธิใช้เพื่อปลูกข้าว ผลผลิตข้าวจึงเป็นสมบัติส่วนตัวของนายคำ แต่ปลาที่มาจากธรรมชาติอาจเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมที่เพื่อนบ้านมีสิทธิใช้ ที่นาจึงเปลี่ยนจากกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมาเป็นกรรมสิทธิ์ร่วม และกลับไปเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลใหม่ในฤดูทำนา เป็นต้น

สิทธิชุมชนจึงเป็นแนวคิดที่ทำให้เราจำเป็นต้องพิจารณาระบบกรรมสิทธิ์ ในฐานะเป็น “สิทธิเชิงซ้อน” ซึ่งหมายถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคมหลายๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน และทำให้เราจำต้องละเลิกจากการมองสิทธิเชิงเดี่ยว หรือการจัดการประเภทเดียว สิทธิชุมชนจึงเรียกร้องให้เราทำความเข้าใจกับระบบการจัดการร่วม (co-management) และสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ภายใต้แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ความเป็น “ชุมชน” ยังได้รับการสถาปนาใหม่ให้กลายเป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีนัยสำคัญในฐานะเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์หรือเจ้าของทรัพยากร นอกเหนือไปจากกรรมสิทธิ์เอกชนและกรรมสิทธิ์ของรัฐ

ข้อค้นพบประการที่สอง คือ พลวัตของสิทธิชุมชน การปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจมากขึ้น ทำให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก และช่วยชี้ให้เราเห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากร หรือที่เรียกว่า “นโยบายเชิงเดี่ยว” (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544: 224) หรือการจัดการเชิงเดี่ยวและแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแต่เพียงอย่างเดียว อาจทำให้ภาคธุรกิจได้ประโยชน์ แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร และเกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแข่งขันทรัพยากร และความยากจนเพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร และไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามชาวบ้านในหลากหลายพื้นที่ ยังคงสามารถใช้กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีเดิมเพื่อจัดการทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน แสดงให้เห็นว่า สิทธิชุมชนจึงมิใช่ปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งหากแต่มีพลวัตรและปรับเปลี่ยนได้อย่างสอดคล้องกับบริบท และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป อยู่ตลอดเวลา

ข้อค้นพบประการที่สาม คือ สิทธิชุมชนและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุน้ำ ในบริบททางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึง “อุดมการณ์อำนาจ” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสังคม ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใหม่ตามสถานการณ์ และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป

มุมมองด้านวัฒนธรรมเป็นการให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรี สิทธิในทางเป็นมนุษย์และสิทธิตามธรรมชาติในการใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์ทุกกลุ่ม ซึ่งอาจแสดงออกในรูปของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ระบบคุณค่า พิธีกรรม หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอื่นๆ ดังนั้นหากชนกลุ่มใดถูกละเมิดจาบจ้วงสิทธิตามธรรมชาติให้ต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ พวกเขาจึงมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตนเองออกจากข้อกล่าวหา และการใช้อำนาจครอบงำจากภายนอก ด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ โดยนัยดังกล่าวข้างต้น สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการต่อสู้เพื่อดำรงรักษาความเป็นศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ของชนทุกกลุ่ม

ข้อค้นพบประการที่สี่ คือ สิทธิชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม เพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วม การก่อรูปของขบวนการสังคมนิยมได้เป็นเพียงลักษณะปรากฏของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบท และสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตร และการทำมาหากินของชาวบ้านกับระบบนิเวศ ตลอดจนการสร้างสรรค์ความเป็นธรรมภายในสังคม และการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพย์สินร่วมของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก ข้อค้นพบประการสุดท้าย คือ สิทธิชุมชนกับทางเลือกของการพัฒนา ซึ่งหมายถึงสิทธิในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น สิทธิชุมชนจึงหมายถึง สิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคม โดยมุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร และมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น

นอกจากนี้ สิทธิชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากรากฐานของชุมชนคือทรัพยากรธรรมชาติ และชุมชนได้สร้างวัฒนธรรมของตนเองเพื่อเข้าถึงใช้ประโยชน์จากทรัพยากร สิทธิชุมชนจึงเป็นความสามารถของชุมชนในการจัดการให้สมาชิกใช้ประโยชน์ทรัพยากรได้อย่างทั่วถึง และชุมชนยังสามารถกำกับ ดูแลให้สมาชิกช่วยกันรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรไว้ได้ (เลิศชาย ศิริชัย , อ้างแล้ว: 15)

ดังนั้นในปัจจุบันจึงได้มีความพยายามเรียกร้องสิทธิของชุมชนคืนกลับมา เพื่อสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีความตระหนักถึงทรัพยากรที่ตนร่วม ซึ่งทรัพยากรมิได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นของคนในชุมชนและลูกหลานในชุมชนที่จะมีในอนาคต คนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบนฐานความคิดที่ว่า ลูกหลานของคนในชุมชนจะต้องมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นด้วย โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เพราะว่าชุมชนมีความสามารถในการจัดการ และแก้ไขปัญหาของชุมชนจากประสบการณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้เสียจึงควรได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและแสวงหาทางออกร่วมกับภาครัฐ โดยการมีส่วนร่วมตั้งแต่ในขั้นตอนการคิด ตัดสินใจ ดำเนินการและการประเมินผลในกิจกรรมของกลุ่มองค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นมา กิจกรรมนั้นต้องเป็นกิจกรรมที่คนในชุมชนให้ความสนใจ และเป็นความต้องการของชุมชนซึ่งมีที่มาจากพื้นฐานของชุมชน (เช่น วิถีชีวิตของชุมชน, องค์กรประกอบทางด้านทรัพยากร, ลักษณะทางภูมิศาสตร์)

ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพงนั้นเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนในพื้นที่ได้มาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมาตั้งแต่อดีต แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงให้น้ำพุร้อนดังกล่าวแปลงสภาพเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำให้ภาครัฐเข้ามาถือสิทธิในการบริหารจัดการและจัดสรรผลประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นไปในเชิงพาณิชย์มากขึ้น โดยเน้นการสนับสนุนด้านการท่องเที่ยว จึงส่งผลให้ชุมชนในพื้นที่ถูกลดสิทธิในการใช้ประโยชน์และการเข้าถึงทรัพยากรที่แต่เดิมเคยเป็นแหล่งดำรงชีพหลักของชุมชน ดังนั้นสิทธิชุมชนจึงถูกนำเข้ามามีความสัมพันธ์ในกระบวนการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว

แนวคิดความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง (Conflict and Conflict Management)

ความขัดแย้งเป็นกระบวนการที่เกิดจากความพยายามของฝ่ายหนึ่งที่จะไปขัดขวางความพยายามของอีกฝ่ายหนึ่ง ไม่ให้ฝ่ายตรงข้ามบรรลุเป้าหมาย ได้รับความก้าวหน้าหรือผลประโยชน์ตามที่ต้องการด้วยวิธีการใดวิธีหนึ่ง (Stephen P. Robbin, 1991)

ความขัดแย้งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเป็นตอนๆ ในแต่ละตอนจะมีเหตุการณ์เกิดขึ้นตามลำดับ ตัวอย่างเช่นความขัดแย้งที่เกิดจาก “ความคับข้องใจ” ของฝ่ายหนึ่งที่ถูกอีกฝ่ายหนึ่งกระทำ การกระทำที่ก่อให้เกิดความคับข้องใจดังกล่าว เช่น ไม่เห็นด้วย ไม่ช่วยเหลือ คุณถูกเอาเปรียบ ให้อำนาจ เสียศักดิ์ศรี ฯลฯ ดังนั้นต่างฝ่ายจึงต่างพยายามหาหลักฐานหรือเหตุผลเพื่อมาสนับสนุนความถูกต้องของตนเอง และหาทางออกด้วยวิธีการเอาแพ้เอาชนะมากกว่าอย่างอื่น จึงเกิดเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาในรูปแบบต่างๆ เช่น การเอาชนะ ต่อรอง ร่วมมือ หลีกเลียข ผ่อนปรน เข้าหากัน เป็นต้น

ความขัดแย้ง เป็นสิ่งที่พบได้ปกติในทุกองค์กร บางครั้งความขัดแย้งถือว่าเป็นประโยชน์ต่อองค์กรในแง่ดีมีการทบทวนความคิด และนำสิ่งใหม่ๆ มาให้องค์กร แนวคิดปัจจุบันเกี่ยวกับความขัดแย้งถูกมองในแง่บวก คือ ต้องมี และเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารงาน บางครั้งไม่จำเป็นต้องมีใครผิดใครถูก เป็นการประสานความคิดให้ลงตัวให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่ถ้าหากผู้บริหารไม่สามารถจัดการกับความขัดแย้งได้ ปลดปล่อยความขัดแย้งจบไม่ลง อาจก่อผลเสียหายกับองค์กรได้เช่นกัน

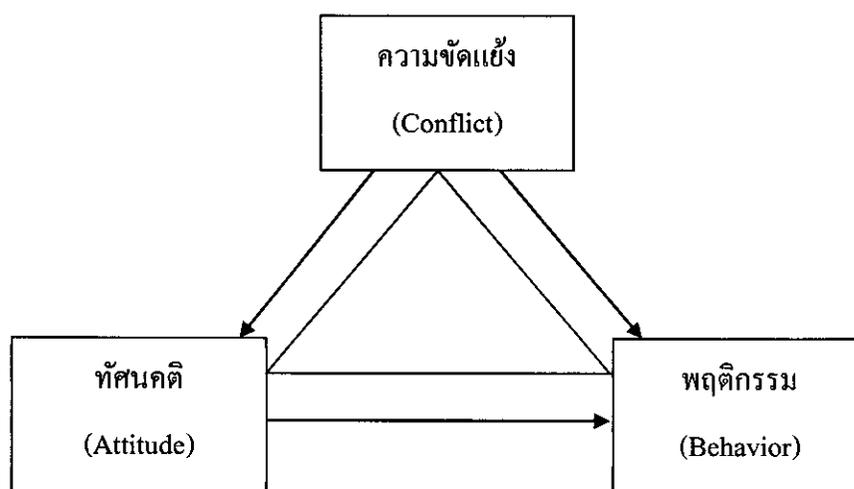
ความหมายของความขัดแย้ง

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่อยู่รวมกันตั้งแต่ในหน่วยสังคมที่เล็กที่สุดคือ สถาบันครอบครัววงนผู้ชุมชน และองค์การขนาดใหญ่ที่มีการอบรมเลี้ยงดูต่างกัน ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมแตกต่างกันจึงทำให้ ความเชื่อ ความศรัทธา การรับรู้ อุดมคติ และค่านิยม จึงแตกต่างกันออกไปด้วย ความขัดแย้งจึงเป็นเรื่องปกติธรรมดาตั้งแต่คนในครอบครัวระหว่างบุคคลกับบุคคลจนเมื่อได้รับมอบหมายมีหน้าที่ในองค์การที่ต่างระดับกัน ทำให้ความขัดแย้งขยายสู่องค์การและเมื่อองค์การมีการพัฒนาและมีการร่วมมือที่ต้องติดต่อประสานงานความขัดแย้งจึงขยายผลสู่ระหว่างองค์การอีกชั้นหนึ่ง

แต่ความขัดแย้งไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัวถ้าเราสามารถเข้าใจบทบาท รู้เทคนิควิธี สามารถใช้วิธีการแก้ไขอย่างเหมาะสมให้เหมาะกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยตั้งอยู่บน ความเที่ยงธรรม ความถูกต้อง มีคุณธรรมจริยธรรมตามหลักธรรมาภิบาลและยอมรับเหตุผลในการแก้ไขความขัดแย้งนั้นด้วยกันทุกฝ่ายโดยปราศจากเงื่อนไข ระหว่างบุคคล ระหว่างบุคคล ระหว่างองค์การด้วยกัน

Thompson (as cited in Robbins, 1996, p.143) ให้ความหมายของความขัดแย้งว่าเป็นพฤติกรรมที่สมาชิกในองค์การแสดงออกมาตรงข้ามหรือเป็นปฏิปักษ์กับสมาชิกอื่นๆ ในองค์การ

Johan (as cited in Tjosvold, 1991, p.379) พยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งเกี่ยวข้องกับพฤติกรรม (การกระทำ) ของบุคคล หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลมีทัศนคติที่เป็นอริต่อกัน เช่น เมื่อคนๆ หนึ่งเห็นว่าอีกคนหนึ่งกำลังขัดขวางเขาในอันที่จะได้มาซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ อาการอย่างหนึ่งของความขัดแย้ง อาจจะนำมาซึ่งพฤติกรรมในรูปแบบที่ทำร้าย ทำร้าย หรือก่อให้เกิดความเสียหายต่อคู่อริ หรือแม้แต่นเอง Johan ได้สรุปว่า ความขัดแย้ง (Conflict) มีความสัมพันธ์กับทัศนคติของคน (Attitude) และส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ (Behavior) สรุปเป็นโมเดลจากแนวคิดดังกล่าว ได้ดังนี้

ภาพ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้งกับทัศนคติและพฤติกรรมที่เสนอโดย โจฮัน กัลดุง

Van Slyke (1999: 94) ได้นิยามถึงความขัดแย้ง ว่าเป็นการแข่งขันระหว่างฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกัน ซึ่งต่างฝ่ายต่างมีความต้องการ เป้าหมายและความปรารถนาหรือความคิดที่เข้ากันไม่ได้ ทำให้คนเราตกลงกันไม่ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ 3 ปัจจัย ได้แก่ การแข่งขันกัน (competition) การที่ต้องพึ่งพากันและกัน (interdependence) และการรับรู้ที่เข้ากันไม่ได้ (perceived incompatibility)

DuBrin (2003: 124) ได้ให้ความหมายของความขัดแย้ง (conflict) ว่าเป็นการตอบสนองต่อสิ่งเร้าสองอย่างหรือมากกว่า พร้อมกันไม่ได้ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ตรงข้ามกัน

Coffey, Cook, and Hunsaker (1994: 112) ให้ความหมาย “ความขัดแย้ง” คือ เป็นการไม่เห็นด้วยระหว่างสองฝ่ายหรือมากกว่าสองฝ่าย (disagreement between two or more parties) เช่น การที่คนสองคนมีความเห็นแตกต่างกัน การไม่ลงรอยระหว่างกลุ่ม หรือระหว่างองค์กร ซึ่งปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ การตระหนักรู้ของบุคคลต่อสถานการณ์หนึ่งที่แตกต่างกัน ส่งผลให้เกิดการกำหนดเป้าหมายที่ขัดแย้งกันได้ ความขัดแย้งจึงมักถูกมองว่าเป็นสิ่งไม่ดี แต่ในความเป็นจริงแล้วใน

บางกรณี ความขัดแย้งก็เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดวิธีแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ได้ ดังนั้นจึงต้องพิจารณาความขัดแย้งทั้งเชิงบวกและเชิงลบ

พรชัย ลิขิตธรรมโรจน์ (2545: 68) ให้ความหมาย ความขัดแย้ง (conflict) ว่าหมายถึงกระบวนการที่เริ่มต้นจากฝ่ายหนึ่งรับรู้ว่า อีกฝ่ายหนึ่งก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบ หรือก่อให้เกิดความไม่พอใจขึ้นมา ซึ่งตามความหมายนี้ สามารถอธิบายถึงปฏิภานระหว่างกัน จนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างฝ่ายขึ้นมาได้ และความขัดแย้งหมายถึง ความไม่ลงรอยกันในเป้าหมาย และการตีความข้อมูล ข้อเท็จจริงไม่เหมือนกัน ทำให้เกิดพฤติกรรมตอบสนองต่อความขัดแย้งนั้นๆ ต่างกันไปด้วย

วันชัย วัฒนศัพท์ (2547: 68) กล่าวถึง ความขัดแย้งว่า หมายถึง ความไม่ลงรอยกัน หรือสถานะที่ไม่เห็นพ้องต้องกัน หรือความเป็นปฏิปักษ์กัน ระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ได้แย้งกัน ในประเด็นของค่านิยม หรือเกิดการแข่งขันกัน ในเรื่องของอำนาจสถานภาพ เป้าหมาย และการแข่งขันทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด

จากนิยามและความหมายของความขัดแย้ง สรุปได้ว่า ความขัดแย้งเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคลตั้งแต่สองฝ่ายขึ้นไปที่มีเป้าหมายแตกต่างกัน อันเกิดจากความแตกต่างทางความคิดเห็น ทักษะ ค่านิยม การรับรู้ ความต้องการ เป้าหมาย การตีความข้อมูล ข้อเท็จจริงไม่เหมือนกัน และการคำนึงถึงผลประโยชน์ของฝ่ายคนๆ หนึ่งไปขัดกันอีกฝ่ายอื่น โดยความขัดแย้งเป็นความแตกต่างของจุดประสงค์ ความเชื่อและค่านิยมระหว่างบุคคลและกลุ่มบุคคล ซึ่งความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นการแสดงออกถึงปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับบริบทที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง โดยความขัดแย้งสามารถเกิดขึ้นภายใต้ความร่วมมือหรือสามารถทำให้เกิดความขัดแย้งที่สร้างสรรค์

สาเหตุความขัดแย้ง

ความขัดแย้งมีสาเหตุมาจากปัจจัยที่หลากหลายจึงสามารถจำแนกออกเป็นสามกลุ่ม ปัจจัยใหญ่คือ ปัจจัยด้านคุณลักษณะส่วนบุคคล (Individual Characteristics) ปัจจัยด้านระหว่างบุคคล (Interpersonal Factors) และปัจจัยด้านประเด็น (Issues) (Wall and Callister, 1995) ดังนี้

1. ปัจจัยด้านคุณลักษณะส่วนบุคคล (Individual Characteristics)

มีหลักฐานการวิจัยบางชิ้นว่า บุคลิกภาพ (Personality) ส่วนบุคคลสามารถสร้างความขัดแย้งได้ โดยบุคคลที่มีบุคลิกภาพประเภท A (Type A Personality) ซึ่งมีความอดทนต่ำ มีความหมกมุ่นเรื่องเวลาสูง มีความรู้สึกไม่มั่นคงในสถานภาพ ชอบการแข่งขัน มีความทะเยอทะยาน

สูง ก้าวร้าว ไม่สามารถปล่อยวางในประเด็นที่เป็นเรื่องเล็ก และต้องการให้คนอื่นทำงานภายใต้มาตรเดียวกับตนเอง จะมีความขัดแย้งกับผู้ใต้บังคับบัญชา มากกว่าบุคคลที่มีบุคลิกภาพประเภท B (Type B Personality) ซึ่งมีลักษณะผ่อนคลาย ใจเย็น สบายๆ (Baron, 1989) อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการเจรจาต่อรองของ Thompson (1990) และ Wall and Blum (1991) ได้ข้อสรุปว่าบุคลิกภาพและความแตกต่างในลักษณะบุคคลอื่นๆ มีผลกระทบน้อยมากต่อการเจรจาต่อรอง จากข้อเท็จจริงดังกล่าวจึงนำไปสู่ข้อสรุปได้ว่าบุคลิกภาพที่มีอิทธิพลน้อยต่อการสร้างความขัดแย้ง

ด้านค่านิยม (Values) ส่วนบุคคล จากงานวิจัยพบว่า มีอิทธิพลสูงต่อการสร้างความขัดแย้ง โดยบุคคลที่อยู่ในสังคมที่แตกต่างกันจะมีค่านิยมเกี่ยวกับความขัดแย้งแตกต่างกัน ในสังคมตะวันตกมีค่านิยมการยอมรับความขัดแย้งและเห็นว่าความขัดแย้งบางประเภทนำไปสู่การพัฒนา ขณะที่สังคมตะวันออกมีค่านิยมที่เน้นความสมานฉันท์สามัคคี จึงเห็นว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งไม่ดี และควรหลีกเลี่ยง ดังนั้นบุคคลในสังคมตะวันออกจึงหลีกเลี่ยงและพยายามไม่สร้างความขัดแย้ง (Lebra, 1976 and Augsburg, 1992)

เป้าหมาย (Goals) สามารถก่อให้เกิดความขัดแย้งเพราะว่า การที่บุคคลหนึ่งบรรลุเป้าหมายอาจไปบั่นทอนหรือทำลายเป้าหมายหรือผลประโยชน์ของผู้อื่น เช่น นายกรัฐมนตรีมีเป้าหมายที่จะรักษาหลักธรรมาภิบาลในการบริหารราชการแผ่นดิน เมื่อมีรัฐมนตรีบางคนเสนอโครงการขนาดใหญ่ที่มีความไม่โปร่งใสและสื่อแหว่งว่าจะทุจริต นายกรัฐมนตรีก็ไม่อนุมัติโครงการดังกล่าว การที่นายกรัฐมนตรีไม่อนุมัติโครงการดังกล่าวทำให้นายกรัฐมนตรีรักษาเป้าหมายของรัฐบาลเอาไว้ได้ แต่ไปทำลายเป้าหมายหรือผลประโยชน์ของรัฐมนตรีที่เสนอโครงการ ซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้งภายในรัฐบาลได้

เป้าหมายมีหลายมิติที่กระตุ้นให้เกิดความขัดแย้งดังกล่าวคือ 1) หากเป้าหมายส่วนบุคคลมีความไม่สอดคล้องหรือการแข่งขันกับเป้าหมายของผู้อื่น เป้าหมายเช่นนี้ก็ก่อให้เกิดความขัดแย้ง 2) เมื่อบุคคลมีเป้าหมายหรือความปรารถนาสูง อันเนื่องมาจากการประสบความสำเร็จในอดีต หรือการมองว่าตนเองมีอำนาจ หรือการถูกกำหนดโดยบรรทัดฐานของสังคม บุคคลมีแนวโน้มที่จะก้าวไปสู่ความขัดแย้งกับผู้อื่น ได้มากขึ้น และ 3) แม้กระทั่งการมีเป้าหมายในระดับปานกลางแต่ถ้าเป้าหมายเกี่ยวข้องกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับศักดิ์ศรีหรือภาพลักษณ์ของตนเอง ก็สามารถสร้างความขัดแย้งได้เช่นเดียวกัน

ความมุ่งมั่นต่อจุดยืน (Commitment to Position) เป็นภาวะที่บุคคลมีความมุ่งมั่นในการปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากหรือน้อย บุคคลที่มีความมุ่งมั่นต่อจุดยืนสูงร่วมกับการมีเป้าหมายที่สูง มี

แนวโน้มสร้างความขัดแย้งได้มากกว่าบุคคลที่มีความมุ่งมั่นต่อจุดยืนในการบรรลุเป้าหมายต่ำ (Wall and Callister, 1995)

ความเครียด (Stress) และความโกรธ (Anger) เป็นลักษณะที่สร้างความขัดแย้งได้ง่าย (Derr, 1978) กล่าวคือ เมื่อบุคคลมีความเครียดจะทำให้ความอดกลั้นต่อสิ่งต่างๆ ที่มากระทบต่ำกว่าสภาพปกติ ในเรื่องเดียวกัน หากบุคคลเผชิญในภาวะที่ไม่มีมีความเครียดอาจไม่สร้างความขัดแย้ง แต่หากบุคคลเผชิญเรื่องนั้นในภาวะที่กำลังมีความเครียดสูงก็จะทำให้มีความขัดแย้งเกิดขึ้นได้ สำหรับเรื่องความโกรธ ก็ส่งผลในทิศทางเดียวกับความเครียดกล่าวคือ หากบุคคลหรือกลุ่มคนกำลังอยู่ในอารมณ์โกรธหรืออึดอัดกับข้อใจต่อผู้อื่นหรือกลุ่มอื่น ความขัดแย้งก็เกิดขึ้นง่าย

ความปรารถนาที่เป็นอิสระ (Desire for Autonomy) เป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งเมื่อมีการต่อสู้กับฝ่ายอื่น โดยที่ฝ่ายหนึ่งต้องการเป็นอิสระแต่อีกฝ่ายไม่ยินยอม ความปรารถนาที่เป็นอิสระอาจเกิดทั้งในระดับบุคคล องค์กร หรือประเทศ เช่น พนักงานต้องการความอิสระในการตัดสินใจมากขึ้น แต่ฝ่ายบริหาร ไม่ยินยอม หรือ ชนกลุ่มน้อยต้องการเป็นอิสระจากการปกครองของประเทศใดประเทศหนึ่ง แต่รัฐบาลไม่ยินยอม

2. ปัจจัยด้านระหว่างบุคคล (Interpersonal Factors)

ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีหลายด้าน แต่ละด้านสามารถเป็นชนวนของความขัดแย้งได้ทั้งสิ้น ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ปัจจัยเหล่านี้ประกอบด้วย การรับรู้เป้าหมายของฝ่ายอื่น (Perceptual Interface) การสื่อสาร (Communication) พฤติกรรม (Behavior) ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง (Structural Relationships) และการปฏิสัมพันธ์ในอดีต (previous Interactions)

การรับรู้เป้าหมายของฝ่ายอื่น (Perceptual Interface) กรณีที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งรับรู้ว่ามีฝ่ายอื่นมีเป้าประสงค์สูง และเป้าประสงค์ดังกล่าวอาจ ไปบั่นทอนหรือทำลายการบรรลุเป้าประสงค์ของฝ่ายตนเองก็จะสร้างความขัดแย้งเกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม การรับรู้เป้าประสงค์ของฝ่ายอื่นในบางครั้งก็ถูกต้อง แต่ในบางครั้งก็คลาดเคลื่อน สิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจัยนี้คือ การตีความเจตนาของฝ่ายอื่น หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีการตีความว่าฝ่ายอื่นมีเจตนาในการบั่นทอนหรือขัดขวางเป้าประสงค์ของฝ่ายตนเองความขัดแย้งก็จะเกิดขึ้น หรือ กรณีที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแสดงให้เห็นปรากฏแก่อีกฝ่ายหนึ่งที่กำลังดำเนินการบางอย่างที่มีแนวโน้มละเมิดบรรทัดฐานของความยุติธรรม ความเท่าเทียมกัน หรือมีพฤติกรรมที่สื่อเจตนารมณ์ว่าจะทำร้ายฝ่ายตนเอง ความขัดแย้งก็จะเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน

การสื่อสาร (Communication) ผลของการสื่อสารมีสองด้าน การมีการสื่อสารระหว่างกันน้อยส่งผลให้ความรู้เกี่ยวกับฝ่ายอื่นมีน้อยและการประสานงานอาจเกิดขึ้นได้ยาก และอาจนำไปสู่ความขัดแย้งได้ ในอีกด้านหนึ่งหากมีการสื่อสารกันมากเกินไประหว่างฝ่ายต่างๆ ก็อาจนำไปสู่การสร้าง ความเข้าใจผิดกันได้ง่ายขึ้นและอาจนำไปสู่ความขัดแย้งเช่นเดียวกัน นอกจากการ

สื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษรแล้ว ภาษาร่างกาย อันได้แก่ การแสดงออกทางสีหน้า และการแสดงออกทางร่างกายในส่วนอื่นๆ รวมทั้งน้ำเสียงที่ใช้ก็นำไปสู่ความขัดแย้งได้ (Thomas and Pondy, 1977) ความเข้าใจผิดมีรากฐานจากการสื่อสารและจะมีการแพร่กระจายมากยิ่งขึ้นหากแต่ละฝ่ายมีอารมณ์ด้านลบต่อกัน เช่น ความโกรธ ความเกลียด และความไม่ไว้วางใจ

การสื่อสารที่ถูกต้องและชัดเจนก็สามารถสร้างความขัดแย้งได้หากเป็นการสื่อสารในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ การคุกคาม การข่มขู่ และการทำลายหรือทำร้ายความรู้สึกของอีกฝ่ายหนึ่งเช่น “การที่คุณทำอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงความไร้ปัญญาของคุณ”

พฤติกรรม (Behavior) การกระทำที่มีเจตนาไปลดผลลัพธ์หรือไปสกัดกั้นเป้าประสงค์หรือความปรารถนาของผู้อื่น มีแนวโน้มก่อให้เกิดความขัดแย้ง เช่น ในครอบครัวหนึ่งเมื่อลูกสาวนำแฟนที่เป็นบุคคลต่างศาสนารับประทานอาหารที่บ้าน และต่อมาพ่อแม่ห้ามไม่ให้คบหากับผู้ชายคนนั้นอีกต่อไป ความขัดแย้งในครอบครัวก็อาจเกิดขึ้น

นอกจากนี้การมีระดับพฤติกรรมในเชิงปฏิสัมพันธ์ในระดับที่พอเหมาะจะช่วยให้ความขัดแย้งเกิดขึ้นได้น้อยกว่าการมีปฏิสัมพันธ์แบบนานๆ ครั้ง เพราะการมีปฏิสัมพันธ์กันน้อยอาจนำไปสู่การรับรู้ในเชิงลบระหว่างกัน มีความเข้าใจผิดหรือตีความผิดเกี่ยวกับเจตนาของฝ่ายอื่น รวมทั้งอาจมองว่าฝ่ายอื่นเป็นศัตรูของตนเอง อย่างไรก็ตาม เมื่อความขัดแย้งเกิดขึ้นแล้ว หากมีการสื่อสารระหว่างกันน้อย โดยการพยายามแยกฝ่ายที่ขัดแย้งออกจากกัน อาจทำให้ความขัดแย้งลดลงได้ เพราะต่างฝ่ายต่างกลับไปคิดถึงทบทวนเรื่องราวต่างๆ ได้มากขึ้น และเมื่อเวลาผ่านไปอารมณ์ที่รุนแรงก็อาจบรรเทาลง

พฤติกรรมการต่อสู้เพื่ออำนาจ เป็นแหล่งสำคัญของความขัดแย้งในองค์กรและหน่วยงานทางสังคมแทบทุกระดับ การลดอำนาจของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในองค์กรหรือกลุ่มหรือประเทศสมาชิกสามารถสร้างความขัดแย้งเกิดขึ้นได้ทั้งสิ้น หรือการที่ฝ่ายใดพยายามที่จะครอบงำหรือควบคุมอีกฝ่าย แต่อีกฝ่ายไม่ยินยอมก็เป็นเงื่อนไขสำคัญของความขัดแย้งได้เช่นกัน (Blalock, 1989)

โครงสร้าง (Structure) เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ที่อยู่ภายในครอบครัว กลุ่มองค์กร ประเทศ และ โลก โครงสร้างมีอิทธิพลในการสร้างความขัดแย้งเพราะโครงสร้างมีแนวโน้มทำให้เกิดความไม่สมดุลเชิงอำนาจ (Power Imbalance) และฝ่ายที่มีพลังอำนาจน้อยกว่าจะต่อต้านฝ่ายที่มีอำนาจมาก หรืออาจมองว่าความขัดแย้งเป็นวิถีในการเปลี่ยนแปลงดุลยภาพของอำนาจ (Wall and Callister, 1995)

ลักษณะเชิงโครงสร้างที่มีศักยภาพในการสร้างความขัดแย้งได้มากที่สุดคือ การพึ่งพาพึ่งพาระหว่างกัน (Interdependence) ระหว่างหน่วยงานทางสังคม การพึ่งพาพึ่งพาระหว่างกันสามารถจำกัด

หรือกำหนดวิถึพฤติกรรม ความคาดหวัง และผลลัพธ์ ซึ่งสามารถนำไปสู่ความขัดแย้งได้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจะขยายออกไปเมื่อกลุ่มที่มีการพึ่งพาซึ่งกันและกันมีเป้าประสงค์ที่แตกต่างกัน เช่น ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับฝ่ายผลิตและฝ่ายตลาด โดยฝ่ายผลิตมีวิถึคิดว่าจะต้องผลิตสินค้าที่มีคุณภาพดี ซึ่งต้องใช้เวลาในการผลิตและตรวจคุณภาพสินค้าอย่างละเอียด ขณะที่ฝ่ายตลาดต้องการสินค้าที่สามารถขายได้ และต้องการสินค้าโดยเร็วเพื่อสามารถนำไปแข่งในตลาดได้

โครงสร้างมีแนวโน้มเป็นสาเหตุของความขัดแย้งได้มากขึ้น หากถูกออกแบบหรือสร้างขึ้นเพื่อให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์ และอีกฝ่ายเสียประโยชน์ (Preferential Treatment of One Side) อย่างไรก็ตาม トラบโดที่ฝ่ายเสียประโยชน์ยังไม่ทราบถึงผลกระทบของโครงสร้างดังกล่าวที่มีต่อพวกเขา ความขัดแย้งก็ยังไม่เกิด แต่เมื่อใดก็ตามที่ฝ่ายเสียประโยชน์เกิดความตระหนักและเข้าใจถึงผลโครงสร้างดังกล่าวก็อาจนำไปสู่ความขัดแย้งได้

การมีปฏิสัมพันธ์ในอดีต (Previous Interaction) เมื่อพิจารณาถึงเงื่อนไขของความสัมพันธ์ในอดีตในฐานะที่เป็นแหล่งในการสร้างความขัดแย้ง เป็นการแสดงนัยของการมองความขัดแย้งในเชิงพลวัต ความสัมพันธ์ทุกประเภทต้องมีจุดเริ่มต้นและ ณ จุดเริ่มต้นนั้นไม่มีการปฏิสัมพันธ์มาก่อนซึ่งถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ อย่างไรก็ตาม หลังจากที่จุดที่เป็นปฐมบทแห่งความสัมพันธ์ผ่านไปแล้ว ปฏิสัมพันธ์ครั้งก่อนก็เริ่มส่งผลกระทบต่อปัจจุบันและสามารถสร้างความขัดแย้งได้ (Tjosvold and Chia, 1989) เช่น การล้มเหลวในการบรรลุข้อตกลง โดยเฉพาะหากมีเรื่องของอารมณ์เป็นพื้นฐานก็จะก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นมาได้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นหลายประการในองค์การและสังคม สาเหตุส่วนหนึ่งมีรากฐานจากปฏิสัมพันธ์ในอดีตและดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง

3. ปัจจัยด้านประเด็น (Issues)

โดยปกติ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นใดประเด็นหนึ่ง อาจเป็นประเด็นใหญ่ หรือเล็ก เป็นประเด็นทางอารมณ์หรือเนื้อหา เป็นประเด็นที่ซับซ้อนหรือไม่ซับซ้อน ลักษณะอย่างหนึ่งของประเด็นที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งคือความซับซ้อน ซึ่งมีแนวโน้มเป็นเงื่อนไขในการสร้างความขัดแย้งได้สูงกว่าประเด็นที่ไม่ซับซ้อน และเรื่องที่มีหลายประเด็นรวมอยู่ก็มีแนวโน้มกระตุ้นความขัดแย้งมากกว่าเรื่องที่มีประเด็นน้อย ทั้งนี้เพราะว่าความซับซ้อนและการมีประเด็นที่หลากหลายนั้นมีแนวโน้มก่อให้เกิดความเข้าใจผิดหรือมีความแตกต่างหลากหลายของผลประโยชน์ หรือแสดงให้เห็นถึงการมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าด้านหนึ่งการมีประเด็นหลากหลายจะกระตุ้นความขัดแย้ง แต่ก็มีลักษณะเป็นปฏิบท กล่าวคืออีกด้านหนึ่งก็ช่วยส่งเสริมให้การแก้ปัญหาคความขัดแย้งได้ง่ายขึ้นเพราะเป็นการเปิดโอกาสให้คู่ขัดแย้งอาจมีการเจรจาต่อรอง โดยมีทางเลือกมากขึ้น โดยฝ่ายหนึ่งอาจได้ในบางประเด็น และอีกฝ่ายก็ได้ประเด็นอื่น

สำหรับความซับซ้อนนั้น ด้านหนึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งผ่านความตึงเครียดและความสับสน แต่อีกด้านหนึ่งนั้นประเด็นที่ซับซ้อนก็สามารถนำมาจำแนกแยกแยะเป็นประเด็นย่อยๆ ที่เรียบง่ายได้หลายประเด็น ซึ่งช่วยให้คู่ขัดแย้งสามารถนำมาเจรจาต่อรองเพื่อหาหนทางยุติความขัดแย้งได้

แม้ว่าลักษณะด้านความซับซ้อนและหลากหลายของประเด็น อาจช่วยแสวงหาหนทางในการยุติความขัดแย้งได้ แต่ลักษณะประเด็นที่เป็นหลักการพื้นฐานทางจริยธรรมหรือประเด็นที่ไม่สามารถต่อรองกันได้มีแนวโน้มที่สร้างความขัดแย้งได้สูงและทำให้ความขัดแย้งนั้นกระจายตัวออกไป เช่น ประเด็นเกี่ยวกับการทำแท้ง ประเด็นด้านความมั่นคง ในประเด็นเหล่านี้คู่ขัดแย้งมีพันธะผูกพันทางอารมณ์เข้ามาผนึกรวมอยู่ในจุดขึ้น และเมื่อไรก็ตามที่ความขัดแย้งเกิดขึ้นโอกาสในการเจรจาต่อรองเพื่อแลกเปลี่ยนระหว่างคู่ขัดแย้งก็เป็นไปด้วยความยากลำบาก

ประเด็นที่ใหญ่และไม่สามารถแยกออกเป็นประเด็นย่อยได้ก็เป็นเรื่องที่ยากต่อการแสวงหาหนทางในการแก้ไขความขัดแย้ง เพราะประเด็นเหล่านั้นมีผลได้และผลเสียสูงต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งทำให้คู่ขัดแย้งมีแนวโน้มในการขึ้นกรณจุดขึ้นของตนเองอย่างแข็งขัน เช่น ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ เช่น เขื่อน โรงไฟฟ้าถ่านหิน เป็นต้น

ประเภทความขัดแย้ง

ความขัดแย้งในองค์การมี 3 ประเภทหลักคือ ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ (Relationship Conflict) ความขัดแย้งด้านงาน (Task-focused Conflict) และความขัดแย้งด้านกระบวนการ (Process Conflict) ซึ่งความขัดแย้งแต่ละประเภทส่งผลต่อการปฏิบัติงานแตกต่างกันออกไป (Jehn, 1997)

1. ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ (Relationship Conflict)

ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ เป็นความขัดแย้งที่อยู่บนพื้นฐานระหว่างบุคคลซึ่งมีความตระหนักว่ามีความเข้ากันไม่ได้หรือไม่ลงรอยในความสัมพันธ์ ความขัดแย้งอาจมีองค์ประกอบด้านความรู้สึกซึ่งได้แก่ ความรู้สึกตึงเครียดและการกระทบกระทั่งกัน ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับประเด็นส่วนบุคคล เช่น ความไม่ชอบซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม และความรู้สึก เช่น ความรำคาญ ความอึดอัด และความรู้สึกว่าตนเองถูกรบกวน (Jehn and Mannix, 2001) ตัวอย่าง คำพูดที่สะท้อนความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์คือ “ทัศนคติของเขาน่ารังเกียจ” “ผมไม่ชอบบุคลิกและท่าทีของเขา” “ฉันร่วมงานได้กับทุกคนยกเว้นเธอคนนั้น” “ฉันไม่สามารถทนกับความคิดโง่ๆ และเสียงประหลาดของเธอ” “ฉันไม่อยากจะพูดกับหล่อน”

2. ความขัดแย้งด้านงาน (Task-focused Conflict)

ความขัดแย้งด้านงาน เป็นความตระหนักของความแตกต่างในทัศนคติและจุดยืนที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของกลุ่ม ซึ่งรวมถึงเนื้อหา วิธีการทำงาน และเป้าหมายของงาน

ความขัดแย้งด้านงานอาจเกิดขึ้นระหว่างการอภิปรายที่มีชีวิตชีวาและความตื่นตัวของบุคคล แต่ไม่มีอารมณ์ในเชิงลบ (Jehn and Mannix, 2001) ตัวอย่าง คำพูดที่แสดงถึงความขัดแย้งด้านงาน เช่น “เราต่อสู้กันในเรื่องงาน และจบในที่ประชุม” “ผมตีความรายงานต่างจากเขา” “ผมคิดว่าผมตีความกฎระเบียบแตกต่างจากคุณ” “ฉันมีวิธีการทำงานที่ไม่สอดคล้องกับคุณ” “ฉันคิดว่าวิธีการนี้ดีกว่าวิธีการที่คุณนำเสนอ” “ผมคิดว่าองค์การควรมีวิสัยทัศน์แตกต่างจากที่คุณนำเสนอ” “ผมคิดว่าเราควรจะเป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นการวิจัยมากกว่าเน้นการสอนดังที่คุณเสนอ”

3. ความขัดแย้งด้านกระบวนการ (Process Conflict)

ความขัดแย้งด้านกระบวนการเป็นความตระหนักเกี่ยวกับความแตกต่างของกระบวนการมอบหมายงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย อันเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการปฏิบัติหน้าที่และการจัดสรรทรัพยากร เช่น ใครควรทำอะไร บุคคลควรมีความรับผิดชอบแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด ตัวอย่างเช่น เมื่อกลุ่มไม่สามารถตกลงกันได้ว่าเป็นความรับผิดชอบของใครในการทำงานบางอย่างให้สำเร็จ แสดงว่ากลุ่มกำลังเผชิญกับความขัดแย้งในด้านการมอบหมายงาน (Jehn and Mannix, 2001) คำพูดที่แสดงถึงความขัดแย้งในประเภทนี้เช่น “ผมคิดว่าคุณ ก. ควรรับผิดชอบเรื่องนี้แทนที่จะเป็น คุณ ข.” “คุณจัดสรรงบประมาณด้านการทหารมากกว่าด้านการศึกษาได้อย่างไร” “ทำไมคุณให้นาย ง. เป็นผู้อำนวยการแทนที่จะเป็นนาย จ. ที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นมากกว่า”

ความขัดแย้งด้านกระบวนการนี้ในบริบทของสังคมไทย มีปรากฏในหลายองค์การ โดยเฉพาะองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ประเด็นหลักของความขัดแย้งคือ การแย่งชิงตำแหน่งในองค์การ เช่น การแย่งชิงตำแหน่งเทศมนตรี และการจัดสรรผลประโยชน์ (พิชาย, 2552)

องค์ประกอบความขัดแย้ง

นอกจากประเภทของความขัดแย้งภายในองค์การทั้งสามประเภทแล้ว ในการวิจัยของ Jehn (1997) ยังมีการพบว่ามียุทธศาสตร์ประกอบหลักของความขัดแย้ง 4 องค์ประกอบ ที่ดำรงอยู่ในทุกประเภทของความขัดแย้ง ได้แก่ อารมณ์เชิงลบ (Negative Emotionality) ความสำคัญ (Importance) การยอมรับได้ (Acceptability) และศักยภาพในการแก้ไข (Resolution Potential)

1. อารมณ์เชิงลบ (Negative Emotionality)

อารมณ์เชิงลบเป็นองค์ประกอบของอารมณ์ที่บ่งชี้ถึงระดับของอารมณ์เชิงลบที่แสดงและรู้สึกระหว่างมีความขัดแย้ง อารมณ์เหล่านี้ ได้แก่ ความรู้สึกไร้ค่า ความอึดอัดคับข้องใจ

ความตึงเครียด ความขุ่นเคืองใจ การถูกเหยียดหยาม ความโกรธ ความเกลียด ความชิงชัง ความเคียดแค้น และความพยายาม รวมทั้งความรู้สึกลึกซึ้ง ความเศร้าหมอง ความยินดี เป็นต้น สำหรับพฤติกรรมของอารมณ์ที่แสดงออกมาโดยกลุ่มที่อยู่ระหว่างความขัดแย้ง ได้แก่ การตะโกนแผดเสียง การร้องไห้ การปิดกระแทกประตูเสียงดัง การมีน้ำเสียงที่แข็งกร้าว การใช้ถ้อยคำที่รุนแรงตำหนิ เลียดสี ด่าทอ การทำหาย และในบางกรณีมีการทำร้ายร่างกายเกิดขึ้น (พิชาย, 2552)

อารมณ์เชิงลบเหล่านี้ปรากฏและดำรงอยู่ในความขัดแย้งทุกประเภท แต่อาจมีระดับที่แตกต่างกัน การปรากฏตัวของอารมณ์เชิงลบจะมีความเด่นชัดในความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ ขณะที่ความขัดแย้งด้านงานและกระบวนการก็มามีอารมณ์เชิงลบดำรงอยู่เช่นเดียวกันแม้ว่าจะไม่ชัดเจนเท่าความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์

สิ่งที่น่าสนใจ คือ ในบางกรณีระหว่างความขัดแย้งด้านงานและกระบวนการ ระดับอารมณ์เชิงลบแสดงออกมาโดยปราศจากความเป็นปรีกัศจรรย์ระหว่างบุคคล เช่น ผู้จัดการอาจจะโกรธเพราะว่าความคิดหรือข้อเสนอของเขาไม่ได้รับเลือกให้ไปดำเนินการ และเขาอาจรู้สึกอึดอัดและผิดหวัง อารมณ์เหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมีเป้าหมายไปที่บุคคลอื่นภายในกลุ่มงาน แต่อาจมุ่งไปที่กระบวนการคัดเลือกหรืองานที่เกี่ยวข้อง ดังคำกล่าวที่พบได้บ่อยครั้งคือ “กระบวนการและเกณฑ์การพิจารณาเลือกโครงการไม่เหมาะสม จึงทำให้โครงการไม่ได้รับอนุมัติ” หรือ “ข้อเสนอของโครงการเรายังมีความบกพร่องในบางขั้นตอน” หรือ “ผมรู้สึกโกรธตัวเองที่ไม่สามารถอธิบายให้คณะกรรมการเข้าใจแนวคิดและกระบวนการปฏิบัติงานของโครงการได้อย่างชัดเจน”

2. ความสำคัญ (Importance)

เงื่อนไขที่ทำนายผลการปฏิบัติของกลุ่มระหว่างความขัดแย้งอีกประเภทคือขนาดหรือขอบเขตของความขัดแย้งและระยะเวลาการดำรงอยู่ของความขัดแย้ง ซึ่งเรียกโดยรวมว่าเป็น “ความสำคัญต่อกลุ่ม” โดยทั่วไปสมาชิกกลุ่มจะประเมินว่าความขัดแย้งเกี่ยวข้องกับการประเมินสำคัญของกลุ่มหรือไม่ เมื่อความขัดแย้งเกิดขึ้นสมาชิกกลุ่มมีแนวโน้มจำแนกว่าเรื่องที่ขัดแย้งเป็น “เรื่องใหญ่” หรือเป็น “เรื่องเล็ก” ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าการคาดการณ์ผลที่สืบเนื่องหรือผลกระทบของเรื่องที่ขัดแย้งมีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด แต่ความรุนแรงดังกล่าวมิใช่การประเมินว่าความขัดแย้งนั้นเป็นความขัดแย้งเชิงทำลายล้างหรือความขัดแย้งเชิงสร้างสรรค์ถ้าหากว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพียงเล็กน้อยหรือมีขนาดที่จำกัดวง มักจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ลืมนึกได้หรือเก็บไว้เตือนสติ แต่ถ้าหากว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญก็จะได้รับพิจารณาในแง่ที่ว่ามีความจำเป็นในการอยู่รอดหรือความสำเร็จขององค์กร

3. การยอมรับได้ (Acceptability)

องค์ประกอบของการยอมรับได้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบรรทัดฐาน (Norms) ต่อความขัดแย้งของกลุ่มและการสื่อสาร บรรทัดฐานของกลุ่มคือมาตรฐานที่ชี้นำพฤติกรรมของกลุ่ม เมื่อมีบรรทัดฐานเกี่ยวกับการยอมรับความขัดแย้งของกลุ่มได้ ก็เป็นเรื่องปกติและสมาชิกยอมรับในการพูดเกี่ยวกับเรื่องความขัดแย้งภายในกลุ่ม สมาชิกกลุ่มจะมีความเต็มใจในการอภิปรายปัญหาและแสดงความรู้สึกขัดแย้งอย่างเปิดเผย แต่สำหรับกลุ่มที่มีบรรทัดฐานไม่ยอมรับความขัดแย้ง สมาชิกจะพยายามหลีกเลี่ยงการแสดงพฤติกรรมที่มีนัยถึงความขัดแย้งบรรทัดฐานเกี่ยวกับการยอมรับได้หรือยอมรับไม่ได้ของความขัดแย้งมีความแตกต่างกันในแต่ละประเภทของความขัดแย้ง แม้กระทั่งอยู่ภายในองค์การเดียวกัน เช่น บางคนยอมรับได้กับความขัดแย้งในเรื่องงานแต่ยอมรับไม่ได้กับความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์

4. ศักยภาพในการแก้ไข (Resolution Potential)

ศักยภาพในการแก้ไขเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงแนวโน้มว่าการแก้ไขความขัดแย้งมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด ความขัดแย้งบางอย่างจะได้รับการพิจารณาจากสมาชิกในองค์การว่าเป็นความขัดแย้งที่สามารถแก้ไขได้ง่ายกว่าความขัดแย้งอื่นๆ งานวิจัยเรื่องความขัดแย้งในองค์การของประเทศตะวันตกพบว่า ความขัดแย้งด้านกระบวนการสามารถแก้ไขได้ง่ายโดยการศึกษาคู่มือหรือปรึกษาหัวหน้างาน และเป็นความขัดแย้งที่สมาชิกรับรู้ว่ามีศักยภาพในการแก้ไข (Jehn, 1997)

อย่างไรก็ตามในกรณีในสังคมไทย หากความขัดแย้งเรื่องกระบวนการเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการในการคัดเลือกบุคคลเข้าดำรงตำแหน่ง หรือกระบวนการจัดสรรทรัพยากร บางกรณีเป็นความขัดแย้งที่แก้ไขได้ยากและเป็นเงื่อนไขไปสู่การล่มสลายของกลุ่มได้ (พิชาย, 2552)

สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อการรับรู้ถึงความขัดแย้งใดมีศักยภาพในการแก้ไขได้หรือไม่ นั้นขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์ของความเป็นปรปักษ์ ดันทุนในการแก้ไข ความแตกต่างของสถานภาพการกล่อมเกลாதงสังคม ความไม่แน่นอน และความสามารถหรือไม่สามารถที่จะละทิ้งสถานการณ์เหล่านั้น (Wall and Callister, 1995) รวมไปถึงปัจจัยด้านคุณลักษณะเช่น ประสบการณ์ในอดีต บุคลิกภาพของสมาชิกกลุ่ม ปัจจัยด้านโครงสร้างของกลุ่ม เช่น การพึ่งพาระหว่างกลุ่ม การเกี่ยวข้องของผู้นำกลุ่ม และปัจจัยด้านองค์ประกอบของความขัดแย้ง เช่น อารมณ์ ความสำคัญ และการยอมรับได้ โดยที่ความขัดแย้งที่มีความสำคัญน้อยและมีอารมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องน้อยได้รับการมองว่าสามารถแก้ไขได้ง่ายกว่าความขัดแย้งที่มีอารมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องสูงและเป็นความขัดแย้งที่มีความสำคัญมาก (Jehn, 1997)

ดังนั้นปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรจึงเกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ และกระบวนการพัฒนาทางการเมืองอย่างแยกไม่ออก ในขณะที่กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก่อให้เกิดลักษณะทางกรรมสิทธิ์และความสามารถในการใช้ปัจจัยการผลิต ซึ่งรวมถึงการเข้าถึงและการเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติด้วย การพัฒนาทางการเมืองจึงเป็นมิติของการลดหรือเพิ่มความขัดแย้งที่อาจเกิดจากการใช้ทรัพยากรดังกล่าว ชัยอนันต์ได้ให้ความสำคัญกับความขัดแย้งภายในรัฐ อันมีที่มาจากนโยบาย (หรือการไม่มีนโยบายที่ชัดเจน) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเห็นว่านโยบายของรัฐเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปัจจัยอื่นๆ เพราะนโยบายของรัฐก่อให้เกิดแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างที่เห็นไปและก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรโดยรัฐมิได้มีนโยบายด้านการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่ดี มีเอกภาพและมีการชั่งน้ำหนักให้ลำดับความสำคัญแก่เป้าหมายที่อาจขัดแย้งกันได้ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2535: 89)

แนวคิดการจัดการความขัดแย้ง

ความขัดแย้งเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการจัดการอย่างเหมาะสมเพื่อให้เกิดผลดีที่สุดตามมา (Arnold and Fledman : อ้างถึงใน แก้ววิบูลย์ แสงพลสิทธิ์, 2534: 35) ได้กล่าวไว้ว่า ผลของความขัดแย้งนั้นสามารถจะเป็นไปได้ทั้งประโยชน์และผลเสียต่อองค์กร การจัดการกับความขัดแย้งจึงควรเป็นไปในทางที่จะทำให้ได้ผลตามมาเป็นประโยชน์ต่อองค์กรมากที่สุด โดยปราศจากการเป็นศัตรูกันของกลุ่มที่ขัดแย้งและพฤติกรรมการทำลาย

การที่จะจัดการกับความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นต้องอาศัยทักษะในการบริหาร และต้องมีการวินิจฉัย ความขัดแย้งได้ถูกต้อง ผู้ที่จัดการกับความขัดแย้ง ต้องมีศิลปะในการจูงใจคน ต้องมีความใจเย็น และความ อุดหนุนเพียงพอ ความสามารถในการตัดสินใจ จินตนา ยูนิพันธ์ (อ้างถึงใน แก้ววิบูลย์ แสงพลสิทธิ์, 2534) ได้ให้ความคิดเห็นไว้ดังนี้

ผู้ที่จัดการกับความขัดแย้งได้ต้องมีข้อมูลที่ครบถ้วนและต้องประเมินตนเองก่อนว่าจะลงมือจัดการกับความขัดแย้งอย่างไร

Kenneth Thomas ได้พัฒนารูปแบบ 2 มิติของเทคนิคการจัดการกับความขัดแย้ง (อ้างถึงใน ทองหล่อ เดชไชย, 2540: 264-265) ที่สะท้อนถึงความกังวลเป็นห่วงเป็นใยในผลประโยชน์ทั้งฝ่ายตนเองและคู่กรณีซึ่งมีกลยุทธ์ที่จะเป็นไปได้ ดังนี้ คือ

1. ถ้าความกังวลหรือความสนใจในผลลัพธ์ของทั้งตนเองและคู่กรณีต่ำ กลยุทธ์ที่มีความเป็นไปได้สูงคือการหลีกเลี่ยง (Avoidance Strategy)

2. ถ้ามีความกังวลหรือสนใจต่อผลลัพธ์ต่อตนเองสูง แต่ไม่สนใจในผลลัพธ์ของคู่กรณีกลยุทธ์ที่ใช้ คือ การบังคับหรือกดดัน

3. ถ้าความกังวล หรือความสนใจในผลลัพธ์ต่อตนเองต่ำ แต่กังวลและสนใจผลลัพธ์ต่อคนอื่นสูง กลยุทธ์ที่นำมาใช้คือ ความปรองดอง (Accommodation) หรือการยินยอม

4. ถ้าความกังวลหรือความสนใจสูงทั้งต่อผู้ผลลัพธ์ของตนเองและคู่กรณี กลยุทธ์ที่เหมาะสมก็คือ ความร่วมมือ (Collaborative)

5. ถ้าความกังวลหรือความสนใจต่อผลลัพธ์ทั้งต่อตนเองและในคู่กรณีอยู่ในระดับปานกลางคือ ไม่สูง ไม่ต่ำ กลยุทธ์ที่เหมาะสม คือ การประนีประนอม (Compromise)

ทองหล่อ เศษไชย (2540) ได้อธิบายว่าในการจัดการกับความขัดแย้งนั้น เป็นหน้าที่ของผู้บริหารหรือหัวหน้าที่จะต้องทราบและเข้าใจทั้งสาเหตุและวิธีการจัดการ ซึ่งอาจจะพิจารณาขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

1. ให้ความสนใจกับประเภทต่างของความขัดแย้ง เช่น ความขัดแย้งระหว่างบุคคล ภายในบุคคลความขัดแย้งภายในหน่วยงาน ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มงาน ความขัดแย้งขององค์กร จะได้ทราบความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเสมอ

2. การติดต่อสื่อสารที่ชัดเจนต่อเนื่อง (Articulate Communication) ผู้บริหารจำเป็นที่จะต้องพยายามหาวิธีการจัดการที่จะช่วยให้มีการติดต่อสื่อสารกันขึ้นมาใหม่ เน้นการติดต่อสื่อสารที่เป็นประเด็นปัญหาสำคัญและอยู่บนพื้นฐานแห่งความถูกต้องและเป็นจริง

3. การสร้างเป้าประสงค์หรือค่านิยมร่วม (Build a superordinate Goal) ในบางครั้งต้องพยายามทำให้เกิดความร่วมมือกันหรือมีค่านิยมหรือเป้าประสงค์ของบุคคลให้เป็นส่วนหนึ่งและเป้าประสงค์หลักขององค์กร เพื่อความเจริญก้าวหน้าขององค์กรในอนาคต ซึ่งวิธีการได้มาซึ่งเป้าประสงค์หลักหรือค่านิยมร่วมนั้นจะมาจากการทำงานที่บุคคลมีส่วนร่วมในการกำหนดขึ้น โดยมีการยอมรับและความพึงพอใจเป็นที่ตั้ง

4. พิจารณาธรรมชาติของความเป็นอิสระซึ่งกันและกัน (Examine the nature of Independence) ผู้บริหารต้องพยายามเปลี่ยนลักษณะความเป็นอิสระที่ทำให้เกิดการแข่งขันกันเป็นการส่งเสริมสนับสนุนกัน เพราะการยอมรับในเป้าประสงค์หรือค่านิยมร่วมของบุคคลและการส่งเสริมสนับสนุนนั้นมักจะไปในทิศทางเดียวกัน ถ้าทั้งสองสิ่งนี้เกิดการแยกกันก็จะเกิดเป็นแนวโน้มในการเกิดความขัดแย้ง

5. ต้องพร้อมที่จะเสี่ยง (Take Risk) ขั้นตอนที่สำคัญประการหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ ความขัดแย้งให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันก็คือ ต้องเสี่ยงต่อความสูญเสียหรือความผิดหวัง ดังนั้นต้องเตรียมบุคคลให้เกิดความรู้สึกมั่นใจ และเป็นที่ยอมรับของผู้ร่วมงานด้วย โดยเฉพาะบุคคลที่มีความอ่อนไหวและไม่มีความมั่นใจในตัวเองจำเป็นจะต้องใช้วิธีการที่แบบยืดหยุ่น

ซึ่งก็คือการทำให้เกิดการยอมรับนับถือซึ่งกันและกันในความพยายามเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งมั่นคงให้แก่ผู้ที่มีความอ่อนไหว และอ่อนแอกว่า

6. แสดงความมีอำนาจ (Demonstrate Power) เพื่อการยุติการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน
บริหารต้องพยายามหาทางป้องกันสิ่งเหล่านั้น ด้วยการใช้อำนาจที่มีอยู่

7. ต้องจำกัดขอบเขตในสิ่งที่ทำสำเร็จแล้ว (Confine to fail accompli) เมื่อกลุ่มที่มีความขัดแย้งยอมรับสถานการณ์ที่เขาสามารถอยู่ร่วมกันได้แล้ว ความรู้สึกแห่งความร่วมมือก็จะเริ่มต้นขึ้นเมื่อเวลาผ่านไปก็จะเริ่ม รู้สึกพึงพอใจซึ่งกันและกัน การจำกัดขอบเขตร่วมกันจะช่วยในการพัฒนาการติดต่อสื่อสารและความเข้าใจที่ดี ยอมรับซึ่งกันและกันลดอคติต่างๆ สาเหตุแห่งความขัดแย้งก็จะลดลง

8. การสร้างความเชื่อมั่นร่วมกัน (Build Mutual Trust) แต่ละคนต้องแลกเปลี่ยนความเชื่อและความ คิดเห็น เปิดใจซึ่งกันและกัน พร้อมทั้งให้และรับแนวคิดต่างๆอย่างจริงใจ

9. ความสมคูลถูกต้องในการจงใจ (Legitimize complex Motivation) เนื่องจากบุคคลแต่ละคนมี ความต้องการและการจงใจที่แตกต่างกัน ซึ่งพบว่ามีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งเมื่อการจงใจของกลุ่มสองกลุ่มเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

10. การสร้างความเห็นอกเห็นใจ (Build Empathy) ในสถานการณ์แห่งความขัดแย้งนั้นแต่ละกลุ่มจะตระหนักถึงเป้าประสงค์ ความสนใจและความรู้สึกสำหรับกลุ่มตนเอง น้อยครั้งที่กลุ่มอื่นจะเข้าใจด้วย ดังนั้นต้องให้แต่ละคนสามารถที่จะคิดเข้าใจความต้องการของผู้อื่นก็จะสามารถลดความขัดแย้งได้

วิธีการจัดการความขัดแย้ง

วิธีการจัดการความขัดแย้งแบ่งเป็นสองวิธีคือ วิธีการที่ใช้ในการจัดการความขัดแย้งเกี่ยวกับบุคคลและวิธีการจัดการความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างองค์การ ซึ่งแต่ละด้านมีดังต่อไปนี้

1. วิธีการจัดการความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับบุคคล

1.1 การบังคับ (Force) วิธีการนี้ผู้จัดการหรือฝ่ายหนึ่งจะสั่งว่าจะทำอะไร คำสั่งนั้นอาจไม่ถูกต้องแต่เนื่องจากผู้สั่งมีอำนาจหรือตำแหน่งสูงกว่าลูกน้องหรืออีกฝ่ายหนึ่งจึงต้องทำตาม ถ้าบุคคลนั้นยังต้องการอยู่ในองค์กรนั้น วิธีการแก้ไขแบบนี้จะเป็นผู้ชนะ และอีกฝ่ายหนึ่งจะเป็นผู้แพ้ ผลการแก้ไขจะมีลักษณะของ Win – Lose เป็นวิธีการแก้ไขความขัดแย้งที่ไม่ก่อให้เกิดความร่วมมือ และเป็นการทำงานที่ต่อต้านความต้องการของฝ่ายตรงข้าม ไม่แก้ไขความขัดแย้งที่สาเหตุ

ความขัดแย้งแบบดั้งเดิมจึงเกิดขึ้นได้อีกเสมอ เพราะยังไม่ได้รับการตอบสนองที่พึงพอใจทั้งสองฝ่าย

1.2 การหลบหนี (Withdrawal หรือ Avoidance) วิธีการนี้ผู้จัดการใช้วิธีการหลีกเลี่ยงจากปัญหาหรือบุคคลที่เป็นต้นเหตุของความขัดแย้ง โดยการไม่ร่วมมือ และไม่รุกราน ไม่เห็นด้วย ถอนตัวจากเหตุการณ์ หรือทำตัววางเฉยไม่ยุ่งเกี่ยวกับเหตุการณ์ไม่ว่ากรณีใด ผลของการใช้วิธีการหลบหนีจะให้ผลเสียต่อทั้งผู้จัดการและฝ่ายตรงข้ามหรือให้ผลเสียต่อทั้งสองฝ่าย เกิดผลแบบ Lose – Lose ไม่มีฝ่ายใดได้รับสิ่งที่ต้องการหรือพึงพอใจ สาเหตุของความขัดแย้งยังคงอยู่และมีแนวโน้มจะปรากฏความขัดแย้งให้เห็นได้อีกในอนาคต แม้ขณะนั้นจะดูเหมือนไม่มีความขัดแย้งเพราะทุกคนกำลังทำเป็นว่าไม่มีความขัดแย้งและหวังให้ความขัดแย้งหายไปในที่สุด

1.3 การประนีประนอม (Compromise) วิธีการนี้ส่วนใหญ่ ใช้สำหรับจัดการด้านแรงงานซึ่งเป็นการตกลงประนีประนอมข้อเสนอและข้อต่อรองของทั้งสองฝ่าย โดยมุ่งให้ผลส่วนใหญ่ออกมาในลักษณะสมน้ำสมเนื้อ เป็นการแก้ไขที่มีความร่วมมือในระดับปานกลางและได้ผล แต่ไม่ถึงขั้นที่พึงพอใจทั้งสองฝ่าย คำตอบหรือผลลัพธ์จากวิธีการแก้ไขปัญหาแบบประนีประนอมจะทำให้แต่ละฝ่ายมีชัยชนะคนละชนิดและสูญเสียคนละหน่อย ดังนั้นความขัดแย้งที่มีซึ่งยังไม่ได้แก้ที่สาเหตุที่แท้จริง เพียงแต่ได้ความพึงพอใจมาระดับหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปความขัดแย้งเดิมจะปรากฏขึ้นใหม่อีก ผลจากการใช้วิธีนี้ยังมีลักษณะเป็น Win – Lose

1.4 การปรองดอง (Accommodation) วิธีการนี้เป็นการให้ความร่วมมือ แต่ไม่ยืนยันทันทีปล่อยให้ฝ่ายหนึ่งตั้งกฎเกณฑ์ตามที่ต้องการ สงบเงียบความแตกต่าง เพื่อรักษาความเป็นพวกเดียวกันอย่างเหนียวแน่น ทำตนเสมือนไม่มีความขัดแย้งซึ่งจะสร้างให้ผลจากการใช้วิธีการนี้ในการแก้ไขความขัดแย้งได้ผลในลักษณะ Lose – Lose ไม่มีใครได้รับการตอบสนองความต้องการที่แท้จริง และสาเหตุที่แท้จริงของความขัดแย้งยังคงซ่อนตัวอยู่อย่างเหนียวแน่น เพราะทั้งสองฝ่ายจะเพิกเฉยต่อสาระสำคัญของความขัดแย้ง มุ่งเพียงรักษาสัมพันธภาพและสงบ โดยทำทุกอย่างไปตามหน้าที่ หรือการระแวงหรือความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณ

1.5 การแก้ปัญหาหรือการร่วมมือกัน (Problem Solving หรือ Collaboration) วิธีการนี้เป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ดีที่สุดสำหรับแก้ไขความขัดแย้งเพราะทั้งสองฝ่ายร่วมมือกันคิด เป็นวิธีการที่รักษาความสัมพันธ์และความเป็นมิตรระหว่างสองฝ่ายไว้ได้โดยไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าฝ่ายหนึ่งชนะอีกฝ่ายหนึ่งแพ้ ผลการแก้ไขความขัดแย้งจะออกมาในลักษณะ Win – Win เหตุการณ์ที่ขัดแย้งจะได้รับการแก้ไขโดยยึดหลักผลประโยชน์ที่เท่าเทียมกัน ซึ่งในการแก้ไขทั้งสองฝ่ายจะต้องเผชิญหน้ากับปัญหามีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเปิดเผยและเชื่อถือได้ มุ่งแก้ไขปัญหานั้น สาเหตุ วิธีการนี้จึงเป็นวิธีที่ดีที่สุดและเป็นรากฐานการเจรจาต่อรอง

นอกจาก 5 วิธีหลักที่ใช้กันมากดังที่กล่าวมาข้างต้น การแก้ไขความขัดแย้งระหว่างบุคคลด้วยวิธีการอื่นๆ ได้แก่

1. การใช้บุคคลที่สาม (Third party) คือการใช้คนกลางที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เป็นปัญหา มาทำหน้าที่ให้คำแนะนำ เสนอแนะและพยายามให้ทั้งสองฝ่ายได้มีการเจรจาเพื่อให้ได้ข้อตกลง

2. วิธีการใช้เป้าหมายอื่นที่สำคัญเหนือความขัดแย้ง (Super ordinate Goals) ในบางครั้งแม้จะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นแต่ถ้ามีเหตุการณ์สำคัญที่มีเป้าหมายสูงกว่าความขัดแย้งที่มีอยู่ทั้งสองฝ่ายจะมาร่วมมือกันและยุติการขัดแย้งที่มีอยู่ชั่วคราวหนึ่ง วิธีนี้สาเหตุที่แท้จริงไม่ได้รับการแก้ไข ความขัดแย้งจะยังคงมีอยู่และปรากฏได้อีกในอนาคต เช่น ความขัดแย้งภายในพรรคร่วมของรัฐบาลที่ประกอบด้วยหลายพรรคการเมือง

2. วิธีการจัดการความขัดแย้งเกี่ยวกับโครงสร้างอาจแก้ปัญหาได้โดยใช้วิธีการต่อไปนี้

2.1 เปลี่ยนแปลงกระบวนการ (Procedural Changes) บางครั้งปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเนื่องจากกระบวนการไม่ต่อเนื่องหรือล่าช้าหรือไม่เหมาะสม เช่น ความขัดแย้งระหว่างผู้จัดการฝ่ายบุคคลและผู้จัดการฝ่ายผลิตเกิดขึ้นเนื่องจากขั้นตอนไม่ระบุให้ผู้จัดการฝ่ายผลิตพิจารณาใบสมัครก่อนที่จะทำการว่าจ้างพนักงาน ซึ่งเมื่อปรับปรุงกระบวนการก็จะแก้ปัญหาความขัดแย้งได้

2.2 เปลี่ยนแปลงโครงสร้างขององค์กร (Organizational Structure Changes) ความขัดแย้งบางอย่างเกิดขึ้นเนื่องจากการกำหนดโครงสร้างขององค์กรในการบริหาร เช่น ความขัดแย้งระหว่างแผนกต่างๆ เช่น บางองค์กรได้แยกแผนกขายและแผนกขนส่งออกจากกัน โดยให้แต่ละแผนกเป็นสายงานโดยตรงไปยังผู้จัดการอาวุโส ซึ่งมักปรากฏว่าเป็นการสร้างความขัดแย้งเนื่องจากฝ่ายขายต้องการให้มีการขนส่งถึงลูกค้าเร็วที่สุดและเป็นไปตามความต้องการของลูกค้า ขณะที่ฝ่ายขนส่งต้องการขนส่งสินค้าในลักษณะที่มีเต็มจำนวนรถขนส่งเพื่อลดค่าใช้จ่าย ความขัดแย้งแบบนี้อาจแก้ไขได้โดยการรวมทั้ง 2 แผนกนี้ให้ขึ้น โดยตรงต่อผู้จัดการฝ่ายการตลาด ซึ่งโดยปกติแล้วจะเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ทั้งด้านการขายและการขนส่งสินค้า

2.3 เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมขององค์กร (Physical Layout Changes) การจัดการรูปแบบสำนักงานมีผลต่อการลดหรือขจัดปัญหาความขัดแย้งโดยที่อาจมีการจัดรูปแบบของพื้นที่นั่งในลักษณะที่มุ่งให้มีการติดต่อกันอย่างสะดวกหรือติดต่อกันได้ยากขึ้น เช่น การใช้โต๊ะทำงานเป็นเครื่องกั้น หรือมีฉากกั้นระหว่างผู้ปฏิบัติงานแต่ละคน แต่อย่างไรก็ตามถ้าต้องการที่จะกระตุ้นการแก้ปัญหา ส่วนใหญ่ผู้จัดการจะจัดพื้นที่เปิดให้ติดต่อกันได้สะดวก สำหรับการจัดเก้าอี้

ของผู้พบให้เป็นแบบนั่งด้านข้างของ โต๊ะจะลดการขัดแย้งได้ดีกว่าการจัดให้นั่งตรงกันข้ามกับคู่ต่อสู้

ขั้นตอนการจัดการความขัดแย้ง

สาระสำคัญของการใช้วิธีต่างๆ เพื่อแก้ไขความขัดแย้งคือ การได้ข้อตกลง ซึ่งในบางสถานการณ์ข้อตกลงอาจเกิดขึ้นแล้วแต่ไม่ได้รับการรับรู้ ไม่ถูกพูดถึง หรือไม่ตระหนักถึง บ่อยครั้งที่คนในองค์กรรู้วิธีที่จะดำเนินการเกี่ยวกับปัญหา แต่เขาไม่ได้แลกเปลี่ยนความรู้ของเขากับคนที่มียอำนาจหรือคนที่มีตำแหน่ง หรือผู้นำ เนื่องจากบุคคลเหล่านั้นไม่ได้แสดงความตั้งใจที่จะสื่อสารอย่างเปิดเผย จึงปรากฏว่าบ่อยครั้งที่ข้อมูลแต่ข้อมูลไม่เที่ยงตรงหรือไม่ถูกต้องเมื่อนำไปใช้ในการกระทำจึงไม่ได้ผลตามที่องค์กรต้องการ บุคคลในองค์กรจะได้รับความรำคาญ โกรธ ขุ่นเคือง และไม่พึงพอใจ เหตุการณ์ดังนี้เกิดขึ้นอยู่เสมอในองค์กร ดังนั้นจึงต้องอาศัยการจัดการ การจัดการความขัดแย้ง คือการจัดการเพื่อให้ได้ข้อตกลง ซึ่งคือการเผชิญหน้า แสวงหา และการเข้าไปเกี่ยวข้องกับตัว ซึ่งมีขั้นตอนในการจัดการความขัดแย้ง 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 เผชิญกับความขัดแย้ง เป็นการจัดการความขัดแย้งสิ่งแรกๆ ที่ผู้เกี่ยวข้องต้องกระทำ คือ การเปิดเผยความขัดแย้ง โดย

1. ความตระหนักตนเอง ในบางครั้งถ้าเรารู้สึกว่าต้องการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกันไว้ ความขัดแย้งนั้นก็ไม่ใช่สำคัญและอาจเก็บความขัดแย้งไว้ หรือบางครั้งเรารู้สึกว่าเรามีอำนาจน้อยกว่าแม้จะเปิดเผยความขัดแย้งไปก็ไม่ได้รับการแก้ไขและเป็นฝ่ายแพ้อย่างเดิม กรณีดังกล่าวจึงไม่มีการเปิดเผยและแสดงความขัดแย้งออกมาหรือตระหนักว่าไม่มีเหตุผลเพียงพอที่จะเผชิญ

2. การเผชิญหน้ากับฝ่ายตรงข้ามด้วยวิธีการทางบวกหรือวิธีการทางลบ การเผชิญหน้าจะต้องเลือกกระทำอย่างเหมาะสมและคำนึงว่าบางครั้งมีมาตรฐานซ้อนมาตรฐานในการแสดงออก เช่น ผู้ชายทำได้แต่ผู้หญิงไม่ควรทำในเรื่องความรู้สึก หรือผู้หญิงแสดงได้มากกว่าผู้ชายในเรื่องการดูแลเด็ก การเผชิญหน้า ที่สมควรแสดงออกในลักษณะทางบวก โดยการแสดงความต้องการ ความปรารถนาและความถูกต้อง โดยให้ฝ่ายตรงข้ามทราบที่ต้องการให้เขามีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

3. ในการเผชิญความขัดแย้งต้องมีการรวบรวมบุคคลที่เกี่ยวข้องมาร่วมแก้ไขความขัดแย้ง ควรเลือกสถานที่ที่เหมาะสม และเวลาที่เพียงพอในการร่วมแก้ปัญหาด้วยความเท่าเทียม

ขั้นที่ 2 เข้าใจสถานภาพของแต่ละฝ่าย (Understand Each Other's Position) การเข้าใจสถานภาพของแต่ละฝ่ายจะทำให้การจัดการความขัดแย้งเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ได้ข้อตกลงที่ทั้งสองฝ่ายพึงพอใจและนำไปปฏิบัติได้ การเข้าใจสถานภาพของแต่ละฝ่าย ประกอบด้วย

1. ทำความเข้าใจให้ชัดเจนว่าความขัดแย้งที่แท้จริงคืออะไร เพราะโดยแท้จริงแล้ว ความขัดแย้งที่แท้จริงมีมากกว่าความเข้าใจผิดหรือความคิดผิดๆ ในเรื่องนั้น จึงต้องศึกษาให้ลึกกว่าแท้จริงแล้วอะไรเป็นสาเหตุของความขัดแย้งที่แท้จริง

2. ซึ่งให้ทั้งสองฝ่ายเห็นว่าต้องมีความร่วมมือกันในกระบวนการการแก้ไขความขัดแย้ง

3. ต้องมีความเคารพและนับถือคนอื่น

4. พยายามศึกษาความขัดแย้ง โดยพิจารณาอารมณ์ของอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งแสดงออกมา เพราะอารมณ์ที่แสดงออกมาเป็นพื้นฐานส่วนหนึ่งของสาเหตุที่แท้จริงของความขัดแย้ง

อย่างไรก็ดีการเข้าใจสถานภาพของแต่ละฝ่ายเพื่อให้เกิดความเข้าใจความขัดแย้งที่แท้จริงอาจมีอุปสรรคเนื่องมาจากสาเหตุต่างๆ เช่น ขาดความชัดเจนและเฉพาะเจาะจงในความขัดแย้งที่ระบุออกมา มุ่งแต่เรื่องของตนเองไม่ฟังเรื่องของฝ่ายตรงข้าม และคิดว่าตนเองแข็งแรงกว่า มีอำนาจมากกว่าและไม่พอใจอารมณ์ของฝ่ายตรงข้าม

ขั้นที่ 3 ระบุปัญหา (Define the Problems) ในขั้นที่ 2 เป็นการที่แต่ละฝ่ายต่างระบุ หรือให้ความหมายของปัญหา หรือความขัดแย้งในตัวของตนเอง แต่ในขั้นที่ 3 ทั้งสองฝ่ายจะต้องพยายามที่จะให้ความชัดเจนหรือจะตั้งระบุปัญหาร่วมกัน โดยที่เป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย เมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดยืนยันที่จะต่อสู้และต้องการให้มีการชนะ - แพ้ เกิดขึ้น ความขัดแย้งนั้นก็จะเป็นความขัดแย้งเชิงทำลาย

วิธีการที่จะร่วมมือกัน ในการระบุปัญหาจึงต้องอยู่บนความเชื่อว่า ทั้งสองฝ่ายต้องการที่จะแก้ปัญหานี้ ทั้งสองฝ่ายต้องเคารพซึ่งกันและกัน หลีกเลี่ยงการใช้อำนาจ มีความรับผิดชอบในความรู้สึก ความคิดและพฤติกรรม อีกทั้งมีการฟังข้อมูลย้อนกลับและเตรียมการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีความจำเป็นการระบุปัญหาที่สร้างสรรค์จะต้องเน้นที่เรื่องราวไม่เน้นที่ตัวบุคคล จะต้องพยายามค้นหาว่าทั้งสองฝ่ายมีอะไรที่ร่วมกัน สำหรับในขั้นที่ 3 จะมีการนำข้อมูลย้อนกลับสิ่งที่ได้รับมาจากขั้นที่ 2 มีความควรระวังคือ บางคนมีการพยายามต่อสู้ป้องกันตนเอง หรือยืนยันเฉพาะส่วนที่ตนเองเห็นด้วย หรือเฉพาะส่วนที่ตนต้องการ ในการระบุปัญหาจะต้องสื่อสารต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทั้งสองฝ่ายจะต้องสามารถสื่อสารความต้องการทั้งที่ปรากฏออกมาให้เห็นและความต้องการที่ไม่ปรากฏให้เห็น เพราะการแสดงออกของความต้องการและความรู้สึกจะช่วยเปิดเผยความขัดแย้งที่ซ่อนเร้นอยู่

ความขัดแย้งบางเรื่องสามารถระบุให้ชัดเจนได้ง่าย สามารถกระทำได้ในขั้นเริ่มต้น และใช้เวลาไม่ยาว แต่ความขัดแย้งบางเรื่องต้องใช้เวลาและความร่วมมือในการระบุความขัดแย้งให้ชัดเจน การระบุปัญหาความขัดแย้งที่ชัดเจนจะช่วยให้ทั้งสองฝ่ายมีความร่วมมือกันในการแก้ไข

ขั้นที่ 4 แสวงหาและประเมินทางเลือก (Search for and Evaluation alternative Solutions) ขั้นนี้ต้องการคำตอบหรือทางเลือกที่เป็นที่พอใจและยอมรับของทั้งสองฝ่าย โดยปกติจะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งเมื่อมีการแก้ปัญหา โดยแก้ไขที่ตัวปัญหา และพยายามแก้ไขปัญหาก็สามารถดำเนินการได้ก่อนเป็นอันดับแรกหลังจากนั้นจึงแก้ปัญหาก็ยากต่อไป การแสวงหาคำตอบเกี่ยวข้องกับการสร้างและการประเมินคำตอบที่สร้างขึ้น ซึ่งในขั้นที่ 4 สามารถแยกออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ

1. สร้างคำตอบ คือกระบวนการในการรวบรวมคำตอบต่างๆ โดยการระดมความคิดจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งนั้นในการให้คำตอบหรือทางเลือกต่างๆ ที่จะใช้แก้ไขความขัดแย้ง ซึ่งต้องระลึกเสมอว่าไม่ควรมีคำตอบหรือทางเลือกน้อยเกินไป หรือมีเพียงทางเลือกเดียว การแก้ไขปัญหาก็จะต้องมีหลายทางเลือกเพื่อจะได้มีโอกาสเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

2. ประเมินคำตอบหรือประเมินทางเลือก คือกระบวนการในการหาคำตอบที่ดีที่สุดสำหรับแก้ปัญหาคือความขัดแย้ง ในการแก้ปัญหาคือความขัดแย้งแบบต่อสู้เพื่อเกิดผล ชนะ – แพ้ จะมองหาคำตอบที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง หรือฝ่ายตนเองมากที่สุด ส่วนการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งแบบสร้างสรรค์ จะพยายามอย่างยิ่งที่จะมองหาคำตอบสนองความต้องการของทั้งสองฝ่าย โดยระลึกอยู่เสมอว่าคำตอบหรือทางเลือกที่ดีที่สุดคือคำตอบที่ตอบสนองความต้องการสูงสุดของทั้งสองฝ่าย เป็นทางเลือกที่ทั้งสองฝ่ายพึงพอใจ ปราศจากความรู้สึกเป็นศัตรู หรือมีความรู้สึกว่าถูกเอาเปรียบ

ขั้นที่ 5 ตกลงและนำทางเลือกที่ดีที่สุด ไปใช้ (Agree upon and Implement the Best Solutions) จากขั้นที่ 4 เมื่อได้มีการประเมินทางเลือกที่สร้างขึ้นทุกทางเลือกแล้ว ก็จะต้องมีการทำการตกลงว่าใช้ทางเลือกทางใด โดยปกติจะเลือกจากผลการประเมินว่าทางเลือกที่ดีที่สุดควรเป็นทางเลือกที่ตัดสินใจแล้วว่าจะนำไปใช้ การทำข้อตกลงอาจทำในรูปของสัญญาซึ่งจะบอกสิทธิหน้าที่ของแต่ละฝ่ายตลอดจนสิ่งที่จะได้รับ ซึ่งต้องมีการเขียนไว้อย่างชัดเจน ถ้าตกลงไม่ชัดเจนการแก้ไขความขัดแย้งจะไม่เป็นผลสำเร็จ

หลังจากได้ข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับแล้ว แต่ละฝ่ายจะนำไปปฏิบัติ ในการปฏิบัติจะต้องมีการประเมินว่าเป็นไปตามข้อตกลงหรือไม่ ถ้าจำเป็นในระหว่างการปฏิบัติอาจมีการปรับปรุงข้อตกลงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น อาจมีการเจรจากันใหม่เพื่อแก้ไขและปรับปรุงข้อตกลงให้เกิดผลเป็นที่พึงพอใจของทุกฝ่ายและสามารถ ปฏิบัติได้โดยผลที่ได้ยึดหลัก ชนะ – ชนะ

ผลของการจัดการความขัดแย้ง

วิธีการแก้ไขปัญหาของความขัดแย้งอาจทำให้เกิดผลออกมา 4 ประการ ดังนี้

กรณีที่ 1 แพ้ – แพ้ (Lose – Lose) เกิดจากการแก้ปัญหาที่ทำให้เกิดการสูญเสียที่เลวร้ายกว่าความขัดแย้ง เช่น การที่บริษัทส่งปลดพนักงานที่มีความเชี่ยวชาญที่รู้ความลับของบริษัทในการผลิต ผลิตภัณฑ์ที่สำคัญ วิธีการที่ใช้แล้วให้ผล แพ้ – แพ้ ได้แก่ การหลีกเลี่ยง และการประจบประแจง ทั้งสองวิธีจัดอยู่ในกลุ่มนี้เพราะทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่ได้รับผลตามที่ต้องการที่ตั้งเป้าหมายไว้ ดังนั้นแม้จะดูเหมือนแก้ปัญหาแต่เป็นการแก้ปัญหาได้ขณะหนึ่งและอาจจะเกิดปัญหานั้นขึ้นได้อีกในระยะต่อมาเพราะสาเหตุที่แท้จริงของความขัดแย้ง ไม่ได้รับการแก้ไข

กรณีที่ 2 แพ้ – ชนะ และ ชนะ – แพ้ (Win – Lose and Lose – Win) ผลของการแก้ปัญหาความขัดแย้งบางครั้งจะทำให้ฝ่ายหนึ่งได้รับชัยชนะ ขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งแพ้หรือฝ่ายหนึ่งได้รับผลประโยชน์ขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งเสียผลประโยชน์หรือไม่ได้รับประโยชน์วิธีการจัดการความขัดแย้งที่จะได้ผล แพ้ – ชนะ หรือ ชนะ – แพ้ คือการบังคับ หรือการใช้เป้าหมายอื่นที่สำคัญกว่าวิธีการแก้ปัญหาเหล่านี้ไม่สามารถแก้สาเหตุของความขัดแย้งเพียงแต่ทำให้การขัดแย้งหมดไปในขณะนั้น ผลคือความขัดแย้งจะยังคงอยู่และจะเกิดขึ้นอีก

กรณีที่ 3 ชนะ – ชนะ (Win – Win) เป็นผลการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่พึงปรารถนามากที่สุด โดยทั้งสองฝ่ายมีความรู้สึกหรือได้รับผลในแง่ชนะทั้งสองฝ่าย นั่นคือการแก้ปัญหาแบบมุ่งที่จะให้ทุกฝ่ายตระหนักว่ามีอะไรผิดพลาดและต้องมีการแก้ไข การแก้ความขัดแย้งแบบชนะ – ชนะ เป็นการแก้ความขัดแย้งโดยการพิจารณาเหตุของความขัดแย้งและพยายามขจัดองค์ประกอบต่างๆ ที่จะทำให้ความขัดแย้งมีอยู่หรือเกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่า ด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการใช้ทรัพยากรในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติอย่างพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพงที่มีตัวแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่หลากหลายมาร่วมกันแบ่งปันและจัดสรรผลประโยชน์ในการใช้ประโยชน์จากน้ำพุร้อนสันกำแพง ความไม่เท่าเทียมกันในสิทธิการใช้ประโยชน์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงหลายฝ่ายที่มีเป้าหมายในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ความขัดแย้งก่อตัวขึ้นภายใต้การจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวที่ก่อตัวขึ้นจำเป็นต้องมีการจัดการความขัดแย้งในการบริหารจัดการน้ำพุร้อนสันกำแพง เพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์สูงสุด

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่” โดยมีวัตถุประสงค์การศึกษาดังนี้ 1) ศึกษาบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวร้อนน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ 2) ศึกษาความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวร้อนน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ 3) ศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวร้อนน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่และ 4) ศึกษาผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ แหล่งท่องเที่ยวร้อนน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ โดยผู้วิจัยได้แบ่งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

โซติมา เพชรอม (2550) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านสบวิน ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ จากผลการศึกษาพบว่า มีการกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนได้เขามามีบทบาทในการดูแลจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเองภายใต้สิทธิชุมชน ซึ่งส่งผลทำให้กลุ่มผลประโยชน์และผู้มีอิทธิพลในชุมชนพยายามสร้างอำนาจเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตน โดยการเข้าไปสานสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนเพื่อที่จะสร้างความชอบธรรมและสร้างภาพให้ความต้องการของกลุ่มเป็นสิ่งเดียวกับความต้องการของชุมชน

ทิวากร ศิริรัตน์ (2551) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีผลต่อการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีศึกษาองค์กรบริหารส่วนตำบลบริเวณท้ายน้ำ ลุ่มน้ำแม่ตาช้าง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ จากผลการศึกษาพบว่า สาเหตุความขัดแย้งมาจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากแบบยังชีพเป็นเชิงพาณิชย์และนโยบายสนับสนุนของรัฐ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินจากผู้ถือครองดั้งเดิมสู่นายทุนและสถานประกอบการ และด้วยความหลากหลายของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างอำนาจหน้าที่ และขอบเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์กรบริหารส่วนตำบลเป็นเงื่อนไขและอุปสรรคในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งการใช้น้ำ นอกจากนี้องค์การบริหารส่วนตำบลไม่สามารถใช้อำนาจหน้าที่ตามกฎหมายได้อย่าง

สมบูรณ์ และมีข้อจำกัดในเรื่องความซ้ำซ้อนทางกฎหมายกับหน่วยงานส่วนกลางของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจในการจัดการทรัพยากรยังคงเป็นของรัฐ

วิโรจน์ พาที (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การกระจายอำนาจและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลตำบลในเขตอำเภอกลางจังหวัดภูเก็ต จากการศึกษาพบว่า ชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกับทางเทศบาลในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่กระบวนการวางแผน การนำแผนไปปฏิบัติ ตลอดจนการติดตามประเมินผลการดำเนินงานด้านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทุกขั้นตอน ซึ่งหลังจากได้มีการกระจายอำนาจและสิทธิชุมชนที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนก็เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติและเกิดการปรับวิถีคิดใหม่ที่ว่าชุมชนต้องรับผิดชอบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนมากขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ยังพบว่าปัญหาของการกระจายอำนาจและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่พบในเทศบาล คือ ความซ้ำซ้อนของงาน บุคลากรในการดำเนินงานมีจำนวนไม่เพียงพอต่อภาระงานที่เพิ่มขึ้น และยังขาดความรู้ในเรื่องนั้นๆ ตลอดจนขาดงบประมาณในการดำเนินการ

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นระหว่างตัวแสดงที่เป็นรัฐกับชุมชนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่ถึงแม้จะมีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรให้แก่ชุมชนแล้ว อำนาจหลักในการจัดการทรัพยากรส่วนใหญ่ยังคงเป็นของรัฐ และยังมีกลุ่มผลประโยชน์ที่มีสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐมากกว่าชุมชนในพื้นที่เป็นย่อยที่ขับเคลื่อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและนำไปสู่ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการทรัพยากรร่วม

สุธิดา แจ่มประจักษ์ (2549) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรร่วมตามระบบสิทธิทรัพย์สินส่วนรวม กรณีศึกษาชุมชนบ้านห้วยหินดำ หมู่ 6 ต.วังยาว อ.ด่านช้าง จ. สุพรรณบุรี จากการศึกษาพบว่า แต่เดิมนั้นชาวบ้านจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง โดยใช้ฐานคิดจากวัฒนธรรมของชุมชน หลังจากนั้นรัฐก็ได้เริ่มเข้ามาจัดการทรัพยากรด้วยการอนุญาตให้สัมปทานไม้และสัมปทานเศรษฐกิจจนกระทั่งประกาศเขตอุทยานแห่งชาติพุเตยบริเวณที่ทำกินของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงมีการรวมกลุ่มตั้งองค์กรในการดูแลทรัพยากรภายใต้รูปแบบป่าชุมชน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือต่อรองให้รัฐยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น นอกจากนี้ชุมชนยัง

แสวงหาพันธมิตรเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองกับอุทยานให้ยอมรับสิทธิชุมชน ซึ่งส่งผลให้เกิดข้อตกลงในการผ่อนผันให้ชุมชนสามารถใช้พื้นที่ทำกินเดิมได้ จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรตามระบบสิทธิทรัพย์สินส่วนรวม ได้แก่ ชุมชน องค์กรป่าชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน และการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นจากเจ้าหน้าที่อุทยาน

เพ็ญพรรณ อินทป็นดี (2554) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอู้มผาง จากการศึกษาพบว่า ชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอู้มผางซึ่งถือเป็นผู้ทรงสิทธิชุมชน แต่ปัจจุบันกลับถูกจำกัดสิทธิในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยปัญหาที่เกิดขึ้นต่อชุมชนกะเหรี่ยงนั้นยังส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอู้มผางอีกด้วย ซึ่งสาเหตุของปัญหาดังกล่าวพบว่ามาจากการบังคับใช้กฎหมายว่าด้วยการป่าไม้ 3 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2535 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 และพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 โดยบทบัญญัติของกฎหมายเหล่านี้มีปัญหาความสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550 ในประเด็นสิทธิชุมชนและหลักประกันการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ กล่าวคือ กฎหมายว่าด้วยการป่าไม้ทั้ง 3 ฉบับไม่ยอมรับในฐานะผู้ทรงสิทธิชุมชน โดยใช้เหตุผลทางเทคนิคมาทำลายสิทธิธรรมชาติของชุมชนและหวงกัสิทธิในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ที่รัฐเพียงหน่วยเดียว

มัชฌิมา วชิระโพธิ์ (2553) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศักยภาพและข้อจำกัดของการจัดการร่วมในโครงการจัดการ ภูมิศึกษาเครือข่ายคณะกรรมการลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ-แม่ตะ อําเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่า โครงการจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วม มีกระบวนการที่นำเอาปัญหาและความต้องการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่ายมาพิจารณาร่วมกัน เพื่อแสวงหาแนวทางที่เป็นไปได้มากที่สุดในการคุ้มครองและฟื้นฟูระบบนิเวศ พร้อมกับการทำให้ระบบผลิตและวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ที่มีความมั่นคงขึ้น แต่แม้จะเป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นได้จริง แต่ก็ยังพบปัญหาและอุปสรรค คือ พื้นที่ที่มีความซับซ้อนในแง่มิติของปัญหาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่หลากหลายฝ่าย ซึ่งสิ่งนี้ต้องการระบบการจัดการและการประสานงานที่ดีในทุกกระดับ นอกจากนี้ยังต้องปรับในด้านอุดมการณ์ความเชื่อ ด้านนโยบาย ด้านวัฒนธรรมองค์กรของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ยืนบนฐานของวิถีคิดและมีจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติเดียวกัน

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและจัดการทรัพยากรร่วม จะเห็นได้ว่าชุมชนพยายามจัดตั้งองค์กรในการดูแลทรัพยากรเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐ

เนื่องจากถูกจำกัดสิทธิในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้รัฐยอมรับในสิทธิชุมชนและเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตน แม้รัฐจะพยายามสร้างการจัดการทรัพยากรร่วมกันให้เกิดขึ้นแต่ก็ยังไม่มีการกระจายสิทธิในการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเท่าเทียมเนื่องจากรัฐยังคงกีดกันสิทธิตามธรรมชาติของชุมชนโดยการให้สิทธิอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเหนือสิทธิชุมชน

กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง และการจัดการความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการทรัพยากรร่วม

ปรัชญา ปิ่นขันชงศ์ (2553) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งจากการใช้ที่ดินในพื้นที่ป่าอนุรักษ์โดยการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ร่วมกับการกำหนดแนวเขตการใช้ที่ดินแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาบ้านห้วยส้มป่อย ตำบลดอยแก้ว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่า สาเหตุความขัดแย้งเกิดจากมีการใช้ที่ดินที่ขาดมาตรการอนุรักษ์และขัดต่อกฎหมาย การเกิดอคติระหว่างชุมชนต้นน้ำและท้ายน้ำ การแย่งชิงทรัพยากรน้ำระหว่างคนในพื้นที่ต้นน้ำและท้ายน้ำ และชาวบ้านถูกจำกัดพื้นที่ทำกินและการใช้ประโยชน์จากป่าจากการประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและพื้นที่อุทยานแห่งชาติ จึงมีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นโดยการรวมกลุ่มภายในชุมชนและระดับชุมชนเพื่อสร้างเครือข่าย เพื่อเพิ่มอำนาจในการไกล่เกลี่ยหรือต่อรอง และมีการตั้งองค์กรภายนอกมาเป็นแนวร่วมเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของเครือข่าย แต่มีข้อจำกัดคือ การขาดการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและรัฐหรือคู่ขัดแย้งด้วยตนเอง ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชน

เอมอร สุขสวัสดิ์อำนาจ (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการความขัดแย้งในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติของบ้านพรสวรรค์ ตำบลม่วงเปา อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่า ความขัดแย้งในพื้นที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติของชาวบ้านจากการขยายที่ดินทำกิน การขยายตัวของชุมชน การเข้าแทรกแซงของกลุ่มบุคคลภายนอกเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากความขัดแย้งที่เกิดขึ้น การแอบอ้างของกลุ่มบุคคลอื่นที่มีความต้องการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ข้อพิพาท รวมไปถึงการต่อสู้ของแต่ละฝ่ายเพื่อให้ได้มาซึ่งจุดหมายหมายของฝ่ายตนจนนำไปสู่ความขัดแย้งในที่สุด ซึ่งผลของการจัดการความขัดแย้งในพื้นที่นั้น แม้ว่าจะมีการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและชาวบ้านเพื่อใช้วิธีประนีประนอมปัญหาระหว่างกัน แต่ต่อมาจนถึงปัจจุบันกลับเกิดปัญหาความขัดแย้งทวีความรุนแรงมากขึ้น โดยภาครัฐเปลี่ยนมาใช้อำนาจในฐานะผู้ถือกฎหมายในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจนส่งผลให้ประสิทธิภาพการจัดการความขัดแย้งไม่ประสบผลสำเร็จ

กิตติศักดิ์ รัตนกระจำศรี (2552) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการทำแนวเขตการใช้ที่ดินอย่างมีส่วนร่วมเพื่อจัดการความขัดแย้งในเขตป่าอนุรักษ์ กรณีศึกษาหมู่บ้านหินเหล็กไฟ ตำบลดอย

แก้ว อำเภอยอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จากผลการศึกษาพบว่า เงื่อนไขที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหามลพิษที่เกิดจากการที่ทุกฝ่ายเห็นว่าประเด็นปัญหาเป็นประเด็นร่วม โดยเฉพาะการซ้อนทับของแนวคิดที่ดินระหว่างที่ดินของชุมชนกับรัฐ และความร่วมมือพหุภาคีในการแก้ไขปัญหามลพิษ พัฒนาการมาจากโครงการนำร่องที่ดำเนินการร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐกับองค์กรภาคเอกชน แต่กระบวนการแก้ไขปัญหามลพิษที่ผ่านมาทั้งการใช้อำนาจรัฐและการใช้อำนาจชุมชนเป็นฐานในการแก้ไขปัญหามลพิษนั้นไม่สามารถแก้ไขปัญหามลพิษในพื้นที่ได้ เนื่องจากต่างฝ่ายต่างใช้แนวทางของตนเองเป็นหลักซึ่งไม่สามารถสร้างการยอมรับระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้องได้

ณัฐวุฒิ พิมพ์ลัดดา (2551) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้งของทรัพยากรป่าไม้โดยการจัดการร่วม กรณีศึกษาบ้านห้วยขุ่น ตำบลคอยแก้ว อำเภอยอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่า สาเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นนั้นมาจากความกดดันของการใช้ที่ดิน จากผลของนโยบายการจัดการพื้นที่ป่าของรัฐผนวกกับการผลิตเชิงพาณิชย์ที่มากขึ้น จนเมื่อถึงจุดหนึ่งรัฐได้ปรับเปลี่ยนนโยบายโดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหามลพิษ จึงเริ่มถึงจุดเปลี่ยนของการจัดการทรัพยากรและลดข้อขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร และพบว่าการจัดการแบบมีส่วนร่วมเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอที่จะจัดการกับข้อขัดแย้ง โดยการจัดการแบบมีส่วนร่วมจำเป็นต้องให้เกิดการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่าย และการใช้ข้อมูลในเชิงประจักษ์เข้ามาใช้เป็นข้อมูล

โสรัถย์ ดิษฐประยูร (2549) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความเป็นพลวัตของความขัดแย้งของผู้นำหลายฝ่ายในกลุ่มน้ำแม่ศึก อำเภอยอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่า ข้อขัดแย้งเรื่องน้ำเป็นผลมาจากการใช้ที่ดินทางกายภาพเพื่อการผลิตอย่างเข้มข้น มีการอ้างสิทธิเหนือที่ดินและน้ำทั้งเชิงเดี่ยว เชิงซ้อน และแบบเปิดเสรีแล้วแต่สถานการณ์ เพื่อเป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งของตนทำให้เป็นการเพิ่มหรือลดข้อขัดแย้งให้กับฝ่ายอื่น ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะมีปฏิบัติการหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับจุดยืน เดิมพัน ฐานอำนาจและการใช้อำนาจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละฝ่ายซึ่งไม่เท่ากัน จึงมีการขับเคลื่อนทางอำนาจของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อฐานทรัพยากรในการผลิตเป็นสำคัญ โดยทำให้อีกฝ่ายยอมจำนนต่ออำนาจเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากร

จากงานวิจัยเกี่ยวกับความขัดแย้ง และการจัดการความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและจัดการทรัพยากรร่วม จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมีสาเหตุมาจากการแย่งชิงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากร การใช้อำนาจรัฐและการใช้อำนาจชุมชนที่มีเป้าหมายแตกต่างกัน อีกทั้งยังมีการแทรกแซงของกลุ่มบุคคลภายนอกเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ทำให้การจัดการแบบมีส่วนร่วมเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะจัดการกับปัญหามลพิษที่เกิดขึ้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework)

ในการดำเนินการวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่” โดยผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อ 1) ศึกษาบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ 2) ศึกษาความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ 3) ศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และ 4) ศึกษาผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ จากวัตถุประสงค์ในการวิจัย ผู้วิจัยทบทวนวรรณกรรมจากทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งได้กรอบแนวคิดในการทำการศึกษาดังนี้

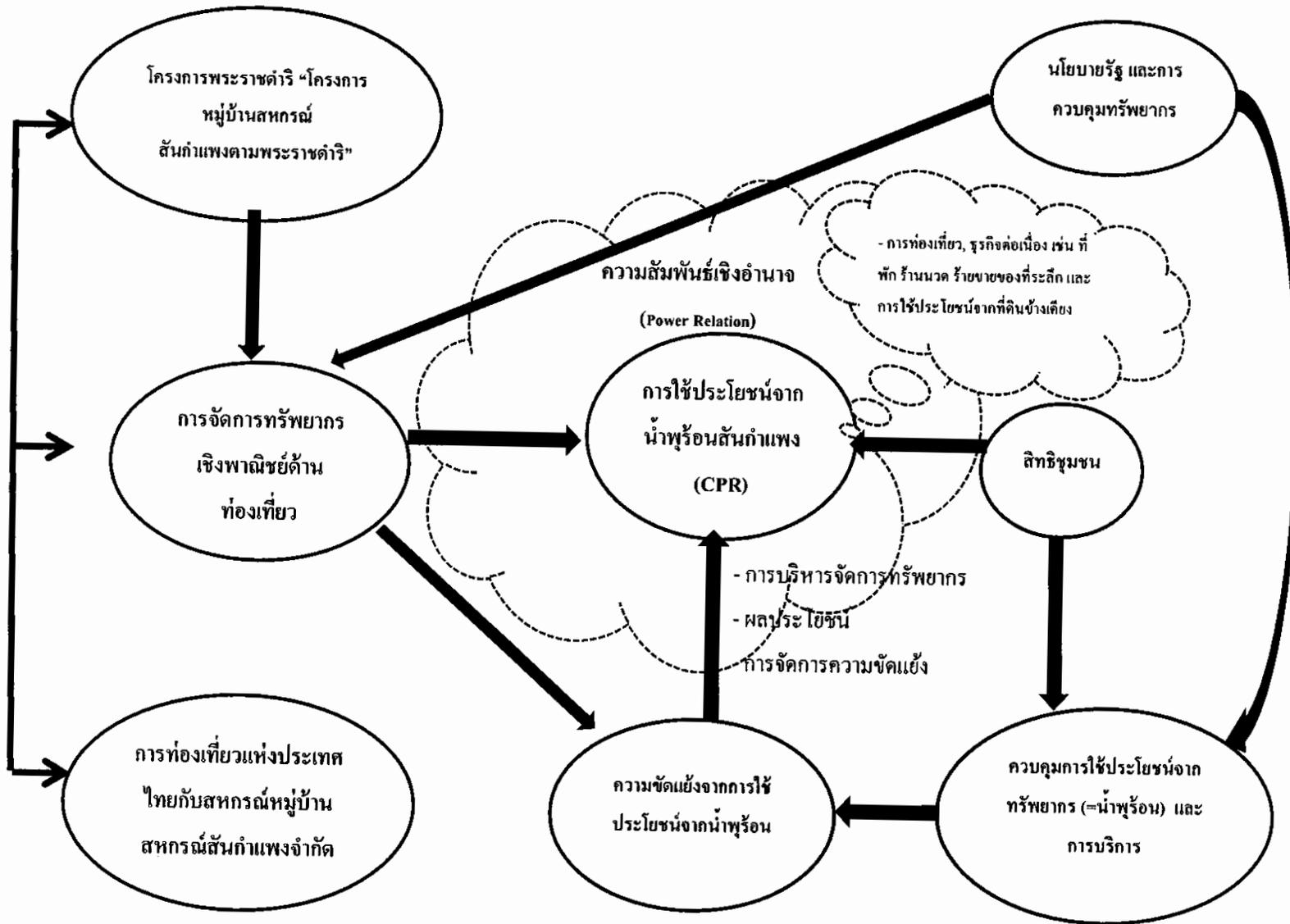
“อำนาจ” เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกันของมนุษย์ ที่ถูกชักจูงขึ้นมาตามกรอบคลุมสังคมทั้งสังคมไว้ด้วยกัน อำนาจแม้จะเกิดขึ้นโดยธรรมชาติแต่การดำรงอยู่ของอำนาจจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีทั้งลักษณะเท่าเทียมกันและเหลื่อมล้ำกัน ทั้งนี้เพราะเหตุอันเนื่องมาจากทรัพยากรแห่งอำนาจของบุคคลแตกต่างกัน ซึ่งปัจจุบัน โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจของสังคมไทยได้พัฒนาไปในลักษณะรัฐเหนือสังคม รัฐจึงเป็นตัวตั้งและสังคมจึงเป็นตัวตาม

ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรส่วนใหญ่จะเกิดจากการเข้าใจความหมายของสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรต่างกัน ด้านหนึ่งจะมีวิถีคิดเกี่ยวกับสิทธิ ที่ผูกติดกับตัวทรัพยากรและพื้นที่ บนพื้นฐานของความเป็นเจ้าของ คือ รัฐหรือปัจเจกชนให้ความสำคัญกับการจัดการเชิงเดี่ยว และใช้วิธีการเดียวกันกับทรัพยากรทุกชนิด ขณะที่อีกด้านหนึ่งนั้นจะมีวิถีคิดเกี่ยวกับสิทธิในแง่การเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตามบริบทระบบนิเวศ วัฒนธรรม สังคม การเมือง และเศรษฐกิจที่มีความหลากหลายซับซ้อน ดังนั้นจึงเกิดการจัดการเชิงซ้อนและการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร เพื่อเป้าหมายความเป็นธรรมในสังคม และการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ซึ่งการเข้าใจความหมายที่ต่างกันทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบันเป็นความขัดแย้งที่เป็นผลพวงจากการแย่งชิงทรัพยากรและปัญหาการจัดการกับทรัพยากรที่เกิดจากการจัดการของรัฐที่ไม่มีดุลยภาพ ดังนั้นจึงต้องมีการนำเครื่องมือมาช่วยลดปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว กระบวนการจัดการความขัดแย้งจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการบรรเทาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรร่วม เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่ากระบวนการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้มากหรือน้อย ถ้ากระบวนการจัดการความขัดแย้งสามารถจัดการกับปัญหาความขัดแย้งได้มาก (ผลลัพธ์

ทางบวก) ก็จะส่งผลกระทบต่อแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการความขัดแย้งในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการจัดการทรัพยากรร่วมในพื้นที่ให้เหลือความขัดแย้งน้อยที่สุดหรือหมดไป หรือถ้ากระบวนการจัดการความขัดแย้งสามารถจัดการกับปัญหาความขัดแย้งได้น้อย (ผลลัพธ์ทางลบ) ก็

จะส่งผลกระทบต่อแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการความขัดแย้งในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการจัดการทรัพยากรร่วมในพื้นที่ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของการจัดการความขัดแย้งให้มากขึ้น

ในกรณีแหล่งท่องเที่ยวพื้ร้อนสันกำแพง ถือเป็นพื้นที่ทรัพยากรร่วมที่ได้มีการสร้างข้อตกลงระหว่างชุมชน สหกรณ์หมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โครงการหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงตามพระราชดำริ ภายใต้ นโยบายรัฐในการควบคุมทรัพยากรและควบคุมการใช้ประโยชน์ในการดูแลจัดการทรัพยากรและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว โดยการจัดการร่วมกันระหว่างหลายภาคส่วน เพื่อกระจายสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้แก่กลุ่มผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวพื้ร้อนสันกำแพง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวร่วมกัน โดยมีอำนาจในเชิงสิทธิชุมชนของชุมชนในพื้นที่อำนาจในเชิงนโยบายรัฐ และอำนาจในเชิงการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามนโยบายรัฐที่ทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรเชิงพาณิชย์ เข้ามาเกี่ยวข้องในการมีส่วนร่วมในการจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมด้วย ก่อให้เกิดมุมมองและเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกัน จึงก่อให้เกิดความขัดแย้งในการจัดสรรและแบ่งปันผลประโยชน์จากการจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าว รวมถึงความไม่เท่าเทียมของการใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวระหว่างรัฐ (นโยบาย) คณะกรรมการบริหาร (อำนาจตามนโยบายรัฐ) และชุมชน (สิทธิชุมชน) ซึ่งการจัดการร่วมจะสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือหรือวิธีการในการลดปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวพื้ร้อนสันกำแพงที่มีความซับซ้อนทางความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหลากหลายมิติ ผู้วิจัยจึงสรุปมาเพื่อให้เข้าใจได้ชัดเจนขึ้นดังแผนภาพกรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาน้ำพุร้อนสันกำแพง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อ 1) ศึกษาบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ 2) ศึกษาความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ 3) ศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่และ 4) ศึกษาผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วมและกระบวนการจัดการความขัดแย้งของพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง โดยใช้วิธีการวิจัยแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยในการศึกษาไว้ดังนี้

1. วิธีการศึกษาและขั้นตอนการศึกษา
2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
3. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา
4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
5. การวิเคราะห์ข้อมูล
6. แผนระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย

วิธีการศึกษาและขั้นตอนการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาน้ำพุร้อนสันกำแพง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่” ผู้วิจัยมีขั้นตอนในการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมข้อมูลที่ต้องการมากที่สุดและน่าเชื่อถือมากที่สุด ดังนี้

1. ศึกษาเรื่องราวจากเอกสาร (Document Research) จะศึกษาจากเอกสารเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง และรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจะศึกษา ทบทวนวรรณกรรม เอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ ตำราเอกสารต่างๆ รายงาน การศึกษาวิจัย รายงานตลอดจนบทความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดการความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรร่วมในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาของพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ได้แก่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยแม่โจ้ หอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รวมถึงข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต แล้วจึงรวบรวมสรุปเนื้อหาและประเด็นที่สำคัญเพื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้รับจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ทั้งนี้เพื่อให้การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นไปโดยความถูกต้อง แม่นยำ และเชื่อถือได้

2. การวิจัยภาคสนาม (Field Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) ที่เป็นข้อมูลที่ได้จากต้นตอจริงๆ ทั้งที่เป็นเอกสารและจากการบอกเล่าเรื่องราวของผู้ที่อยู่ในพื้นที่ เพื่อสำรวจตรวจสอบความเป็นไปได้ในการทำวิจัย และเพื่อให้ได้ข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) ซึ่งเพื่อให้ง่ายแก่การเข้าถึงกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ขั้นตอนในการทำวิจัยภาคสนามมีดังนี้

2.1 การทำความรู้จักกับพื้นที่ โดยการทำความรู้จักกับผู้ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) ได้แก่ สหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด และคณะกรรมการดำเนินงานธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง รวมทั้งกลุ่มชุมชนและชาวบ้านน้ำพุร้อนสันกำแพง ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ฮอน จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเป็นการแสดงตนและชี้แจงวัตถุประสงค์ในการเข้ามาในพื้นที่ และถือเป็นการขออนุญาตในการเข้ามาทำงาน รวมไปถึงการเข้าไปฝังตัวเพื่อการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation observation) จากนั้นจะต้องศึกษาข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชน เช่น วิถีชีวิตและการดำรงชีวิต ระบบความเชื่อ และค่านิยม เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะช่วยในการกำหนดรูปแบบในการทำงานในพื้นที่ได้ง่ายขึ้น

3. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ที่มามีการกำหนดเกี่ยวกับคำถามและลำดับขั้นตอนของการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า โดยเข้าไปสอบถามพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยใช้ลักษณะของคำถามแบบปลายเปิด เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้มีโอกาสแสดงความ

คิดเห็นและให้คำตอบตามอิสระภายใต้กรอบคำถามที่กำหนด เป็นการพูดคุยกันตามธรรมชาติ (Naturalistic Inquiry)

4. การประชุมกลุ่ม (Small Group Discussion) ซึ่งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่มประมาณ 4-8 คน ซึ่งเลือกมาจากประชากรเป้าหมายที่กำหนดไว้ ทั้งนี้ตัวผู้ศึกษาเองได้ยึดหลักการที่เป็นกลาง เพื่อมุ่งพิจารณาและทำความเข้าใจเหตุการณ์ทั้งจากมุมมองของคนภายนอกและภายในเหตุการณ์ ซึ่งในขณะที่ทำการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ศึกษาจะขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลหลักฉบับที่ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มผู้บริหารกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง เป็นกลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการทรัพยากรร่วมในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง สหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด และคณะกรรมการกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง นอกจากนี้ยังหมายถึงเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมดังกล่าวด้วย ประกอบด้วย

- ผู้จัดการกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง
- ผู้บริหาร โครงการสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด
- ผู้ประกอบการร้านค้าภายในน้ำพุร้อนสันกำแพง
- พนักงานของกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง

2. กลุ่มชุมชน ชาวบ้าน และผู้นำชุมชนในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ เป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณน้ำพุร้อนสันกำแพงที่มีส่วนได้ส่วนเสียและไม่มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการทรัพยากรร่วม ประกอบด้วย

- กำนันและผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 7 และ 8 ตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

- ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านสหกรณ์

- ชาวบ้านในชุมชนตำบลบ้านสหกรณ์ หมู่ 7 และ 8 อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

เชียงใหม่

- ผู้ประกอบการธุรกิจโดยรอบพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแบบสัมภาษณ์แบบปลายเปิด (Opened-Ends Interview) ที่กำหนดประเด็นดังนี้

1. แบบสัมภาษณ์สำหรับผู้บริหาร โครงสร้างธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรร่วม ประเด็นคำถามจะเน้นประเด็นเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง การจัดการอย่างมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว

2. แบบสัมภาษณ์สำหรับชุมชน ชาวบ้าน และผู้นำชุมชนในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วยอายุ อาชีพ จำนวนปีที่อาศัย โดยประเด็นคำถามจะเน้นประเด็นเรื่องบริบทและพัฒนาการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรร่วม สิทธิชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

เครื่องมืออื่นๆ ที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย ได้แก่ กล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียง คอมพิวเตอร์ เป็นต้น

ตาราง 1 ความสอดคล้องของคำถามวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย และเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

คำถามการวิจัย	วัตถุประสงค์การวิจัย	เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา
1. บริบทและพัฒนาการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพงมีความเป็นมาอย่างไร	1) ศึกษาบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่	1. การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) 2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) 3. การประชุมกลุ่ม (Small Group Discussion) 4. การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation)

ตาราง 1 (ต่อ)

<p>2. การจัดการความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพงเป็นอย่างไร การจัดการทรัพยากรร่วมมีส่วนในการแก้ไขปัญหาหรือลดความขัดแย้งอย่างไร</p>	<p>2) ศึกษาความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอ สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่</p>	<p>1. การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) 2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) 3. การประชุมกลุ่ม (Small Group Discussion) 4. การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation)</p>
<p>3. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างไร มีการทับซ้อนในความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือไม่ อย่างไร</p>	<p>3) ศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอ สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่</p>	<p>1. การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) 2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) 3. การประชุมกลุ่ม (Small Group Discussion) 4. การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation)</p>
<p>4. ผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง และการจัดการทรัพยากรร่วมเป็นอย่างไร ทั้งในมิติของการใช้ทรัพยากรบนฐานสิทธิชุมชน การใช้ประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์และความยั่งยืนของทรัพยากร</p>	<p>4) ศึกษาผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอ สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่</p>	<p>1. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) 2. การประชุมกลุ่ม (Small Group Discussion) 3. การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation)</p>

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ใช้ในการศึกษาค้างนี้ มีดังนี้

1. การศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วม การจัดการความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรร่วม

2. การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นการสร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการศึกษา และซักถามแต่ละบุคคลจากกลุ่มตัวอย่างในแต่ละกลุ่มแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) และการสุ่มตัวอย่างแบบสโนว์บอลล์ (snowball sampling) โดยใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิดตามกลุ่มเป้าหมายทั้ง 2 กลุ่ม ดังนี้

2.1 กลุ่มผู้บริหาร โครงสร้างธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง

2.2 กลุ่มชุมชน ชาวบ้าน และผู้นำชุมชนในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพง

การสนทนากลุ่มตามธรรมชาติ เป็นการสนทนาที่ไม่เจาะจงสถานที่ ไม่มีโครงสร้างในการสนทนาและผู้เข้าร่วมสนทนา

3. การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participation observation and non-participation) เป็นวิธีการที่ผู้วิจัยจะเข้าไปในพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัยเพื่อสังเกตพฤติกรรมของคนในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยจะเลือกใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบบรรยายและพรรณนาความ โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม มาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิชุมชน/สิทธิเชิงซ้อน ความขัดแย้ง และการจัดการความขัดแย้ง โดยพิจารณาความสมบูรณ์หรือความอึดตัวของข้อมูล โดยดูจากวัตถุประสงค์ของการศึกษาและกรอบแนวคิด และจะใช้กระบวนการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยวิธีการวิเคราะห์พัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ (Structural-Historical Approach) เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการและพลวัตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการบริหารจัดการน้ำพุร้อนสันกำแพง

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยตรวจสอบความเที่ยงตรง (Validity) ของข้อมูล ด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ซึ่งเป็นการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล โดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น ใช้วิธีสังเกตควบคู่ไปกับการซักถาม

ผู้วิจัยนำข้อมูลไปวิเคราะห์ โดยการวิเคราะห์เชิงบรรยายเนื้อหา (Content analysis) เพื่อหาข้อสรุปในประเด็นที่ต้องการ โดยการอ่านซ้ำของข้อมูลของผู้วิจัยเก็บรวบรวมมา และเป็นการอ่านด้วยทักษะพื้นฐานของผู้วิจัยเอง ในขณะที่อ่านข้อมูลนั้นผู้วิจัยตีความควบคู่ไปด้วย โดยใช้หลักการตีความที่เป็นจริงมากที่สุด คือ จริงตามที่ประชากรให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัย เพื่อให้ได้บริบท (Content) อันหมายถึงผู้วิจัยจะได้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเด็นที่ต้องการศึกษา จากนั้นดำเนินการแยกประเภทหลังจากได้สาระสำคัญของปรากฏการณ์ สาระสำคัญในแต่ละประเด็นจะเป็นหัวข้อ (Heading) หรือครรชนี (Index) ของเรื่องที่ผู้ศึกษาต้องการ โดยที่ผู้ศึกษาพิจารณาอีกครั้งว่าสาระสำคัญในแต่ละประเด็นที่สรุปมาทั้งหมดมีประเด็นไหนบ้างที่มีสาระสำคัญซ้ำกันที่รวมประเด็นที่เหมือนกันไว้ด้วยกัน โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative analysis) คือ การจับประเด็น 2 ประเด็นมาเปรียบเทียบโดยไม่ต้องสนใจว่าเหมือนกันหรือไม่ แล้วอ่านซ้ำอีกครั้งหนึ่ง แล้วจับประเด็นที่เหมือนกันไว้ในพวกเดียวกัน และวิเคราะห์ข้อมูล โดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Inductive Method) ที่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์ที่จัดบันทึกไว้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง ความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง และผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง ผลการศึกษาแบ่งเป็น 4 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

ตอนที่ 2 ความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

ตอนที่ 3 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

ตอนที่ 4 ผลของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

ตอนที่ 1 บริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

บริบททั่วไปของตำบลบ้านสหกรณ์

โครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพง ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ (ปัจจุบันเป็นตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่) เป็นโครงการพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรผู้ยากจนซึ่งไม่มีที่ดินทำกินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง ให้มีที่ดินทำกินในรูปของหมู่บ้านสหกรณ์ โดยสิทธิทำกินของสมาชิกสหกรณ์เป็นมรดกตกทอดสู่ลูกหลาน แต่กรรมสิทธิ์ที่ดินยังคงเป็นกรรมสิทธิ์ของหมู่บ้านสหกรณ์

การดำเนินงานโครงการได้เริ่มตั้งแต่ปีพ.ศ.2518 มีคณะกรรมการบริหารโครงการประกอบด้วย ๔ หน่วยงาน ประกอบด้วย หุตะสิงห์ องค์กรมนตรีเป็นประธานกรรมการ (ปัจจุบัน พลอากาศเอกชลิต พุกผาสุก องค์กรมนตรีเป็นประธานกรรมการ) มีปลัดกระทรวงมหาดไทยและปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นรองประธาน และกรรมการอื่นๆ ประกอบด้วยอธิบดีกรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

กับการปฏิรูปที่ดินในสังกัดกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ กรรมการผู้จัดการใหญ่ธนาคารกรุงไทยจำกัด ผู้อำนวยการปฏิบัติงานภาคสนามอีก 1 ชุด ประกอบด้วยผู้อำนวยการปฏิบัติงานสนามและเจ้าหน้าที่ในสังกัดสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท มีหน้าที่รับผิดชอบเป็นศูนย์กลางการประสานงานการปฏิบัติงานในกิจกรรมต่างๆ ของสหกรณ์และดูแลให้คำแนะนำ ฝึกอบรมให้แก่เกษตรกรในการประกอบอาชีพ การพัฒนาสังคมให้สามารถดำเนินไปในรูปแบบของสหกรณ์ ดังภาพ

ภาพ 2 โครงสร้างโครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพง

ต่อมาในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2524 โครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพงได้จดทะเบียนเป็นสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด เพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายเดิมที่กำหนดไว้ และคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบให้กำหนดระยะเวลาสิ้นสุดโครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพงจนถึงสิ้นปีงบประมาณ พ.ศ.2529 เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ.2529 ให้สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทประสานงานกับจังหวัดเชียงใหม่ในการพิจารณาพัฒนาหมู่บ้านของโครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพงให้เป็นไปตามระบบการพัฒนาชนบทของแผนพัฒนาจังหวัดตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการพัฒนาชนบท พ.ศ.2524 และการประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ.2542 ได้ยกฐานะให้สภาตำบลบ้านสหกรณ์ขึ้นเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านสหกรณ์และโอนบรรดางบประมาณ ทรัพย์สิน สิทธิ สิทธิเรียกร้องหนี้และเจ้าหน้าที่ของตำบลบ้านสหกรณ์ไปเป็นขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านสหกรณ์เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2542

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ มีหมู่บ้านอยู่ในความรับผิดชอบจำนวน 8 หมู่บ้าน ประชากรในตำบลบ้านสหกรณ์ ส่วนใหญ่จะอพยพมาจากต่างอำเภอและต่างจังหวัด เช่น อำเภอดอยสะเก็ด อำเภอพร้าว อำเภอเมือง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดน่าน จังหวัดเชียงราย จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง จังหวัดกำแพงเพชร จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดแม่ฮ่องสอนและจังหวัดพะเยา

ปัจจุบันรัฐบาลมีการปฏิรูประบบราชการตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวง กรม พ.ศ.2545 มีผลทำให้กรมเร่งรัดพัฒนาชนบทและ โอนภารกิจ โครงการหมู่บ้านสหกรณ์ อำเภอสันกำแพงให้กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เพื่อให้การดำเนิน โครงการฯ บรรลุผลตามพระราชประสงค์ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จึงเสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อแต่งตั้งคณะกรรมการบริหาร โครงการชุดใหม่และคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ.2546 โดยมี ฯพณฯ องคมนตรี พลอากาศเอก กำธน สินธวานนท์ เป็นประธาน รองประธานกรรมการ คือ ปลัดกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ คณะกรรมการประกอบไปด้วยผู้อำนวยการสำนักงบประมาณเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อธิบดีกรมการปกครอง อธิบดีกรมชลประทาน อธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ อธิบดีกรมป่าไม้ อธิบดีกรมตรวจบัญชีสหกรณ์ อธิบดีกรมทางหลวงชนบท อธิบดีกรมทรัพยากรน้ำ อธิบดีกรมปศุสัตว์ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยมีอธิบดีกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการเป็น

กรรมการและเลขานุการและมีกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ 4 ท่าน คือ ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 10 และสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่

ที่ตั้งและอาณาเขต

ตำบลบ้านสหกรณ์ มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 36.15 กิโลเมตร (22,591 ไร่) เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ และอยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ประมาณ 45 กิโลเมตร มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน
ทิศใต้	ติดต่อกับ ตำบลออนใต้ ตำบลร่องวัวแดง อำเภอสันกำแพง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ ตำบลออนเหนือ ตำบลออนกลาง อำเภอแม่ออน
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง

ภาพ 3 แสดงที่ตั้งของตำบลบ้านสหกรณ์

ภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศของตำบลบ้านสหกรณ์เป็นที่ราบเชิงเขาอยู่สูงกว่าน้ำทะเลประมาณ 380 เมตร พื้นที่ราบลาดเอียงไปทางใต้ของตำบลใช้ประโยชน์ในการทำสวน พืชไร่ ไม้ผล เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลักเพราะในพื้นที่ตำบลบ้านสหกรณ์นั้นไม่มีแม่น้ำไหลผ่าน

จะมีแต่สระเก็บน้ำที่ทางสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทเป็นผู้สร้างในแต่ละหมู่บ้านเท่านั้น ซึ่งในฤดูแล้งนั้นมีน้ำไม่เพียงพอสำหรับการเกษตรและมีสภาพแห้งแล้ง

เขตการปกครอง

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านสหกรณ์ มีจำนวนหมู่บ้านในเขตพื้นที่จำนวน 8 หมู่บ้าน ได้แก่

หมู่ที่ 1 บ้านสหกรณ์ 1	ผู้ใหญ่บ้าน นายจิรภัทร์ จันทา
หมู่ที่ 2 บ้านสหกรณ์ 2	ผู้ใหญ่บ้าน นายประเสริฐ ดันคำ
หมู่ที่ 3 บ้านสหกรณ์ 3	ผู้ใหญ่บ้าน นายบุญส่ง ท้าวคำ
หมู่ที่ 4 บ้านสหกรณ์ 4	ผู้ใหญ่บ้าน นายทองอินทร์ สุภาพล
หมู่ที่ 5 บ้านสหกรณ์ 5	ผู้ใหญ่บ้าน นายทองสุข มาทา
หมู่ที่ 6 บ้านสหกรณ์ 6	ผู้ใหญ่บ้าน นายอินทร ไชยศิลป์
หมู่ที่ 7 บ้านโป่งหอม	ผู้ใหญ่บ้าน นายศรีมูล ปวงอาจ
หมู่ที่ 8 บ้านโป่งนก	กำนัน วันชัย ธรรมศรี

ประชากร

ประชาชนตำบลบ้านสหกรณ์มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ส่วนใหญ่เป็นสังคมชนบท มาจากหลายพื้นที่แต่อยู่ด้วยกันมานาน มีความเอื้ออาทรกัน ประชาชนนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ มีประชาชนในแต่ละหมู่บ้าน ดังนี้ (ข้อมูล ณ วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2556)

ตาราง 2 จำนวนประชากรตำบลบ้านสหกรณ์

หมู่ที่	ชื่อบ้าน	จำนวนประชากร			จำนวนครัวเรือน
		ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม (คน)	
1	บ้านสหกรณ์ 1	253	270	523	216
2	บ้านสหกรณ์ 2	347	375	722	335
3	บ้านสหกรณ์ 3	193	171	364	125
4	บ้านสหกรณ์ 4	212	216	428	173
5	บ้านสหกรณ์ 5	128	122	250	89
6	บ้านสหกรณ์ 6	164	177	341	120

ตาราง 2 (ต่อ)

7	บ้านสหกรณ์ 7	200	209	409	182
8	บ้านสหกรณ์ 8	98	109	201	97
	รวม	1,595	1,643	3,238	1,337

บริบททั่วไปของน้ำพุร้อนสันกำแพง

พื้นที่บริเวณของน้ำพุร้อนสันกำแพงตั้งอยู่ในโครงการหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพง ตามพระราชดำริ ซึ่งเป็นโครงการตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะช่วยเหลือเกษตรกรที่มีฐานะยากจน ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ให้ได้ถือครองที่ดินเพื่ออยู่อาศัยและทำการเกษตรในรูปหมู่บ้านสหกรณ์ เพื่อเป็นการสนองพระราชดำริ กระทรวงมหาดไทย โดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทและกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยกรมป่าไม้ ได้มีความเห็นร่วมกันว่าเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดทางภาคเหนือ ได้แก่ อำเภอดอยสะเก็ด อำเภอพร้าว อำเภอเมือง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดน่าน จังหวัดเชียงราย จังหวัดลำพูน จังหวัดลำปาง จังหวัดกำแพงเพชร จังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดพะเยา ที่ยากจนไม่มีที่ทำกินเป็นของตนเอง หรือมีแต่เพียงเล็กน้อยไม่พอที่จะประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัว สมควรที่จะได้รับการช่วยเหลือให้มีที่ทำกินตามแนวพระราชดำริ จึงได้เสนอโครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อประมาณปลายปี พ.ศ.2518 โดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทได้ขอใช้พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมบริเวณตำบลออนหลวย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ จากกรมป่าไม้ จำนวน 22,296.25 ไร่ เป็นที่ตั้งโครงการฯ เพื่อจัดสรรให้ราษฎรเข้าทำประโยชน์และได้รับอนุญาตจากกรมป่าไม้ เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2520 โดยสมาชิกได้รับการจัดสรรที่ดินเป็นที่อยู่อาศัย ครอบครัวละ 200 ตารางวาและที่ดินสำหรับการเกษตรครอบครัวละ 4-7 ไร่

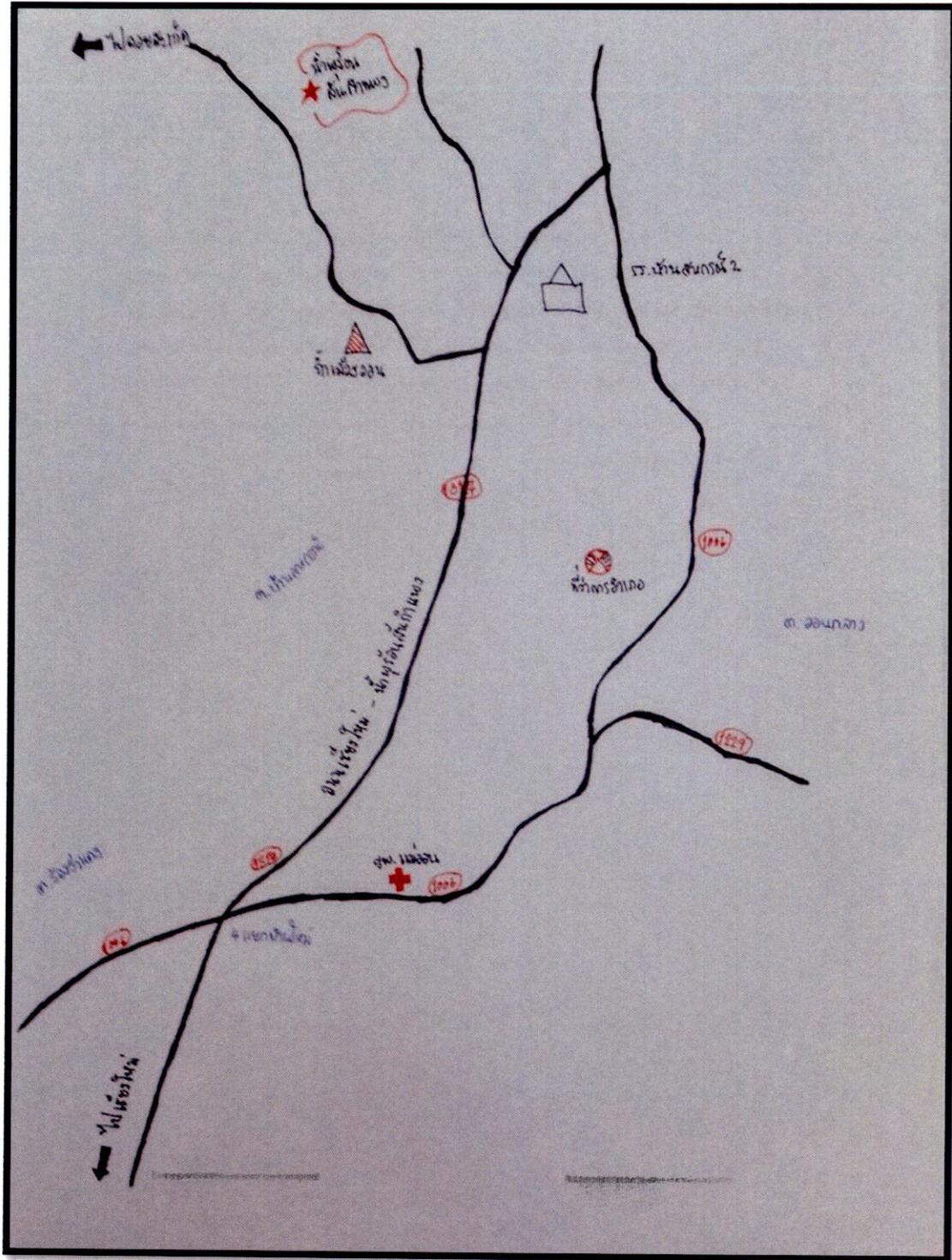
ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงทราบการดำเนินงาน โครงการหมู่บ้านสหกรณ์ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ทรงมีพระราชกระแสว่า

“...เป็นโครงการที่สมควรได้รับการสนับสนุนและควรจรรีบบำเพ็ญการ เพื่อให้ราษฎรได้มีที่ดินทำมาหากิน ในรูปหมู่บ้านสหกรณ์และกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นของสหกรณ์หมู่บ้าน...”

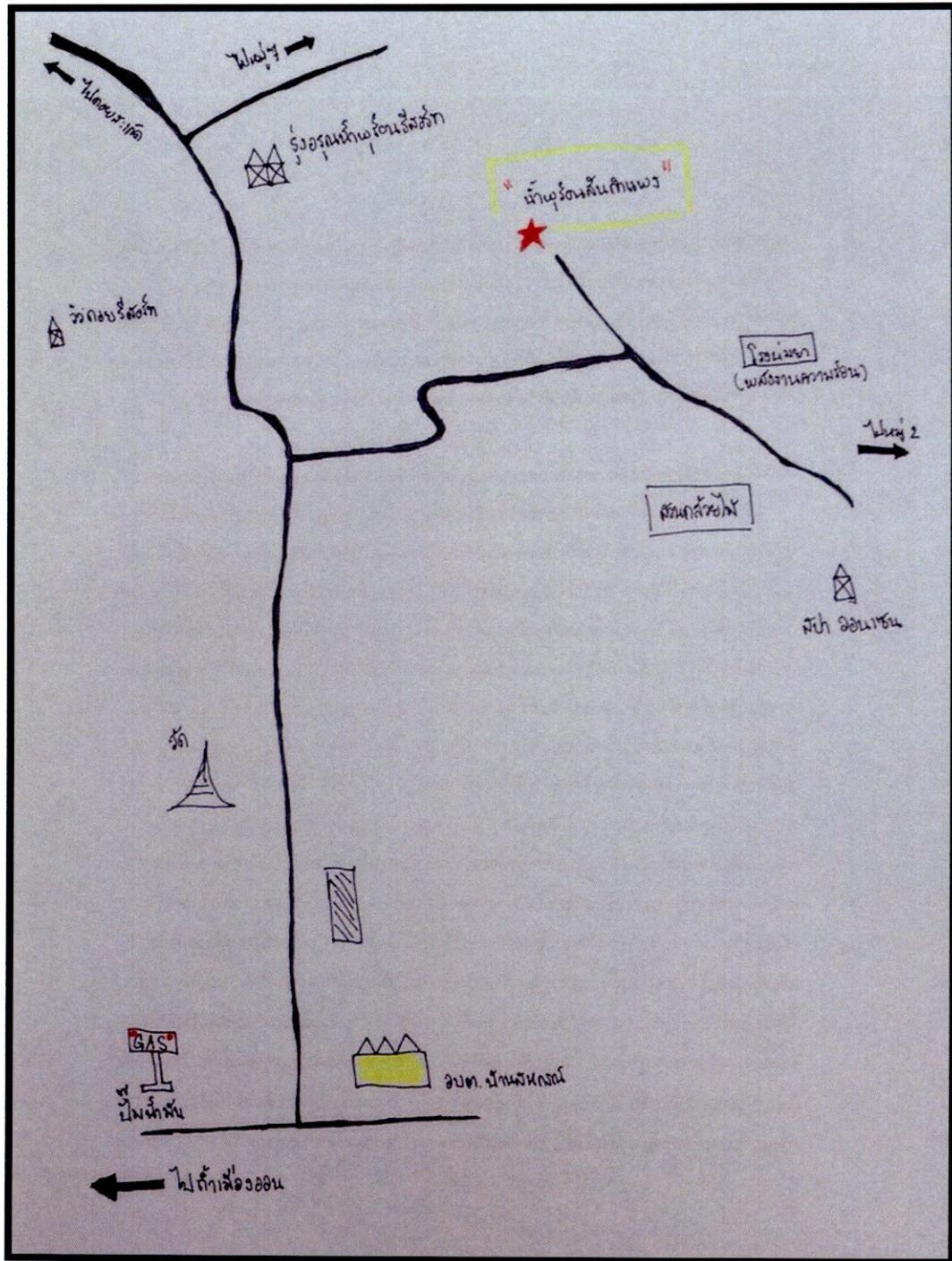
ซึ่งสำนักพระราชเลขาธิการ ได้อันเชิญพระราชกระแสเรียน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พิจารณาแต่งตั้งคณะกรรมการโครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และ

ส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ดินให้ความร่วมมือและร่วมพิจารณาดำเนินการตามโครงการที่เสนอ ให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ต่อไป ปี พ.ศ.2545 ได้มีพระราชกฤษฎีกา โอนกิจการบริหารและอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการ ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ.2545 มีผลให้กรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท ซึ่งรับผิดชอบดำเนินงานโครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ยุบ และโอนภารกิจโครงการฯ นี้ มาอยู่ที่กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

น้ำพุร้อนสันกำแพง ตั้งอยู่เลขที่ 1 หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ ดำเนินงานโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ร่วมกับสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพง จำกัด เป็นสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจสำหรับผู้รักความเป็นธรรมชาติ เพราะสถานที่แห่งนี้โอบล้อมไปด้วยภูเขา ต้นไม้นานาพันธุ์ ดอกไม้สีแสนสดใส น้ำพุร้อนที่โพลพุ่งขึ้นสูงกว่า 10 เมตร อุณหภูมิสูงถึง 105 องศาเซลเซียส สามารถต้มไข่ให้สุกได้ในเวลาไม่ถึง 10 นาที พื้นที่บริเวณน้ำพุร้อนสันกำแพงเป็นพื้นที่ที่ถูกล้อมด้วยลำธาร โดยลักษณะทางธรณีวิทยาพบน้ำใต้ดินเป็นน้ำพุร้อน ซึ่งทำให้น้ำบริเวณลำธารรอบๆ พื้นที่ก็เป็นน้ำร้อนไปด้วย และภายในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพงส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นทุ่งหญ้าล้อมรอบด้วยลำธาร น้ำร้อน และป่าโล่ง ทั้งยังคงความอุดมสมบูรณ์และความเป็นธรรมชาติอยู่มาก ตัวน้ำพุร้อนตั้งอยู่บริเวณที่ราบโล่งทำให้สามารถมองเห็นได้ชัดเจนเกือบทุกจุดในพื้นที่

ภาพ 4 แสดงที่ตั้งน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพ 5 แสดงที่ตั้งน้ำพุร้อนสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

จากตัวเมืองเชียงใหม่มาตามถนนเชียงใหม่ – แม่ออน สายใหม่ ทางหลวงหมายเลข 1317 จากแยกคอนจัน ระยะทางประมาณ 36 กิโลเมตร ใช้เวลาประมาณ 30 นาที โดยตลอดระยะเส้นทางการเดินทางจะมีรีสอร์ท เกสต์เฮ้า และร้านค้าแปดตั้งอยู่โดยรอบแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง เพื่อรองรับและอำนวยความสะดวกสบายในการเข้ามาของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยทางน้ำพุร้อนสันกำแพงจะมีการเก็บค่าธรรมเนียมจากนักท่องเที่ยว โดยมีอัตราค่าบริการ สำหรับผู้ใหญ่ 20 บาท/ครั้ง เด็ก 10 บาท/ครั้ง (อัตราสำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย) และสำหรับผู้ใหญ่ 40 บาท เด็ก 20 บาท (อัตราสำหรับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ) โดยนักท่องเที่ยวสามารถซื้อบัตรเข้าได้ที่ช่องจำหน่ายตั๋วด้านหน้าของน้ำพุร้อนสันกำแพง เมื่อเดินทางประตูเข้าไปก็จะเจอกับศูนย์จำหน่ายสินค้าชุมชนตำบลบ้านสหกรณ์ (Baansahakorn O-TOP Center) ที่สหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัดได้เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในศูนย์จำหน่ายสินค้าชุมชน โดยให้พื้นที่หนึ่งร้านค้าต่อหนึ่งหมู่บ้าน (ตำบลบ้านสหกรณ์มี 8 หมู่บ้าน) เพื่อให้ชุมชนและคนในหมู่บ้านมีรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ของตนเอง อีกทั้งยังมีสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการที่หลากหลายให้กับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาใช้บริการ ถ้านักท่องเที่ยวต้องการข้อมูลเพิ่มเติม ก็สามารถเข้าไปขอข้อมูลได้ที่เจ้าหน้าที่ของสำนักงานน้ำพุร้อนสันกำแพงซึ่งตั้งสำนักงานอยู่ในบริเวณด้านหน้าทางเข้าของน้ำพุร้อนสันกำแพงเพื่อให้บริการนักท่องเที่ยว

ภาพ 6 ร้านค้าและศูนย์จำหน่ายสินค้าชุมชนภายในน้ำพุร้อนสันกำแพง

เมื่อเดินผ่านร้านค้าและศูนย์จำหน่ายสินค้าชุมชนเข้าไปทางด้านในไม่ไกลจากร้านค้า ก็จะเจออาคารที่ให้บริการอาบน้ำ-แช่น้ำแร่ให้แก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการความผ่อนคลาย โดยทางน้ำพุร้อนได้จัดให้มีบริการอาบน้ำ-แช่น้ำแร่ (Mineral bath) 4 แบบ ซึ่งค่าบริการก็จะแตกต่างกันไปตามบริการ คือ ห้องน้ำแร่แบบตักอาบ (Bathing with the bowl) ราคา 20 บาท มีจำนวน 20 ห้อง ห้องอาบน้ำแร่แบบแช่อาบ (Bathing in the basin) ราคา 60 บาท มีจำนวน 34 ห้อง ห้องอาบน้ำแร่แบบแชร์รวม (Group bathing in the basin) ราคา 500 บาทมีจำนวน 2 ห้อง และห้องแบบเรือนพักอาบน้ำแร่ (Bathing hut) 300 บาท มีจำนวน 17 หลัง โดยนักท่องเที่ยวที่ต้องการใช้บริการดังกล่าวจะต้องซื้อตั๋วสำหรับค่าบริการอาบน้ำแร่ก่อนเข้าใช้บริการ อีกทั้งยังมีสระว่ายน้ำน้ำแร่ (Mineral swimming pool) จำนวน 1 สระ ไว้บริการนักท่องเที่ยว โดยคิดค่าบริการสำหรับเด็ก 30 บาท และสำหรับผู้ใหญ่ 50 บาท ซึ่งจะต้องซื้อตั๋วสำหรับค่าบริการอาบน้ำแร่ก่อนเข้าใช้บริการเช่นกัน และถ้านักท่องเที่ยวต้องการพักผ่อนและค้างคืน ทางน้ำพุร้อนอำเภอสันกำแพงก็ยังมีบริการบ้านพักค้างคืนจำนวน 17 ห้อง คั้นละ 1,000-1,200 บาท และบ้านพักรับรอง จำนวน 1 ห้อง คั้นละ 5,000 บาท พร้อมอาหารเช้า

ภาพ 7 บริการต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยว

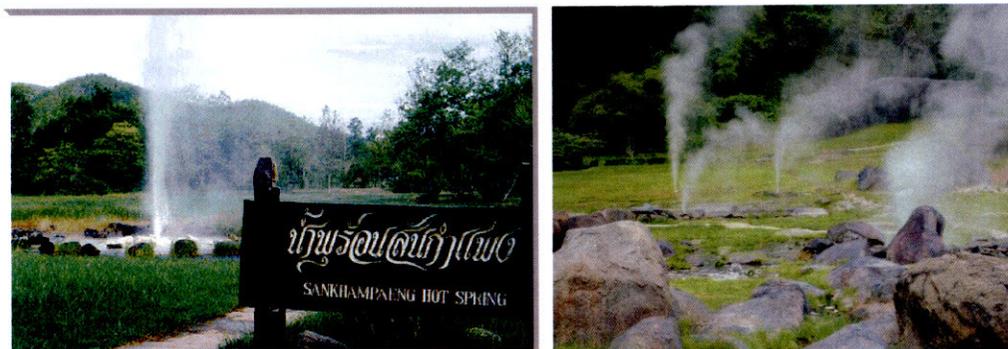
นอกจากจะมีบริการอาบ-แช่น้ำแร่ และสระว่ายน้ำแร่แล้ว ยังมีบริการนวดแผนไทย (Thai massage) และนวดฝ่าเท้า (Foot massage) แก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาพักผ่อนในน้ำพุร้อนสันกำแพง โดยมีค่าบริการสำหรับคนไทยคือ ครึ่งชั่วโมง 80 บาท และหนึ่งชั่วโมง 140 บาท และค่าบริการสำหรับชาวต่างชาติ คือ ครึ่งชั่วโมง 120 บาท และหนึ่งชั่วโมง 200 บาท ซึ่งในส่วนของ การบริหารจัดการการให้บริการนวดแผนไทยและนวดฝ่าเท้านั้น ได้มีหัวหน้าโรจนวดคอยดูแลและจัดการพนักงานนวด ซึ่งพนักงานนวดมาจากชาวบ้านในพื้นที่ที่ได้รับการฝึกอบรมฝึกอາชีพร่วม ทั้งได้รับใบประกอบอาชีพจากสาธารณสุขเพื่อหารายได้ แต่ทั้งนี้ โรจนวดดังกล่าวเป็นความดูแลของสหกรณ์การเกษตรบ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด ดังนั้นจึงต้องจ่ายค่าเช่าพื้นที่สำหรับโรจนวด ประมาณ 3,400 บาท และค่าเช่าสำหรับที่นวดฝ่าเท้า 2,600 บาท ให้แก่สำนักงานกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง

พัฒนาการของแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่แสดงถึงพัฒนาการการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ความคิดทัศนคติ การบริหารจัดการทรัพยากร ต่างก็ส่งผลต่อพัฒนาการการใช้ประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็นยุค ดังนี้

ยุคที่ 1 คนกับธรรมชาติ

ในช่วงก่อนปี พ.ศ.2527 พื้นที่น้ำพุร้อนเป็นที่ดินที่เต็มไปด้วยทุ่งหญ้า ในอดีตนั้นรอบบริเวณน้ำพุร้อนสันกำแพงมีลักษณะเป็นเพียงทุ่งหญ้า มีน้ำพุร้อนผุดพวยขึ้นมาจากใต้ดินจนเกิดธารน้ำร้อนไหลเอื่อยไปตามลานทุ่ง เมื่อชาวบ้านเข้ามาเจอก็ใช้เป็นที่พักใช้เป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์ ต้อนวัวต้อนควายเข้ามาเลี้ยง หน้าหนองไม้ดอกก็นำหนองไม้ที่หาได้มาต้มน้ำต้มน้ำร้อน โดยขณะนั้นพื้นที่น้ำพุร้อนดังกล่าวถือเป็นที่สาธารณประโยชน์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าที่ดิน นสล. (โดยกระทรวงมหาดไทย)

ภาพ 8 บ่อน้ำพุร้อนในอดีต

จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) และการสนทนากลุ่ม (Group Discussion) กับกลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มผู้บริหารกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง (Key Informants) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของน้ำพุร้อนในอดีตไว้ว่า...

“...ชาวบ้านบริเวณโดยรอบดำรงชีวิต และทำมาหากินอยู่กับทรัพยากรจากธรรมชาติในบริเวณน้ำพุร้อน...”

“...มีนักท่องเที่ยวประปรายเข้ามาสัมผัสบรรยากาศของบ่อน้ำพุร้อน และชาวบ้านก็มีการหารายได้จากการต้มหน่อไม้ขายบ้าง หรือต้มไข่ขายบ้าง...”

จะเห็นได้ว่าชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนโดยรอบนั้นจะพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติภายในแหล่งน้ำพุร้อนความเป็นเมืองหรือทุนนิยมยังไม่มียุทธศาสตร์ต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน และคนในชุมชนยังคงมีอิสระในการใช้ประโยชน์ภายในพื้นที่บริเวณน้ำพุร้อนได้อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องมีข้อกำหนดหรือข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน

ยุคที่ 2 แหล่งท่องเที่ยวบ่อน้ำพุร้อนสันกำแพง

จากเดิมที่บริเวณน้ำพุร้อนนี้มีลักษณะเป็นทุ่งหญ้า มีธารน้ำร้อนและบ่อน้ำร้อนธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงใช้ในการเลี้ยงสัตว์ อาบน้ำแร่ ต้มหน่อไม้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2515 ประเทศไทยอยู่ในช่วงที่ขาดแคลนน้ำมัน พร้อมทั้งน้ำมันมีราคาแพง รัฐบาลจึงมีนโยบายให้กรมทรัพยากรธรณีและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยเข้ามาสำรวจพลังงานความร้อนใต้พิภพเพื่อนำมาใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้าทดแทนน้ำมันที่ขาดแคลน จากการสำรวจของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2515 – 2526 พื้นที่นี้มีพลังงานความร้อนเพียงพอสำหรับใช้ประโยชน์ทางพลังงานไฟฟ้า แต่ต้นทุนในการนำพลังงานความร้อนมาผลิตเป็นกระแสไฟฟ้าสูงกว่าการผลิตด้วยน้ำมัน จึงได้ระงับโครงการนี้ไว้เป็นพลังงานทดแทนในอนาคต ดังนั้นการท่องเที่ยว

แห่งประเทศไทย และสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด โดยมี ๔ หน่วยงาน ประกอบด้วย หุตสิงห์ องค์กร เป็นประธาน โครงการฯ มีความเห็นชอบในการสนับสนุนให้บริเวณน้ำพุร้อนเป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งบริเวณนี้มีพื้นที่รวมทั้งหมด 75 ไร่ อยู่ในความดูแลของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จำนวน 31 ไร่เศษ และอยู่ในความดูแลของกระทรวงมหาดไทย จำนวน 44 ไร่เศษ จึงมีการลงทุนร่วมกันระหว่างการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด โดยใช้ชื่อว่า “น้ำพุร้อนสันกำแพง” โดยร่วมลงทุนทำการก่อสร้างอาคารอาบน้ำแร่ ร้านอาหาร ซุ้มพักผ่อน สถานที่จำหน่ายของที่ระลึก ไม้ดอกไม้ประดับ โดยทำการเปิดแหล่งท่องเที่ยว ในวันเสาร์ ที่ 22 ธันวาคม 2527 เวลา 15.00 น. โดย ๔ หน่วยงาน ประกอบด้วย หุตสิงห์ องค์กร เป็นประธานในพิธีเปิด

ภาพ 9 ป้ายด้านหน้าทางเข้าน้ำพุร้อนสันกำแพงและป้ายแสดงข้อมูลของน้ำพุร้อนสันกำแพงตามพระราชดำริ

จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) และการสนทนากลุ่ม (Group Discussion) กับกลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มผู้บริหารกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง (Key Informants) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการการใช้ประโยชน์และการบริหารจัดการน้ำพุร้อนสันกำแพงไว้ว่า

“...ในระยะแรกเริ่ม แหล่งท่องเที่ยวที่เขื่อนน้ำพูนเริ่มจากการเป็นธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง ซึ่งเป็นธุรกิจร่วมทุนระหว่างการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) กับสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพง จำกัด ตั้งแต่วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2527 จนถึงปัจจุบัน เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทน้ำพุร้อนตามธรรมชาติให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ และเป็นตัวอย่างการดำเนินธุรกิจน้ำพุร้อนในประเทศ รวมทั้งเพื่อเป็นการสร้างงานสร้างอาชีพและสร้างรายได้ให้กับชุมชนพื้นที่อย่างยั่งยืน...”

นอกจากนี้ยังได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับที่มาของที่ดินที่เป็นแหล่งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบนเนื้อที่ 75 ไร่ ว่า

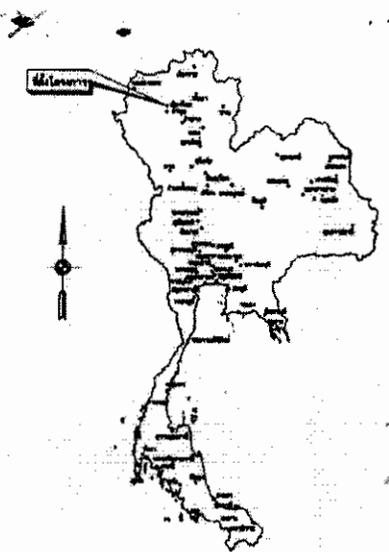
“...สามารถแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วนดังนี้

1. ที่ดินสาธารณประโยชน์ เนื้อที่ 44-1-11 ไร่ ซึ่งกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช. เดิม) ได้รับอนุญาตใช้ประโยชน์ที่ดินจาก กระทรวงมหาดไทย (ไม่มีกำหนดระยะเวลาใช้ประโยชน์)

2. ที่ดินสาธารณประโยชน์ เนื้อที่ 30-2-89 ไร่ (เดิมเป็นพื้นที่ในเขตป่าไม้ถาวร) ซึ่งกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช. เดิม) ได้รับอนุญาตใช้ประโยชน์ในที่ดินจากกรมป่าไม้ เพื่อเป็นที่ตั้งของธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง มีกำหนดระยะเวลา 30 ปี (ครบกำหนดปี พ.ศ. 2557)...”

ทั้งนี้ หากจะดำเนินการใดๆ ต้องได้รับอนุญาตจาก สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2545 ได้ปรับโครงสร้างระบบราชการใหม่ สำนักงานพัฒนาเร่งรัดพัฒนาชนบท เปลี่ยนชื่อเป็นกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2546 เป็นต้นมา โดยมีลักษณะดำเนินการเป็นการเปิดให้บริการสำหรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยจัดให้มีบริการอาบน้ำแร่ร้อน ที่พักแรม และอื่นๆ

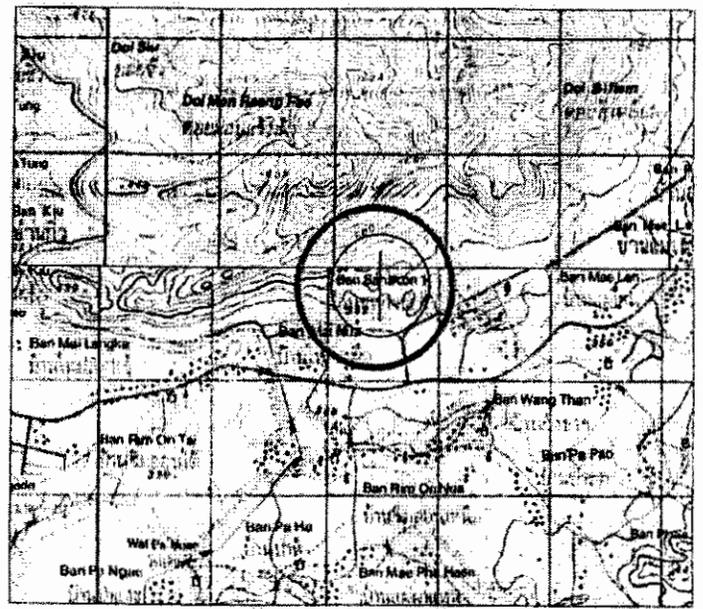
จากการดำเนินงานของสหกรณ์หมู่บ้านสันกำแพง และรายได้จากการจัดเก็บค่าผ่านประตู ค่าอาบน้ำแร่ ค่าบริการอื่นๆ รวมทั้งค่าเช่าร้านค้า จะนำไปเข้าในส่วนของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและสหกรณ์หมู่บ้านสันกำแพง หลังจากได้ดำเนินการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่เขื่อนน้ำพูนมาระยะหนึ่ง ก็ได้มีการขอรังวัดที่ดินในพื้นที่ที่ยังไม่ได้จัดเป็นที่ดิน นสล. ที่ดินจึงได้รับการจดทะเบียนเป็นที่ดิน นสล. ทั้งหมด 74 ไร่ขณะนั้นรายได้ทั้งหมดได้ถูกนำไปเก็บสะสมในกองทุนธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพงโดยกำไรส่วนหนึ่งจะจัดแบ่งให้กับการท่องเที่ยวอีกส่วนหนึ่งแบ่งให้สหกรณ์หมู่บ้านในฐานะผู้ร่วมทุนทั้งสองฝ่ายเท่าๆ กัน ดังภาพ

แผนที่ประเทศไทย

- สัญลักษณ์
- ทางหลวงแผ่นดิน (ถนนหลวง)
 - ทางรถไฟ (สถานีรถไฟ)
 - แม่น้ำ, ลำน้ำ
 - คลองน้ำ, ลำ
 - หมู่บ้าน
 - ๕ ๕ ๕
 - ๕ ๕

โครงการน้ำพุดร้อนสันกำแพง
ตำบลสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

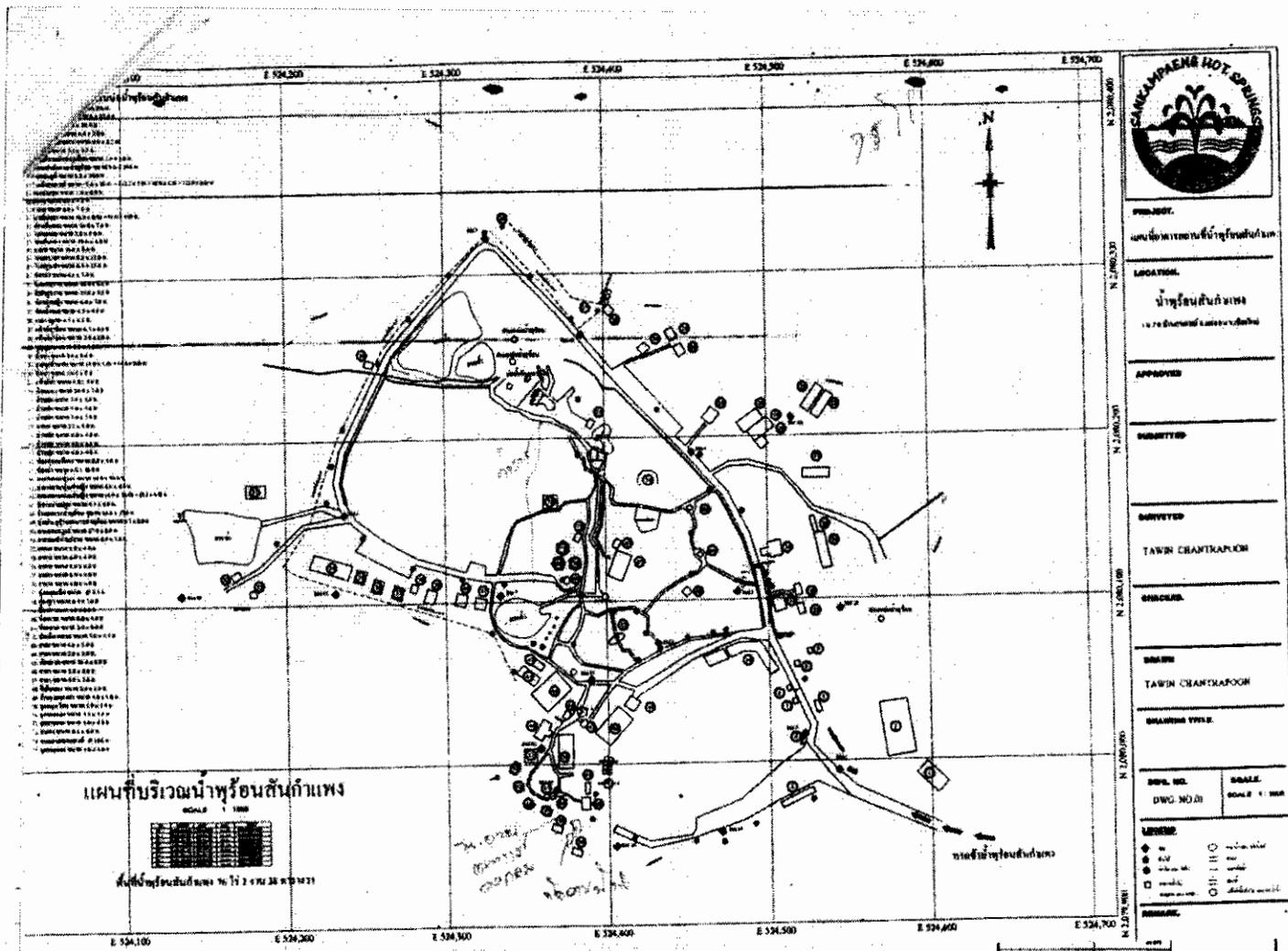

สารบัญระวางแผนที่

4746I	4846IV	
4746II	4846III	

โครงการน้ำพุดร้อนสันกำแพง	
แผนที่ฉบับที่	
ชื่อ	เลขที่
วันที่	ปีที่
ชื่อ	เลขที่
ชื่อ	เลขที่
ชื่อ	เลขที่

ภาพ 10 แผนที่โครงการน้ำพุดร้อนสันกำแพง ตำบลสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

ภาพ 11 แผนที่โครงการน้ำพุร้อนสันกำแพง ตำบลสหกรณ์ อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

ยุคที่ 3 การจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพง

ต่อมาการบริหารจัดการน้ำพุร้อนสันกำแพงก็ได้มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างในการบริหารจัดการทั้งในเรื่องของตัวผู้จัดการและรายรับรายจ่าย โดยมี ๔พณฯ กำธน สินธวานนท์ ซึ่งเป็นประธานโครงการหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงตามพระราชดำริมาเป็นประธานบอร์ดบริหารธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง ประกอบด้วยมีเจ้าหน้าที่จากการท่องเที่ยวและเจ้าหน้าที่สหกรณ์หมู่บ้านสันกำแพง รวมทั้งหัวหน้าส่วนงานทั้งระดับกรมและระดับจังหวัดร่วมเข้าเป็นคณะกรรมการบริหารธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง (ชื่อเดิม)

ภาพ 12 บ่อน้ำพุร้อนกลางแจ้งสำหรับต้มไข่

หลังจากมีการบริหารจัดการในรูปแบบธุรกิจแล้ว ในส่วนของพื้นที่ชุมชน ท้องที่ (กำนันและผู้ใหญ่บ้าน) และท้องถิ่น (อบต.) รวมถึงคนในชุมชนได้มีการเรียกร้องสิทธิการรายได้ของธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพงมาจัดสรรให้กับชุมชนเพื่อที่จะนำมาพัฒนาชุมชนทั้ง 8 หมู่บ้าน (เดิมมี 7 หมู่บ้าน) ซึ่งจากการเรียกร้องผลประโยชน์ให้กับชุมชนนั้น ส่งผลให้โครงสร้างการบริหารจัดการของธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพงเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเดิมจาก ๔พณฯ กำธน สินธวานนท์ เป็นประธานบริหารฯ และประธานโครงการฯ น้ำพุร้อนสันกำแพง ได้มีการเปลี่ยนตัวเป็น ๔พณฯ

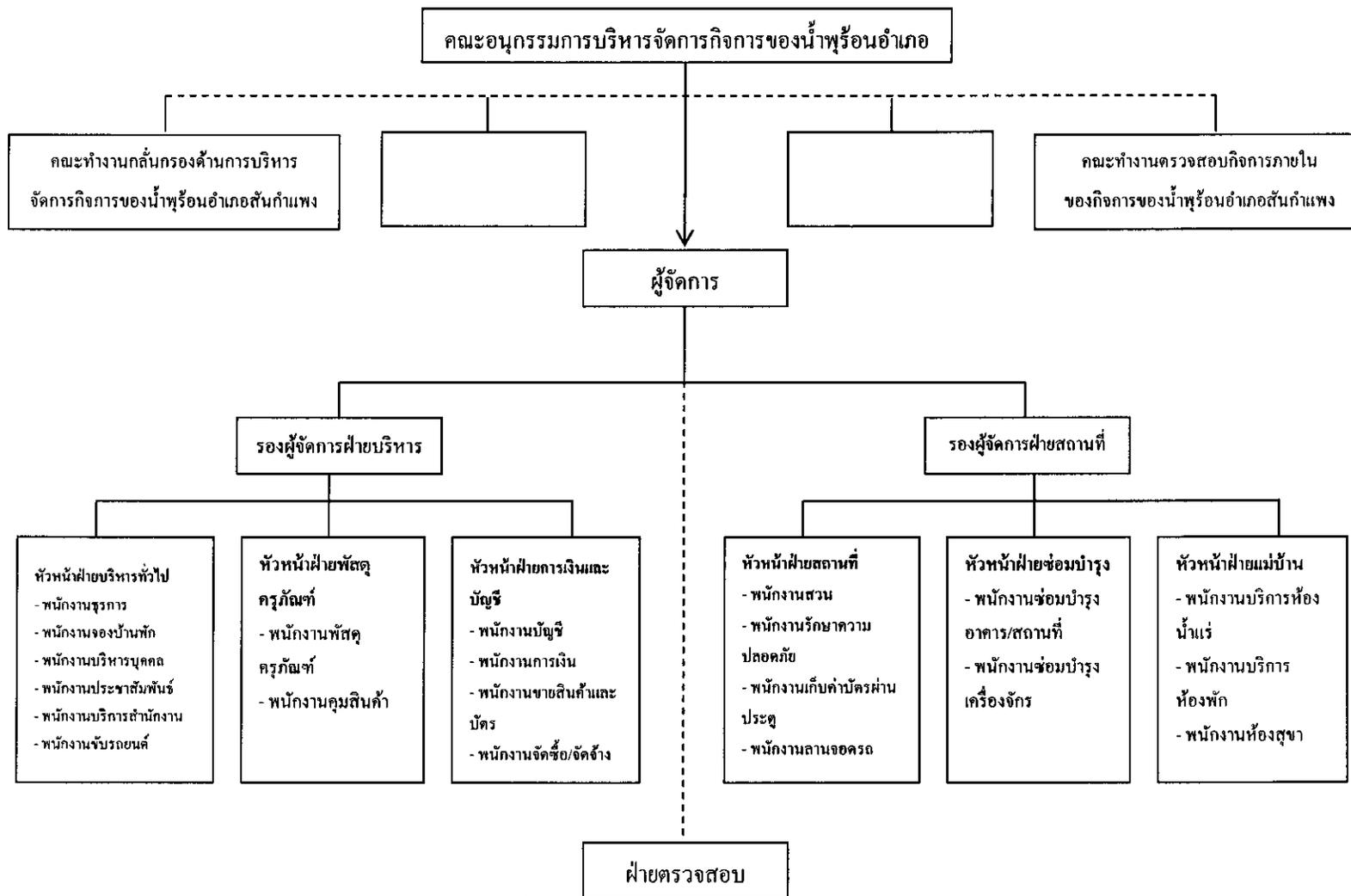
ชลิต พุกผาสุข ในปัจจุบัน และมีการเปลี่ยนชื่อจากใช้คำว่า “ธุรกิจ” เป็น “กิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง” รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในส่วนของคณะกรรมการบริหาร และผลประโยชน์ที่ชุมชนได้เรียกร้องไปนั้นจากการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มสามารถสรุปได้อยู่ 2 ประเด็น คือ

“...1. การรับสมัครพนักงาน – ชุมชนได้เรียกร้องให้ทางกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพงรับสมัครคนในพื้นที่ชุมชนบ้านสหกรณ์ทั้ง 8 หมู่บ้าน (แต่ถ้าสรรหาจากคนในชุมชนไม่ได้ ค่อยเปิดรับสมัครจากบุคคลภายนอก)

2. สิทธิประโยชน์จากรายได้ของกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพงที่จัดเก็บจากที่ดินสาธารณะดังกล่าว โดยเรียกร้องขอเป็นกองทุนพัฒนาตำบลบ้านสหกรณ์และกองทุนสวัสดิการชุมชนบ้านสหกรณ์ ซึ่งเงื่อนไขที่ได้เรียกร้องไปนั้น ทางฯ พผฯ ชลิต พุกผาสุข ก็ได้รับข้อเสนอจากทางชุมชนและได้ตกลงที่จะให้จัดตั้งกองทุนพัฒนาตำบลบ้านสหกรณ์จากกำไรสุทธิของกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง ร้อยละ 30 และกองทุนสวัสดิการชุมชนบ้านสหกรณ์สันกำแพงอีก ร้อยละ 15 ของกำไรสุทธิในทุกๆ ปี และคืนกำไรให้กับการท่องเที่ยวร่วมกับสหกรณ์หมู่บ้านสันกำแพงร้อยละ 12.5 (รวมเป็นร้อยละ 25) ส่วนที่เหลือจะแบ่งเป็นงบประมาณสำหรับการบริหารจัดการและเงินสะสมของกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง

ในปี 2556 ได้มีการปรับโครงสร้างการบริหารงานของกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการ โครงการหมู่บ้านสหกรณ์อำเภอสันกำแพง ตามพระราชดำริ จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีคณะทำงาน 2 คณะ คือ คณะอนุกรรมการบริหารจัดการกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง และคณะทำงานกลั่นกรองด้านการบริหารจัดการกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง โดยมีกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการเป็นฝ่ายเลขานุการคณะทำงาน

ปัจจุบันสำนักงานน้ำพุร้อนสันกำแพงมีการดำเนินงานตามแผนผังโครงสร้างการดำเนินการกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพงดังนี้

ภาพ 13 แผนผังโครงสร้างการบริหารจัดการกิจการของน้ำพุร้อนอำเภอสันกำแพง

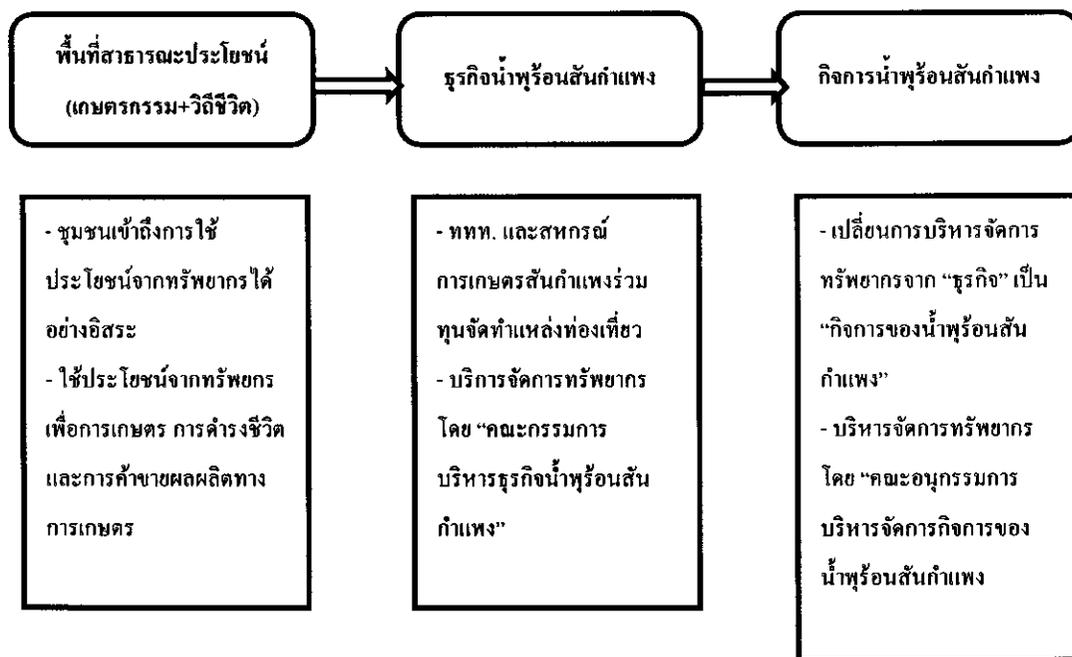
จากแผนภาพในส่วนของการบริหารงานบุคคลของสำนักงานกิจการน้ำพุร้อนอำเภอ สันกำแพง พนักงานส่วนใหญ่มาจากชุมชนในพื้นที่ 90 % และภายนอก 10% ซึ่งเป็นการสร้าง รายได้ให้กับคนในพื้นที่ตำบลบ้านสหกรณ์ ส่วนหน้าที่ความรับผิดชอบขึ้นอยู่กับแต่ละแผนกหน้าที่ ซึ่งมีหัวหน้าแต่ละฝ่าย ดังนี้

- หัวหน้าฝ่ายบริหารงานทั่วไป
- หัวหน้าฝ่ายพัสดุครุภัณฑ์
- หัวหน้าฝ่ายการเงินและบัญชี
- หัวหน้าฝ่ายสถานที่
- หัวหน้าฝ่ายซ่อมบำรุง
- หัวหน้าฝ่ายแม่บ้าน

ในส่วนของการบริหารจัดการของกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง ได้มีการแบ่งส่วนกำไร สุทธิประจำปี ดังนี้

- กั้นไว้เป็นเงินสำรองในอัตราร้อยละ 5 ของกำไรสุทธิ
- จ่ายโบนัสพนักงาน ไม่เกินอัตราร้อยละ 10 ของกำไรสุทธิ
- เงินค่าตอบแทนให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และเงินสนับสนุนสหกรณ์ การเกษตรฯ รวมกันในอัตราร้อยละ 25 ของกำไรสุทธิ
- สำรองเพื่อขยายกิจการในอัตราร้อยละ 12 ของกำไร
- จัดสรรเข้ากองทุนส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านสหกรณ์ในอัตราร้อยละ 30 ของ กำไร
- จัดสรรเข้ากองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลบ้านสหกรณ์ ในอัตราร้อยละ 15 ของ กำไร
- จัดสรรเงินกองทุนสงเคราะห์พนักงาน ในอัตราร้อยละ 3 ของกำไร

จากการแบ่งพัฒนาการการใช้ประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพงเป็นสามจึง สามารถสรุปพัฒนาการการใช้ประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนสันกำแพงได้ดังภาพ

ภาพ 14 แผนภาพสรุปพัฒนาการการใช้ประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยวน้ำพร้อมสินค้าแพง

จากการศึกษาบริบทและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำพร้อมสินค้าแพง ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า จากการจัดตั้งโครงการหมู่บ้านสหกรณ์ฯ พื้นที่ดังกล่าวได้ถูกนำมาเป็นพื้นที่ทางการเกษตรเพื่อให้ชาวบ้านและชุมชนที่อาศัยอยู่หรือย้ายถิ่นฐานเข้ามาได้มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง และมีรายได้เลี้ยงชีพจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีวิถีชีวิตอยู่กับการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และการค้าขายผลผลิตทางการเกษตรจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรบริเวณน้ำพร้อม ซึ่งเมื่อมีการสำรวจพื้นที่น้ำพร้อมเพื่อหาแหล่งพลังงานทางธรรมชาติ ทำให้พื้นที่ดังกล่าวได้รับความสนใจจากภาครัฐในการพัฒนาที่ดินดังกล่าวให้กลายเป็นพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ดังนั้นพื้นที่น้ำพร้อมจึงเริ่มถูกพัฒนาการการใช้ประโยชน์ขึ้นจากการส่งเสริมและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีการพัฒนาการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสนับสนุนการพัฒนาพื้นที่ธรรมชาติตามขอบเขตขีดความสามารถที่รองรับได้

การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวพร้อมน้ำพร้อมได้เริ่มต้นจากการร่วมทุนระหว่างหลายฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน เพื่อสนับสนุนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและโครงข่ายการท่องเที่ยวในท้องถิ่นระดับกลุ่มพื้นที่ให้มีความเชื่อมโยงและสนับสนุนซึ่งกันและกัน จาก “ธุรกิจน้ำพร้อมสินค้าแพง” มาเป็น “กิจการของน้ำพร้อมสินค้าแพง” การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างพัฒนาการการใช้ประโยชน์กับนโยบายแผนพัฒนาการท่องเที่ยวของภาครัฐที่

ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของภาครัฐ ภาคประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว ซึ่งมุ่งเน้นการสร้างและพัฒนากลไกในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้การดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวมีเอกภาพ ลดความซ้ำซ้อนของภารกิจ และเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมกับการบริหารจัดการในทุกระดับ

ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนโดยรอบที่ดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาอาศัยและผูกติดอยู่กับธรรมชาติ จึงทำให้ชุมชนในพื้นที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและบริบทที่เปลี่ยนไปเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ โดยเริ่มจากการทำความเข้าใจในการเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรของภาครัฐต่อการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ถึงแม้ว่าในช่วงระยะแรกนั้นยังเกิดปัญหาในเรื่องของการทำความเข้าใจในส่วนของการจัดสรรการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่ แต่ในปัจจุบันได้มีการจัดประชุมเพื่อสนองข้อเรียกร้องจากชุมชนเพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการทรัพยากรพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพงอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการจัดสรรอำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบและผลประโยชน์ระหว่างภาครัฐและชุมชน เพื่อเพิ่มขีดความรับผิดชอบ อำนาจและบทบาทในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการ รวมทั้งการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์จากข้อกำหนดที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ (ทรัพยากร ชุมชน และภาครัฐ) เพื่อให้การจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพงมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ตอนที่ 2 ความขัดแย้งและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรร่วมในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

การเปลี่ยนแปลงสภาพของน้ำพุร้อนสันกำแพงจากบ่อน้ำพุร้อนที่ถือเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ประชาชน ชุมชน และผู้ใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้ โดยไม่มีเงื่อนไข ผู้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงกับทรัพยากรตามธรรมชาติกลายเป็นพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่มีการปรับปรุงสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกพื้นที่ให้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่สามารถทำกำไรให้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง อีกทั้งการเข้ามาบริหารจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรผ่านนโยบายการจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ โดยกำหนดกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับ ให้ผู้ที่ต้องการเข้ามาใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพงปฏิบัติตาม

ปรากฏการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการใช้ชีวิตของชุมชนที่จากเดิมชุมชนชาวบ้านสามารถเดินเข้าออกพื้นที่นี้และใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้อย่างสะดวกสบาย แต่พอเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นแหล่งท่องเที่ยวแล้วนั้น กลุ่มผู้นำชุมชน (Key Informants) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...ก็เหมือนกับเราถูกจำกัดสิทธิของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ ดังนั้นสิ่งเกิดขึ้นได้สร้างความเคลือบแคลงใจต่อชุมชนในพื้นที่ในเรื่องของสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยวที่พวกร้อนสนก้าแพง...”

“...เราเคยใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้ ไม่ต้องขออนุญาตใคร ใครๆ ก็สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้...”

โดย อานันท์ การณจันพันธุ์ (2544) ได้อธิบายปรากฏการณ์เช่นนี้ว่า “การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากรหรือที่เรียกว่า “นโยบายเชิงเดี่ยว” หรือการจัดการเชิงเดี่ยวและแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเพียงอย่างเดียว อาจทำให้ภาครัฐได้ประโยชน์ แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและเกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศน์ในชนบท การแข่งขันทรัพยากร และความยากจนเพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งพาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง กลุ่มผู้นำชุมชน (Key Informants) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...คนภายในชุมชนย่อมรู้วิธีจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติของตัวเองดีกว่าคนภายนอก เพราะฉะนั้นเราคิดว่าเราสามารถจัดการทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยวที่พวกร้อนเองได้...”

“...เราไม่มีอำนาจจัดการ เรียกร้องไปก็ไม่มีใครตอบรับจากฝ่ายที่รับผิดชอบ...”

“...ก็ได้มีการเรียกร้องสิทธิที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการ อีกฝ่ายก็รับฟัง แต่ยังไม่มีการดำเนินการใดๆ...”

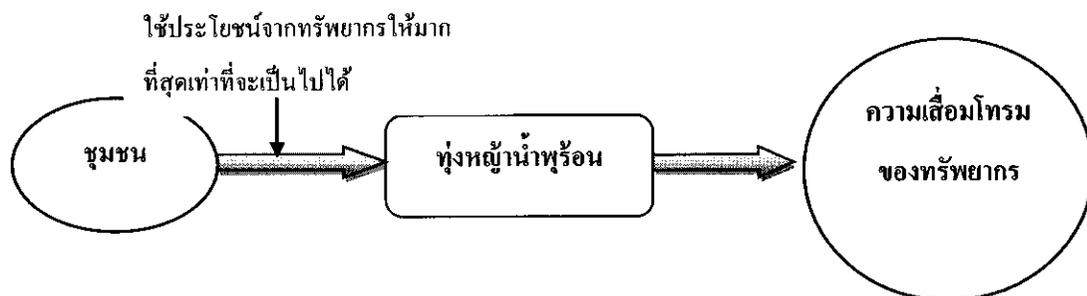
พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวที่พวกร้อนสนก้าแพงนั้นเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนในพื้นที่ได้สร้างวัฒนธรรมมาของตนเองเพื่อเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมาตั้งแต่อดีต ทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources) เป็นประเภทของสินค้าทางเศรษฐศาสตร์อีกลักษณะหนึ่ง มีลักษณะบางประการเหมือนสินค้าเอกชน และบางประการเหมือนสินค้าสาธารณะในขณะเดียวกัน ตัวทรัพยากรเองมีลักษณะต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (Rivalrous) ยิ่งบริโภคหรือเก็บเกี่ยวมาก จำนวนทรัพยากรที่ใช้ได้ก็จะน้อยลงเรื่อยๆ ดังนั้นปัญหาอันเกิดจากการที่

มีผู้ใช้ทรัพยากรมากไป และปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดีจึงเป็นปัญหาของการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วม ขณะเดียวผู้ใช้ที่ไม่มีแรงจูงใจที่จะดูแลรักษา เพราะไม่สามารถกีดกันคนอื่นไม่ได้ร่วมแบ่งปันต้นทุนการดูแลรักษาจากการใช้ทรัพยากรได้ และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงให้น้ำพุร้อนดังกล่าวแปลงสภาพเป็นแหล่งท่องเที่ยวจากการร่วมหุ้นกันพัฒนาพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพงระหว่างการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกับสหกรณ์การเกษตรบ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด ได้ก่อให้เกิดความต้องการในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น กลุ่มผู้บริหารกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง (Key Informants) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...การเข้ามาบริหารจัดการน้ำพุร้อนสันกำแพง ก็เพื่อที่จะพัฒนาน้ำพุร้อนสันกำแพงให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนต้นแบบให้กับแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนอื่นๆ ...”

“...น้ำพุร้อนสันกำแพงเป็นพื้นที่ที่ต้องได้รับการบริหารจัดการที่ดี จึงเห็นว่าชุมชนยังไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะบริหารจัดการน้ำพุร้อนสันกำแพงเพียงลำพัง เนื่องจากน้ำพุร้อนสันกำแพงถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ...”

การที่รัฐจึงเข้ามาร่วมดูแลและกำหนดระเบียบการจัดการทรัพยากรในพื้นที่น้ำพุร้อนสันกำแพงเพื่อจัดสรรผลประโยชน์ในพื้นที่นั้น เป็นการจัดการทรัพยากรร่วมที่อยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า ‘โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม’ (The Tragedy of the Commons) (ฮล บุนนาค, 2555) คือ ถ้าหากปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปโดยไม่มีการควบคุมจากรัฐ หรือมีการมอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรนั้นให้แก่เอกชน ทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะถูกใช้จนหมดสิ้นเพราะไม่มีใครสนใจดูแลรักษา และผู้ใช้แต่ละคนก็จะพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้มากที่สุดเท่าที่เป็นไปได้ เพราะไม่รู้ว่าหากเผื่อถึงอนาคตแล้ว วันข้างหน้าจะมีทรัพยากรนั้นให้ใช้ประโยชน์อีกหรือไม่ ทำให้ภาครัฐเข้ามาถือสิทธิในการบริหารจัดการและจัดสรรผลประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นไปในเชิงพาณิชย์มากขึ้น โดยเน้นการสนับสนุนด้านการท่องเที่ยว จึงส่งผลให้ชุมชนในพื้นที่ถูกลดสิทธิในการใช้ประโยชน์และการเข้าถึงทรัพยากรที่แต่เดิมเคยเป็นแหล่งดำรงชีพหลักของชุมชน ดังภาพ

ภาพ 15 โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม (The Tragedy of the Common)

ความขัดแย้งได้เริ่มต้นขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในช่วงเดือน ตุลาคม พ.ศ.2555จากการที่ชาวบ้านและกลุ่มสมาชิกโครงการหมู่บ้านสหกรณ์ อำเภอสันกำแพง เรียกร้องขอความเป็นธรรมในการบริหารจัดการด้านธุรกิจและด้านการท่องเที่ยวของน้ำพุร้อนสันกำแพง โดยการรายงานข่าวจากสำนักประชาสัมพันธ์เขต 3 เชียงใหม่ รายงานว่า

“...ที่บริเวณน้ำพุร้อนสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ มีการชุมนุมเรียกร้องขอความเป็นธรรมของกลุ่มชาวบ้าน กลุ่มสมาชิกโครงการหมู่บ้านสหกรณ์ อำเภอสันกำแพงนายคำรงค์ สุขดีป ประธานสหกรณ์การเกษตรหมู่บ้านสหกรณ์สันกำแพงจำกัด ได้ชี้แจงว่าการประชุมเรื่องสิทธิประโยชน์เริ่มมีปัญหากันมาอย่างไม่มีข้อยุติ ซึ่งคณะกรรมการบางส่วนไม่เห็นชอบในการจัดสรรกำไร ที่เบิกจ่ายเงินปันผลให้ผู้ร่วมทุน รวมทั้งปัญหาความขัดแย้งการบริหารธุรกิจน้ำพุร้อนสันกำแพง ยังไม่มีข้อสรุปทั้งนี้สมาชิกกลุ่มผู้ชุมนุมประกาศจะขอเรียกร้องขอความเป็นธรรมขอความเข้าใจกับทาง ททท.ด้วยที่ขัดแย้งกันกับผลประโยชน์ที่ไม่ถูกต้องให้ถึงที่สุด...”

หลังจากเหตุการณ์ครั้งนั้น ชุมชนก็ได้มีการเรียกร้องสิทธิของชุมชนจากการใช้ประโยชน์และการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง โดยกลุ่มผู้นำชุมชนได้ในสัมภาษณ์ไว้ว่า

“...ในวันที่ 6 มิถุนายน 2556 นายกองค้ำการบริหารส่วนตำบลบ้านสหกรณ์ กำนันตำบลบ้านสหกรณ์และผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 เข้าร่วมประชุมคณะกรรมการบริหารจัดการกิจการของน้ำพุร้อนอำเภอสันกำแพง เพื่อร้องขอให้มิตัวแทนของชุมชนเข้าไปร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารจัดการกิจการของน้ำพุร้อนอำเภอสันกำแพง ช่วยดูแลรักษาผลประโยชน์และควบคุมการทุจริตเพื่อความโปร่งใสในการบริหารจัดการ ซึ่งนายบุญช่วยเวชกิจ นายกองค้ำการบริหารส่วนตำบลบ้านสหกรณ์กล่าวว่า ประชาชนได้มีประเด็นร้องขอ

อยู่ 3 ประเด็น คือ 1. ทางชุมชนอยากให้มีตัวแทนของชุมชนเข้าไปร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารจัดการกิจการของน้ำพุร้อนอำเภอสันกำแพงช่วยดูแลรักษาผลประโยชน์และควบคุมการทุจริตเพื่อความโปร่งใสในการบริหารจัดการ 2. ทางชุมชนอยากให้คณะกรรมการพิจารณาจัดเงินกำไรสุทธินำเข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้านบ้านสหกรณ์ 35 เปอร์เซ็นต์ 3. ทางชุมชนอยากให้คณะกรรมการพิจารณาจัดเงินกำไรสุทธินำเข้ากองทุนสวัสดิการบ้านสหกรณ์ 35 เปอร์เซ็นต์และจัดการให้มีผู้บริหารจัดการอย่างถูกต้อง...”

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น เป็นความขัดแย้งด้านกระบวนการ (Process Conflict) ซึ่งกลุ่มคนหลายกลุ่มมีความตระหนักเกี่ยวกับความแตกต่างของกระบวนการบริหารจัดการแหล่งทรัพยากรน้ำพุร้อนสันกำแพงเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย โดยจะเกี่ยวข้องกับประเด็นในการปฏิบัติหน้าที่และการจัดสรรทรัพยากร ทั้งนี้ปัจจัยต่างๆ ที่เป็นสาเหตุของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ดังนี้

- การมีเป้าหมาย (Goals) ในการบริหารจัดการทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพงที่แตกต่างกันทำให้เกิดการกระตุ้นให้เกิดความขัดแย้งต่อการจัดการแหล่งทรัพยากร

- การสื่อสารและการประสานงาน (Communication) ในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง กล่าวคือ การสื่อสารและการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพง เช่น โครงการพระราชดำริฯ สำนักงานกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง สหกรณ์หมู่บ้านบ้านสหกรณ์สันกำแพง ผู้นำชุมชน คนในชุมชน ฯลฯ ไม่มีความชัดเจนทั้งในเรื่องของการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ การบริหารจัดการบุคลากร รวมทั้งการบริหารจัดการผลประโยชน์ที่ได้จากการบริหารกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพง

- โครงสร้าง (Structure) ก็เป็นส่วนหนึ่งที่มีอิทธิพลก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้น เนื่องจากโครงสร้างมีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดความไม่สมดุลเชิงอำนาจ (Power Imbalance) และฝ่ายที่มีพลังอำนาจน้อยกว่าจะต่อต้านฝ่ายที่มีอำนาจมากกว่า อีกทั้งโครงสร้างมีแนวโน้มที่จะเป็นสาเหตุของความขัดแย้งได้มากขึ้น หากถูกออกแบบหรือสร้างขึ้นมาให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์และอีกฝ่ายเสียประโยชน์ (Preferential Treatment of One Side)

กระบวนการจัดการความขัดแย้งในการบริหารจัดการทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว น้ำพุร้อนสันกำแพงโดยภาพรวมแล้วจะใช้วิธีประนีประนอม (Compromise) เป็นการตกลงประนีประนอมข้อเสนอและข้อต่อรองของทั้งสองฝ่าย เป็นการแก้ไขที่มีความร่วมมือในระดับปาน

กลางและได้ผล แต่ไม่ถึงขั้นที่พึงพอใจทั้งสองฝ่าย โดยให้การจ้างงานคนในพื้นที่และให้เหตุผลของการเพิ่มรายได้เป็นข้อต่อรอง แต่ในความเป็นจริงกลับไม่ได้ปฏิบัติตามข้อตกลงทั้งหมด ซึ่งผลลัพธ์จากวิธีการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งแบบประนีประนอมจะทำให้แต่ละฝ่ายมีชัยชนะคนละนิด สูญเสียคนละหน่อย ดังที่กลุ่มผู้บริหารกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง (Key Informants) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...ในส่วนของการบริหารงานบุคคลของสำนักงานกิจการน้ำพุร้อนอำเภอสันกำแพง พนักงานส่วนใหญ่มาจากชุมชนในพื้นที่ 90 % และภายนอก 10% ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในพื้นที่ตำบลบ้านสหกรณ์...”

“...มีการจัดสรรเข้ากองทุนส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านสหกรณ์ในอัตราร้อยละ 30 ของกำไรกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลบ้านสหกรณ์ ในอัตราร้อยละ 15 ของกำไร และกองทุนสงเคราะห์พนักงาน ในอัตราร้อยละ 3 ของกำไร...”

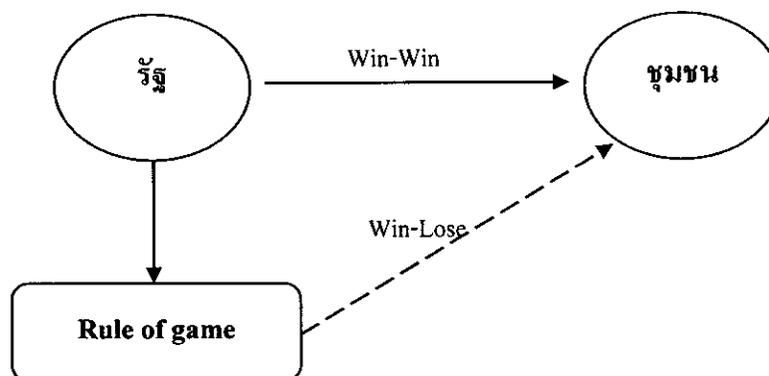
ทั้งนี้การประนีประนอมไม่ได้แก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งจากสาเหตุที่แท้จริง ฉะนั้นเมื่อเวลาผ่านไปความขัดแย้งเดิมจะปรากฏขึ้นใหม่อีก จึงมีลักษณะเป็น Win-Lose เนื่องจากความสัมพันธ์ของตัวแสดงในความขัดแย้งนี้ “รัฐหรือหน่วยงานของรัฐ” ยังมีลักษณะของอำนาจในการตัดสินใจและการต่อรองผลประโยชน์ที่มากกว่าแม้ว่า “รัฐหรือหน่วยงานของรัฐ” จะสร้างความสัมพันธ์โดยการแก้ไขปัญหาคือการร่วมมือกันเพื่อให้อีกฝ่ายที่มีอำนาจในการตัดสินใจน้อยกว่าได้รู้สึกถึงผลประโยชน์ที่เท่าเทียมกัน หรือ Win-Win ดังที่กลุ่มชุมชนและผู้นำชุมชน (Key Informants) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...ตอนแรกก็มีการตกลงว่าจะจ้างงานคนในชุมชน โดยจะเน้นชุมชนหมู่ที่ 7 และ 8 เพื่อให้คนในชุมชนมีรายได้ แต่ในระยะหลังก็ไม่ได้ปฏิบัติตามที่ได้ตกลงกันไว้ และได้จ้างบุคคลภายนอกมาทำงาน...”

ซึ่งทางกลุ่มผู้บริหารกิจการของน้ำพุร้อนสันกำแพง (Key Informants) ได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นในการจ้างงานคนในพื้นที่ตามที่ได้ตกลงกันไว้ว่า

“...มีการจ้างงานคนในพื้นที่ตามที่ได้ตกลงกันไว้กันคนในชุมชน แต่ทั้งนี้เนื่องจากในบางตำแหน่งงานคนในชุมชน ไม่มีคุณสมบัติตรงตามตำแหน่งงานที่ต้องการจ้างงาน จึงต้องประกาศจ้างงานจากคนภายนอก...”

สามารถสรุปการจัดการความขัดแย้งแบบประนีประนอมได้ดังภาพ

ภาพ 16 อำนาจแฝงในการจัดการความขัดแย้งของแหล่งท่องเที่ยวน้ำพุร้อนสันกำแพง

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรร่วมจึงกลายเป็นกระบวนการจัดสรรอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบและผลประโยชน์ที่เป็นธรรมทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการระหว่างหน่วยงานรัฐและกลุ่มเป้าหมายตามแนวทางการกระจายอำนาจการตัดสินใจ เพื่อเพิ่มความรับผิดชอบต่ออำนาจและบทบาทในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร เพื่อให้การจัดการทรัพยากรนั้นๆ มีประสิทธิผลยิ่งขึ้น

ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มกับกลุ่มผู้บริหารของกิจการน้ำพุร้อนอำเภอสันกำแพง สามารถแยกปัญหาความขัดแย้งและอุปสรรค และแนวทางหรือกระบวนการจัดการความขัดแย้งในการบริหารจัดการภายในกิจการน้ำพุร้อนสันกำแพงเพื่อปรับปรุงแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

ตาราง 3 ความสัมพันธ์ระหว่างความขัดแย้ง/ปัญหา กระบวนการจัดการความขัดแย้ง/วิธีแก้ปัญหา และทฤษฎี/แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

กิจกรรม/ โครงการ	ความขัดแย้ง/ปัญหา	กระบวนการจัดการความ ขัดแย้ง/วิธีแก้ปัญหา	ทฤษฎี/แนวคิดที่ เกี่ยวข้อง
การจัดองค์กร - ด้าน บริหารงาน บุคคล	- ชุมชนขายสินค้า ไม่มีสินค้า จำหน่าย - การออกนอกบริเวณของ พนักงานขณะปฏิบัติงาน - พนักงานไม่ปฏิบัติตาม ระเบียบกิจการ	- ให้ฝ่ายบุคคลตรวจสอบ การปฏิบัติงานของ พนักงาน รายงานผู้จัดการ ทุกวัน กำหนดกติกา - กำหนดบทลงโทษ พนักงานที่ไม่ปฏิบัติตาม ระเบียบ	- ความขัดแย้งด้านงาน (Task-focused Conflict) - ความขัดแย้งด้าน กระบวนการ (Process Conflict) - กลยุทธ์การบังคับ/ กดดัน (Force) และ แสดงอำนาจ (Demonstrate Power)
	- กิจการไม่มีการจัดทำ สัญญาจ้างลูกจ้างชั่วคราว และลูกจ้างรายวัน	- ให้ฝ่ายบุคคลจัดทำสัญญา จ้างลูกจ้างชั่วคราวและ ลูกจ้างรายวัน	- การเปลี่ยนแปลง กระบวนการ (Procedural Changes)
	- พนักงานไม่สามารถ ปฏิบัติงานในตำแหน่ง ของตนเองได้ ทำให้งาน ล่าช้า ผิดพลาดและเกิด ความเสียหายกับกิจการ โดยรวม	- ได้สับเปลี่ยนตำแหน่งการ ปฏิบัติงานของพนักงาน จัดซื้อ เลขานุการ ประชาสัมพันธ์ และรับ พนักงานบัญชี - เปิดรับสมัครพนักงาน หัวหน้าฝ่ายสถานที่ และ หัวหน้าฝ่ายช่าง พนักงาน บัญชี พนักงาน ประชาสัมพันธ์ และ พนักงานธุรการโดยผ่าน การสอบคัดเลือก	

ตาราง 3 (ต่อ)

ด้านบัญชีและการเงิน	<ul style="list-style-type: none"> - ช่วงแรกรายรับ-รายจ่ายไม่เป็นปัจจุบัน พนักงานการเงินจะนำส่งเอกสารรายได้ ใบฝากเงินไม่พร้อมกัน ทำให้ไม่สามารถตรวจสอบเงินฝากธนาคารกับใบรายงานยอดรายได้จากการเงินไม่ตรงกับรายงานของบัญชี - ไม่มีการจัดทำรายงานรายได้ของห้องพัก เดือนที่และเช่าสถานที่ - ไม่มีรายงานการจัดซื้อ - ไม่มีรายงานเจ้าหน้าที่จ่าย - ไม่มีรายงานลูกหนี้ค้างรับ 	<ul style="list-style-type: none"> - ตรวจสอบเอกสารใบรายได้ค่าใช้จ่ายและยอดเงินฝากธนาคาร โดยตรวจสอบจาก statement bank และจากการเก็บตัวเลขรายได้ประจำวันเปรียบเทียบกับรายได้การเงินและบัญชี ณ สิ้นเดือน - ให้พนักงานจัดทำรายการการจองห้องพัก เช่าสถานที่ และเดือนที่ประจำวันและสิ้นเดือน พร้อมทั้งตรวจสอบรายได้ให้ตรงกับทางการเงินและบัญชี - ให้พนักงานจัดซื้อจัดทำรายงานการจัดซื้อและเจ้าหน้าที่จ่าย ณ สิ้นเดือนเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง - ให้พนักงานการเงินรายงานลูกหนี้ค้างรับ ณ สิ้นเดือน 	<ul style="list-style-type: none"> - กลยุทธ์การบังคับ/กดดัน (Force) และแสดงความมีอำนาจ (Demonstrate Power) - การเปลี่ยนแปลงกระบวนการ (Procedural Changes) - เปลี่ยนแปลงโครงสร้างขององค์กร (Organizational Procedure Changes)
---------------------	---	--	---

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์

ภาคผนวก ข

แผนที่และที่ตั้งของน้ำพุร้อนสันกำแพง

ภาคผนวก ค
ภาพประกอบการศึกษาวิจัย

ภาคผนวก ง
ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	นางสาวปัทสรา บัวเจริญ
เกิดเมื่อ	15 กุมภาพันธ์ 2533
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2554 ปริญญาตรีรัฐศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการเมือง การปกครอง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ทุนอุดหนุนวิจัย	พ.ศ. 2557 ได้รับทุนอุดหนุนวิจัยประเภทบัณฑิตศึกษา จาก สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)